

KARL MARKS

1844

**EL YAZMALARI
EKONOMİ POLİTİK
VE FELSEFE**

SOL YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI

1844 ELYAZMALARI
Ekonomi Politik ve Felsefe

KARL MARKS

İÇİNDEKİLER

9	Ö n s ö z
14	Birinci Elyazması
14	Ücret
29	Sermaye Kân
29	1° Sermaye
30	2° Sermaye Kân
34	3° Sermayenin Emek Üzerindeki Egemenliği ve Kapitalistin Güdüleri
34	4° Sermayelerin Birikimi ve Kapitalistler Arasındaki Rekabet
45	Toprak Rantı
60	[Yabancılaşmış Emek]
76	İkinci Elyazması
76	[Emek ve Sermaye Karşıtlığı. Toprak Mülkiyeti ve Sermaye]
84	Üçüncü Elyazması
84	[Özel Mülkiyet ve Emek. Merkantilistlerin, Fizyokratların, Adam Smith'in, Ricardo ve Okulunun Görüşleri]
89	[Özel Mülkiyet ve Komünizm, Komünist Görüşlerin Gelişme Aşamaları. Kaba Ve Eşitçi Komünizm. Sosyalizm Olarak Komünizm]
106	[Özel Mülkiyet Rejiminde ve Sosyalizmde İnanal Gereksinmelerin Anlamı. Savurgan Zenginlik ile Sınai Zenginlik Arasındaki Ayrım. Burjuva Toplumda İşbölümü]
125	[Burjuva Toplumda Paranın Erklığı]
131	[Hegel Diyalektiğinin ve Genel Olarak Hegel Felsefesinin Eleştirisi]
136	Görüngübilim
136	A. – Kendinin Bilinci
136	B. – Tin
136	C. – Din
137	D. – Mutlak bilgi

1844 ELYAZMALARI
Ekonomi Politik ve Felsefe

KARL MARKS

ÖNSÖZ

Fransız-Alman Yıllıklar'nda, Hegel'in Hukuk Felsefesinin bir eleştirisi biçimi altında, hukuk bilimi ile siyasal bilimin eleştirisini haber vermiştim.¹ Elyazmasını baskı için hazırlarken,² kurgusal felsefeden başka bir konusu olmayan eleştiriyi,³ çeşitli konuların eleştirisine kanştırmanın büsbütün [sayfa 91] yersiz olduğu, ve bu ka-

¹ Marx burada, *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda yayınlanmış bulunan: "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş" (bkz: K. Marx, F. Engels, *Din Üzerine* Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 37-55) başlıklı makalesine anırtmada bulunuyor.

² Marx'ın burada 1843 yazı içinde yazdığı, ama ancak 1927'de yayınlanmış bulunan Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'yı düşünmesi olasıdır.

³ Marx, kurgusal felsefeden ("kurgu" terimini de aynı anlamda kullanır), Hegel felsefesini anlar.

nışımın açıklamayı engelleyip anlaşılmasını güçleştirdiği ortaya çıktı. Ayrıca, incelenecek konuların zenginlik ve çeşitliliği, bunların *tek bir* yapıt içinde toplanmasına ancak özdeyişler (*aphorismes*) biçimi altında izin verirdi, ve bu türlü bir açıklama yöntemi, keyfe bağlı bir sistemleştirme *görünüşüne* bürünürdü. Bu nedenle, hukuk, sağtöre, siyaset, vb. eleştirisini, aynı aynı broşürler biçimi altında, ardardına verecek, ve tamamlamak için, özel bir çalışmada, bütünün zincirleşmesini, çeşitli bölümlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışacak, ve bitirmek için de, kurgusal felsefenin bu gereç üzerinde çalışma biçimini eleştireceğim⁴ Bu nedenle, sunulan yapıtta, ekonomi politığın devlet, sağtöre, uygar yaşam ile ilişkileri, ancak ekonomi politik bu konulara *ex-professo* * değindiği kadaryla incelenecektir.

Ekonomi politik ile yakınlığı bulunan okur için, daha başta, sonuçlarının, ekonomi politığın özenli bir eleştirel irdelemesine dayanan tamamen deneyci (*empirique*) bir çözümleme ürünü olduklarını söyleme gereksinmesini duymuyorum.⁵

{⁶ Buna karşılık, olumlu eleştiricinin kafasına, “ütopyacı boş sözler” formülünü, ya da “kesenkes katıksız, kesenkes kararlı, kesenkes eleştirel eleştiri”, “sadece hukuksal değil, ama toplumsal, tamamen toplumsal toplum”, “kaba ve tıkız yığın”, “kendilerini kaba yığın sözçüleri yapan sözcüler” gibi boş sözleri atarak eksiksiz bilgisizliği ile düşünsel yoksulluğunu saklamaya çalışan eleştiriciye ise, ilkin tanrıbilimsel aile işleri dışında, dünyasal işlerde de söyleyecek sözünün bulunduğu kanıtını vermesi kalıyor.}⁷ [sayfa 92]

Fransız ve İngiliz sosyalistlerinden başka, elbette Alman sosyalistlerinin çalışmalarından da yararlandım. Bununla birlikte, bilim bu bölümündeki özlü ve *özgün* Alman çalışmaları, –Weitling’in⁸

* *Özellikle* -ç.

⁴ Bu plan hiç bir zaman gerçekleşmedi, ama *Kutsal Aile* ile *Alman İdeolojisi*, Hegel felsefesinin eleştirisine birer katkı da sayılabilirler.

⁵ Marx, Paris’te, birçok iktisadi yapıt inceledi. Not ve özetleri, MEGA I, c. 3, s. 437-583 içinde yayımlandı.

⁶ Elyazmasında Marx tarafından dikey bir çizgi ile çizilmiş parçalar, burada {} arasındadır.

⁷ Marx burada *Allgemeine Literatur-Zeitung*’u (Charlottenburg 1844) yayımlayan Bruno Bauer’den söz ediyor. Tırnak içindeki formüller, Bauer’in 1. ve 8. sayılardaki makalelerinden alınmıştır. Bu gazete ile eleştirel Eleştiri topluluğu, *Kutsal Aile*’de daha derinleştirilmiş bir polemik konusu olacaktı.

⁸ Terzi Wilhelm Weitling, proletaryanın kurtuluşunu haber veren ilk Almanlardan biri oldu. Weitling, 1838’de *Olduğu ve Olması Gerektiği Gibi İnsanlık*, 1842’de *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri* ve 1843’te de *Yoksul Bir Günahkârın İncili* adlı yapıtlarını yayımladı.

yapıtları dışında-, Hess' in *21 Yaprak*'ta⁹ yaşanmış makaleleri ile, Engels'in, benim de bu irdelemenin ilk ögelerini çok genel bir taslak biçiminde yayımladığım *Fransız-Alman Yıllıkları*'ndaki "Ekonomi Politüğün Bir Eleştiri Denemesi"ne¹⁰ indirgenirler.

{Genel olarak olumlu eleştiri, öyleyse ekonomi politüğün olumlu Alman eleştirisi de, gerçek temelini, ekonomi politüğü eleştirici bir biçimde incelemiş bulunan bu yazarlara olduğu kadar, Feuerbach'ın bulgularına da borçludur; onun *Geleceğin Felsefesi*¹¹ ve *Anekdotalar*'lardaki¹² "Felsefe Reformu İçin Savlar"ına karşı, -bunlardan sessiz sedasız yararlanılmasına karşın-, kimilerinin soysuz kıskançlığı ve kimilerinin de gerçek öfkesi, gerçek bir susku komplosu örgütlemişe benzerler.}

Olumlu insanı (*humaniste*) ve doğacı (*naturaliste*) [sayfa 93] eleştiri, ancak Feuerbach ile başlar. *Feuerbach*'ın yapıtlarının etkisi, ne kadar az gürültücü ise, o kadar güvenli, derin, geniş ve süreklidir, ve bunlar, Hegel'in *Görüngübilim* ile *Mantık*'ından¹³ bu yana, gerçek bir kuramsal devrim içeren tek yazılardır.

Bu yapıtın son bölümüne, *Hegel diyalektiği* ve genel olarak Hegel felsefesinin eleştirel çözümlenmesine gelince, ben, bunu, çağımızın *eleştirel tanrıbilimlerine*¹⁴ karşıt olarak, son derece zorunlu sayıyorum, çünkü bu türlü bir çalışma yapılmamıştır - bu, kaçınılmaz bir *ciddilik yoksunluğudur*, çünkü *eleştirici* de olsa, tanrıbilimci *tanrıbilimci* olarak kalır; öyleyse, o ya bir yetke olarak felsefenin belirli konutlarından (*postulats*) yola çıkacaktır, ya da, eleştiri sırasında, ve başkasının bulguları sonucu, eğer felsefi konutları üzerin-

⁹ Zürich'te, 1843 yılında Georg Herwegh tarafından yayımlanan *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*, M. Hess'den üç makale içeriyordu: "Sosyalizm ve Komünizm", "Bir ve Bütün Bir Özgürlük", "Eylem Felsefesi".

¹⁰ Engels'in, Marx'ta ekonomi politüğe karşı bir ilgi uyandırdığı söylenen ünlü makalesi. (Adı geçen makalenin çevirisi bu yapıtın "Ekler" bölümünde sunulmaktadır.)

¹¹ Ludwig Feuerbach, *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*, Zürich und Winterthur 1843.

¹² *Anekdotalar zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik*, Zürich-Winterthur 1843. Ruge tarafından yayımlanan bu dergi, *Alman Yıllıkları* yazkurulu sansürü tarafından geri çevrilen tüm makalelere, sayfalarında yer veriyordu. Bu makaleler arasında, Feuerbach'ın, özsozler biçimi altında, sonradan *Geleceğin Felsefesi*'nde geliştirilmiş bulunan başlıca fikirlerini sunan "Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie"leri de yer alıyordu.

¹³ *Tinin Görüngübilimi*, 1807'de; *Mantık Bilimi*, 1812'de yayımlandı.

¹⁴ Marx, burada, Bruno Bauer'in, sol-hegelciliğin idealist ögelerini biraraya getiren *Allgemeine Literatur Zeitung*'daki arkadaşlarına anıştırmada bulunur.

de kuşku duyarsa, onları korkakça ve doğrulamaksızın iteler, *bir yana bırakır*, bu konulara olan bağımlılığını ve bu bağımlılıktan duyduğu cansıkıntısını, artık ancak olumsuz, bilinçten yoksun ve safсатаcı bir biçimde gösterir.

{[II] İster kendi öz eleştirisinin *arılık* güvencesini durmadan yenilesin, ister, gözlemcinin ya da kendinin gözünü, eleştirinin kendi kökeni ile –Hegel *diyalektiği* ve genel olarak Alman felsefesi– *zorunlu* hesaplaşmasından, modern eleştiri için o kendi öz darlığı ve ilkel doğası üzerine yükselme zorunluluğundan çevirmek için, daha çok eleştirinin kendikendisi dışında, ancak eleştirinin sınırlı bir biçimi –sözgelişi 18. yüzyıl eleştirisi– ve *yığın*ın sınırlı anlayışı ile uğraşmaktan başka yapacak bir işi olmadığı yanılması vermeye çalışsın, [o] bunu ancak olumsuz ve bilinçten yoksun bir biçimde dışavurur. Son olarak, kendi öz felsefi konutlarının doğası üzerine bulgular yapıldığı zaman –*Feuerbach'ın bulguları* gibi–, eleştirel tanrıbilimci ya kendine bunları [sayfa 94] *kendi başına* gerçekleştirmiş görünüşünü verir, ve üstelik bu işi, bu bulguların sonuçlarını, onları işleyememeksizin, *belgeler* biçimi altında, henüz felsefenin tutsağı bulunan yazarların kafasına atarak yapar. Ya da, belki Hegel'in *diyalektik* öğeleri arasındaki, bu eleştiride [Feuerbach eleştirisi] bulamadığı için üzüldüğü ya da bunun eleştirel kullanımının henüz kendisine sunulmamış bulunduğu doğru ilişkiyi kınamaya çalışarak ya da buna yetenekli olarak değil, ama bu bulguları, hegelci diyalektiğin bu eleştirisine karşı, örneğin kendi kökeni kendinde bulunan olumlu doğruluk kategorisine karşı dolaylı tanıt kategorisi gibi, kendine özgü tikel bir biçim altında, gizli kapaklı, kılık değiştirmiş, içten pazarlıklı, kuşkucu bir biçimde ileri sürerek, kendine bu bulgular üzerindeki yüksekliğinin bilincini vermesini bilir. Gerçekte tanrıbilimsel eleştirici, kendini saflık üzerinde, kararlılık üzerinde, tüm eleştirel eleştiri üzerinde *geveze gösterebilmek* için, felsefi yönde, her şeyin *yapılacak* olmasını çok doğal bulur, ve eğer raslantı sonucu Hegel'in bir ögesinin Feuerbach'ta eksik olduğu *duygusunu* edinirse, kendi kendine *felsefenin* gerçek *fatih*i olduğu izlenimini verir; çünkü bizim tanrıbilimsel eleştiricimiz, tinselci “Kendinin bilinci” ve “Tin” putataparlığına karşın, duyguyu aşip da bilince yükselemez.}

İyi bakılırsa, *tanrıbilimsel* eleştiri –hareketin başında gerçek bir ilerleme uğrağı (*moment*) olmuş olmasına karşın– onun çözüm-

lemede, *felsefenin* ve özellikle *Hegel*'in eski *aşkınlığının* (*transcendence*) *tannbilimsel karikatürüne* kadar götürülmüş en sivri uç ve mantıksal sonucundan başka bir şey değildir. Bir başka olanakta, her zaman felsefenin çürümüş köşesi olmuş olan tannbilimi, felsefenin olumsuz bozulmasını –yani kokuşma sürecini de– kendinde orunlamaya atayan tarihin o ilginç tüzmesini, o tarihsel Nemesis'i* ayrıntılı bir biçimde göstereceğim. [sayfa 95]

{Buna karşılık, *Feuerbach*'ın felsefesinin özü üzerindeki bulgularının –hiç değilse onları *kanıt* olarak kullanmak için– felsefi diyalektik ile bir hesaplaşmayı her zaman ne ölçüde zorunlu kıldıkları, açıklayacağım şeylerden anlaşılacaktır.} [sayfa 96]

* *Öç tannçası.* -ç.

ÜCRET

[I] *Ücret*, kapitalist ile işçi arasındaki açık savaşım aracıyla belirlenir. Kapitalist için utku (zafer) zorunluluğu. Kapitalist, işçisiz, işçinin kapitalistsiz yaşayabileceğinden daha uzun zaman yaşayabilir. Kapitalistler arası birlik alışılmış ve etkin, işçiler arası birlik yasak ve onlar için üzücü sonuçlarla [sayfa 97] dolu. Ayrıca, toprak

* Bu birinci elyazması, Marx tarafından defter biçiminde biraraya getirilmiş ve romen rakamları ile sayfa numaraları verilmiş dörder yapraklık 9 formadan (yani 36 sayfadan) oluşur. Her sayfa, iki dikey çizgi ile, herbiri: Ücret, Sermaye Kân, Toprak Rantı başlığını taşıyan üç sütuna bölünmüştür. Her sayfada bulunan bu başlıklar, Marx'ın elyazmasını aşağı yukarı eşit üç bölüme ayırmayı tasarladığını, ve her sayfaya, metni kaleme almadan önce sütun başlıkları yazdığını düşündürür. Ama XXII. sayfadan sonra, başlıklar ve sütunlar biçimindeki bölünme tüm anlamını yitirir. Bu sayfadan sonra metin tam sayfa üzerine yazılmış ve içeriğine göre başlıklandırılmıştır: Yabancılaşmış emek. Birinci elyazması, XXVII. sayfada biter.

sahibi ile kapitalist, gelirlerine sınaî yararlar ekleyebilirler; işçi kendi sınaî gelirine ne toprak rantı, ne de sermaye faizi ekleyebilir. İşçiler arasındaki rekabet işte bu yüzden o kadar büyüktür. Demek ki, sermaye, toprak mülkiyeti ve emeğin ayrılması, yalnız işçi için zorunlu, özsel ve zararlı bir ayrılımdır. Sermaye ve toprak mülkiyeti bu soyutlama sınırları içinde kalamazlar, ama işçi emeği bu soyutlamadan çıkamaz.

Öyleyse, işçi için, sermaye, toprak mülkiyeti ve emeğin ayrılması ölümcüldür.

Ücret için en düşük ve tek zorunlu oran, işçinin çalışma sırasındaki geçimi, ve bir aileyi besleyebilmek ve işçiler soyunun sönmemesi için zorunlu artıdır (*excédent*). Olağan ücret, Smith'e göre, *simple humanité*¹ ile, yani bir hayvan varlığı ile bağdaşabilen en düşük ücrettir.

*İnsan talebi, tıpkı herhangi bir başka meta gibi, insanların üretimini zorunlu olarak düzenler.*² Eğer arz talepten daha büyükse, işçilerin bir bölümü ya dilenci durumuna düşer ya da açlıktan ölür. Demek ki işçinin varoluşu, başka herhangi bir meta varoluş durumuna indirgenmiştir. İşçi bir meta durumuna gelmiştir ve bir iş bulabilmesi onun için bir talihtir. Ve işçi yaşamının bağlı bulunduğu talep, zenginlerin ve kapitalistlerin gönlüne bağlıdır. Eğer arz miktarı talebi [aşarsa],³ *fiyatı* [oluş]turan öğelerden biri (kâr, toprak rantı, ücret), *fiyat*'ının altında ödenecektir, bu belirlenimlerin [bir bölümü]³ demek ki bu işlemde kurtulur ve böylece pazar fiyatı kendi merkezi [yöresinde]³ doğal fiyat⁴ [yöresinde]³ dolaşır. Ama 1° işbölümünün yüksek bir [sayfa 98] düzeyinde, çalışmasına (emeğine) başka bir yönelim vermesi en güç olan kişi işçidir, 2° kapitaliste bağımlılık ilişkisi yüzünden, bu zarara ilk uğrayacak olan da odur.

Pazar fiyatının doğal fiyat yöresinde dolaşması sonucu, demek ki en çok yitiren ve zorunlu olarak yitiren kişi, işçidir. Ve kapi-

¹ (Yalın insanlık. -ç.) A. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations* ("Ulusların Zenginliğinin Doğa ve Nedenleri Üzerine Araştırmalar"), Germain Garnier çevirisi, Paris 1802, c. I, s. 138'den.

² A. Smith, *Loc. Cit.*, c. II, s. 162.

³ Anlama göre yerine konmuş sözcükler. Elyazması burada mürekkeple lekelenmiş.

⁴ Burada Marx'ın, sonradan da olduğu gibi, bu ilk bölümlerde düşüncelerini özetleyip yorumlamaktan başka bir şey yapmadığı iktisatçıların terminoloji ve tanımlarını benimsediğini belirtmek gerek.

talistin, sermayesine başka bir yönelim verebilme olanağı, ya belirli bir etkinlik dalı ile sınırlanmış bulunan *ouvrier*'yi* ekmekten yoksun etme, ya da onu bu kapitalistin tüm isterlerine boyunegmeye zorlama sonucunu verir.

[II] Pazar fiyatının olumsal (*contingente*) ve beklenmedik dalgalanmaları, toprak rantını, fiyatın kâr ve ücrete dönüşen bölümünden daha az, ama kân da ücretten daha az etkilerler. Yükselen bir ücret karşılığı, çoğu kez biri durgun kalan, öbürü düşen başka iki ücret vardır.

İşçi, kapitalist kazandığı zaman zorunlu olarak kazanmaz, ama onunla birlikte zorunlu olarak yitirir. Böylece, kapitalist, bir yapım ya da tecim gizemi gereği, tekeller ya da mülkünün elverişli konumu gereği, pazar fiyatını doğal fiyatın üstünde tuttuğu zaman, işçi kazanmaz.

Ayrıca: emek fiyatları, geçim araçları fiyatlarından çok daha kararlıdır. Çoğu kez bunlar ters orantılıdır. Bir yaşam pahalılığı yılında, ücret, talebin düşmesi nedeniyle azalmış, geçim araçlarının yükselmesi nedeniyle çoğalmıştır. Demek ki ödünlenmiştir. Ne olursa olsun, bir miktar işçi ekmekten yoksundur. Ucuzluk yıllarında, ücret, talebin yükselmesi ile yükselmiş, geçim araçları fiyatları nedeniyle düşmüştür. Demek ki ödünlenmiştir.

İşçinin öbür elverişsizliği:

Çeşitli türden işçilerin emek fiyatları, sermaye yatırılan çeşitli dalların kazançlarından çok daha değişkendir. Emekte, bireysel etkinliğin tüm doğal, entelektüel ve toplumsal çeşitliliği görünür ve aynı gün ödenir, oysa cansız sermaye ^[sayfa 99] hep aynı adımla yürür ve *gerçek* bireysel etkinliğe kayıtsızdır.

Genel bir biçimde, işçi ile kapitalistin aynı derecede sıkıntı çektiği yerde, işçinin kendi varoluşu içinde, kapitalistin kendi cansız altın buzağısının kân içinde sıkıntı çektiğine dikkat etmek gerekir.

İşçi sadece kendi fizik geçim araçları için savaşım verme zorunda değildir, iş bulmak için, yani etkinliğini gerçekleştirme olanağı için, etkinliğini gerçekleştirme araçları için de savaşım verme zorundadır.

Toplumun içinde bulunabileceği başlıca üç durumu alalım ve işçinin toplumdaki durumunu görelim.

* İşçi-ç.

1° Eğer toplumun zenginliği azalıyorsa, en çok sıkıntı çeken işçidir; çünkü: işçi sınıfı toplumun gönenç (refah] durumunda her ne kadar mülk sahipleri sınıfı kadar kazanamazsa da, toplumun gerileme durumunda *hiç bir sınıf, işçiler sınıfı kadar sıkıntı çekmez.*⁵

[III] 2° Şimdi zenginliğin arttığı bir toplumu alalım. Bu durum, işçiye yararlı tek durumdur. Kapitalistler arası rekabet, bu durumda başgösterir. İşçi talebi, arzı aşar. Ama:

Bir yandan, ücret artışı işçiler arasında *aşırı çalışmaya* yolaçar. Ne kadar çok kazanmak isterlerse, zamanlarını o kadar çok harcamak, her türlü özgürlüğü yitirerek, açgözlülüğün hizmetinde o kadar çok bir köle çalışması yapmak zorundadırlar. Bunun sonucu, yaşamak için sahip buldukları zamanı kısaltırlar. Yaşam sürelerinin bu kısalması, tüm olarak işçi sınıfı için elverişli bir durumdur, çünkü durmadan yeni işçileri zorunlu kılar. Bu sınıf, tüm olarak yok olmamak için, kendinden bir bölümü hep kurban etmektedir.

Ayrıca: Bir toplum artan zenginlik durumunda ne zaman bulunur? Bir ülkenin sermayeleri ve gelirleri arttığı zaman. Ama bu ancak: [sayfa 100]

α) Eğer çok emek yığılmışsa, olanaklıdır, çünkü sermaye birikmiş emekten oluşur; demek ki eğer ürünlerinin gitgide daha büyük bölümü işçinin elinden alınmışsa, eğer kendi öz emeği, başkasının mülkiyeti olarak, ona gitgide daha çok karşı çıkarsa ve eğer kendi varoluş ve etkinlik araçları, kapitalistin elinde gitgide daha çok toplanmışsa olanaklıdır.

β) Sermaye birikimi işbölümünü artırır. İşbölümü, işçilerin sayısını artırır; tersine, işçilerin sayısı işbölümünü artırır, tıpkı işbölümünün sermayeler birikimini artırması gibi. Bir yandan bu işbölümü ve öte yandan da sermayeler birikimi sonucu, işçi işe, üstelik belirli, çok tek yanlı, mekanik bir işe gitgide daha arı bir biçimde bağlanır. Demek ki, nasıl entelektüel ve fizik bakımdan makine düzeyine düşürülmüş ve nasıl insan durumundan soyut bir etkinlik ve bir karın (mide) durumuna dönüştürülmüşse, pazar fiyatının tüm dalgalanmalarına, sermayelerin kullanımına ve zenginlerin keyfine de tıpkı öyle, gitgide daha çok bağlanır. Emeklerinden başka bir şeyleri olmayan insanlar sınıfının büyümesi [IV] işçilerin

⁵ A. Smith, *Loc. Cit.*, c. II, s. 162.

rekabetini bir o kadar artırır, öyleyse fiyatlarını düşürür. İşçinin bu durumu, fabrikalar rejiminde doruk noktasına varır.

γ) Gönenci artan bir toplumda, yalnız en zenginler hâlâ para faizi ile geçinebilirler. Bütün öbürleri, sermayelerini ya bir girişime yatırmak, ya da tecime bağlamak zorundadırlar. Bunun sonucu, sermayeler arasındaki rekabet artar, sermayeler birikimi daha büyük olur, büyük kapitalistler küçükleri yıkma uğratırlar ve eski kapitalistlerin bir bölümü işçiler sınıfı içine düşer; işçiler sınıfı, bu katılma sonucu, bir bölümü bakımından yeni bir ücret indirimine uğrar ve birkaç büyük kapitaliste daha da büyük bir bağımlılık içine düşer; kapitalistler sayısındaki azalma sonucu, artık işçi bulmadaki rekabetleri hemen hemen hiç kalmamış, ve işçiler sayısındaki artma sonucu da, işçiler arasındaki rekabet ^[sayfa 101] o kadar büyük, doğaya o kadar aykırı ve o kadar zorlu bir duruma gelmiştir. Öyleyse işçi sınıfının bir bölümü, orta kapitalistlerin bir bölümünün işçi sınıfı içine düşmesi kadar zorunlu bir biçimde, dilencilik ve açlık durumuna düşer.

Demek ki, hatta işçi için en elverişli olan toplum durumunda bile, işçi için zorunlu sonuç, aşırı çalışma ve zamansız ölüm, makine düzeyine, kendi karşısında tehlikeli bir biçimde biriken sermayenin kölesi düzeyine düşürülme, rekabetin yeniden canlanması, işçilerden bir bölümünün açlıktan ölmesi ya da dilenciligidir.

[V] Ücret yükselişi işçide kapitalistin zenginleşme susuzluğunu uyandırır, ama o, bu susuzluğu ancak kafasını ve gövdesini kurban ederek karşılayabilir. Ücret yükselişi sermaye birikimini öngerektirir ve ona yolaçar; böylece o, emek ürünü ile işçiyi, birbirine gitgide daha yabancı bir biçimde karşı karşıya getirir. İşbölümü işçinin darlık ve bağımlılığını gitgide nasıl artırır, tıpkı onun gibi sadece insanların değil, ama makinelerin bile rekabetine yolaçar. İşçi makine düzeyine düşmüş bulunduğu için, makine ona karşı çıkabilir ve onunla rekabete girebilir. Son olarak, sermaye birikimi, sanayii, dolayısıyla işçilerin sayısını artırdığından, aynı nicelikte sanayi, bu birikim sonucu, aşırı üretime dönüşen ve sonunda ya işçilerin büyük bir bölümünü ekmeklerinden yoksun bırakma, ya da ücretlerini en sefil asgariye indirme sonucunu veren *daha büyük bir nicelikte yapıt* üretir.

İşçiye en elverişli olan bir toplumsal durumunun, yani *artan ve ilerleyen* zenginlik durumunun sonuçları işte bunlardır.

Ama sonunda bu artış durumu doruk noktasına varacaktır. Nedir o zaman işçinin durumu?

3° “Zenginliğinin olanaklı olan son derecesine varmış bulunan bir ülkede, ücret ve sermaye faizinin her ikisi de çok düşük olacaktır. İşçiler arasındaki iş bulma rekabeti zorunlu olarak öyle büyük olacaktır ki, ücretler ancak aynı sayıda işçiyi yaşatabilecek bir [sayfa 102] düzeye düşeceklerdir, ve ülke zaten tıkabasa dolu olduğundan, bu sayı hiç bir zaman artınlamayacaktır.”⁶

+ [artan nüfus] ölmelidir.

Öyleyse, toplumun gerileme durumunda, işçi sefaletinin gelişmesi; artan gönenç durumunda, sefalet karmaşası; yetkin gönenç durumunda, durgun sefalet.

[VI] Ama, Smith’e göre, bir toplum “üyelerinin çok büyük bir bölümü sıkıntı içinde olduğu zaman elbette mutluluk ve gönenç içinde olamayacağı,”⁷ toplumun en zengin durumu çoğunluğun bu sıkıntısına yolaçtığı ve ekonomi politik de (genel olarak özel çıkar toplumu) bu aşın zenginlik durumuna götürdüğü için, toplumun *mutusuzluğu*, öyleyse ekonomi politığın ereğidir.

İşçi ile kapitalist arasındaki ilişkiye gelince, bir de şuna dikkat etmek gerekir ki, ücret yükselişi, çalışma zamanı niceliğinin azalması ile kapitalist için çoğuyla ödünlenmiştir ve ücret artışı ile sermaye faizinin artışı, emtia fiyatları üzerinde yalın ve bileşik faiz gibi etkili olurlar.⁸

O, bize, başlangıçta, ve hatta açıkça, “emeğin *tüm ürünü* işçiye aittir”⁹ der. Ama bize aynı zamanda, gerçeklikte işçiye düşen şeyin ürünün çok küçük ve sıkı sıkıya zorunlu bölümü olduğunu da söyler; tam da insan olarak varolması için değil, işçi olarak varolması için; insanlığı sürdürmesi için değil, köle işçiler sınıfını sürdür-

⁶ A. Smith, *loc. cit.*, c. I, s. 193. Marx burada Adam Smith’i özetliyor. Tam metin şöyle: “Zenginliğinin, toprak ve ikliminin niteliğinin ve öbür ülkeler karşısındaki durumunun varmasına izin verdiği, öyleyse ötesine geçemeyeceği, ve elindeki de yitirmeyeceği son derecesine varmış bulunan bir ülkede, emek ücretleri ile sermayeler faizlerinin her ikisi de, büyük bir olasılıkla çok düşük olacaktır. Toprağının doyurabileceği ya da sermayesini kullanabilecek kimseler ölçüsünde nüfusa sahip bir ülkede, işçiler arasındaki iş bulma rekabeti zorunlu olarak öyle büyük olacaktır ki, ücretler ancak aynı sayıda işçiyi yaşatabilecek bir düzeye düşeceklerdir ve ülke zaten tıkabasa dolu olduğundan, bu sayı hiç bir zaman artınlamayacaktır.”

⁷ *Ibid.*, c. I, s. 160.

⁸ *Ibid.*, c. I, s. 201.

⁹ *Ibid.*, c. I, s. 129.

mesi için zorunlu olan bölümü. [sayfa 103]

İktisatçı, bize, her şeyin emekle satın alındığını ve sermayenin birikmiş emekten başka bir şey olmadığını söyler. Ama bize, aynı zamanda, işçinin, her şeyi satın alabilmek şöyle dursun, kendi kendini ve kendi insan niteliğini satma zorunda olduğunu da söyler.

O tembel toprak sahibinin toprak rantı çoğu kez toprak ürününün üçte-birine yükselir ve becerikli kapitalistin kâın para faizinin iki katına erişirken, artık, işçinin en iyi durumda kazandığı şey, ancak dört çocuğundan ikisinin açlık ve ölüme mahkûm edilebileceği kadardır. [VII] İktisatçılara göre, emek, insanın doğa ürünlerinin değerini kendisi ile artırdığı tek şey olduğu halde, insanın etkin mülkiyeti (özgürlüğü) olduğu halde, aynı ekonomi politığe göre, ayrıcalıklı ve aylak tanrılarından başka bir şey olmayan toprak sahibi ve kapitalist, toprak sahibi ve kapitalist oldukları için, her yerde işçiden üstündürler ve işçinin uyacağı yasaları onlar yaparlar.

İktisatçılara göre emek, şeylerin tek değişmez fiyatı olduğu halde, hiç bir şey emek fiyatından daha olumsal, hiç bir şey emek fiyatından daha büyük dalgalanmalara uyruk değildir.

İşbölümü emeğin üretken gücünü, toplumun zenginlik ve inceliğini artırırken, işçiyi bir makine durumuna düşürecek derecede yoksullaştırır. Emek, sermayelerin birikimine ve böylece toplumun artan gönencine yolaçarken, işçiyi kapitaliste gitgide daha bağımlı kılar, kapitalisti büyümüş bir rekabet içine atar ve bir o kadar derin bir durgunluk tarafından izlenen dizginsiz bir aşın üretim düzenüne götürür.

İktisatçılara göre işçinin çıkarı toplumun çıkarı ile hiç bir zaman çatışmazken, toplum her zaman ve zorunlu olarak işçinin çıkarı ile çatışır.

İktisatçılara göre, işçinin çıkarı: 1° ücret yükselişi, yukarıda açıklanmış bulunan öbür sonuçlardan başka, çalışma zamanı niceliğinin azalması yüzünden çoğuyla ödünlenmiş [sayfa 104] olduğu, ve 2° toplum bakımından tüm gayrisafi ürün olduğu ve safi ürün de ancak özel birey bakımından bir anlam taşıdığı için, hiç bir zaman toplum çıkarı ile çatışmaz.

Nedir ki emeğin kendisi, sadece güncel koşullar içinde değil, ama genel olarak ereğinin yalın bir zenginlik artışı olması ölçüsünde, emeğin kendisinin zararlı ve öldürücü olduğu sonucu diyorum, iktisatçı bunu bilmeden, onun kendi açındırmalarından çıkar.

*

Kendi kavramları gereği, toprak rantı ile kapitalist kazanç, ücretin uğradığı *kesintilerdir*. Ama gerçeklikte ücret, toprak ile sermayenin işçiye bıraktıkları bir kesinti, emek ürününden işçiye, emeğe verdikleri bir ödündür.

İşçi en çok toplumun gerileme durumunda sıkıntı çeker. Uğradığı baskının özgül ağırlığını kendi işçi durumuna, ama genel olarak baskıyı toplumun durumuna borçludur.

Ama toplumun ilerleme durumunda, işçinin yıkımı ve yok-sullaşması, kendi emeğinin ve yarattığı zenginliğin ürünüdür. Demek ki, güncel emeğin *özünden* doğan sefalet.

Toplumun en güneşli durumu, dünyada ancak yaklaşık olarak erişilebilmiş, ve burjuva toplumun olduğu gibi ekonomi politişin de ereği olan bu ülkü, işçiler için *durgun sefalet* anlamına gelir.

Ekonomi politişin, *proleter*, yani ne sermayesi ne de toprak rantı olan, sadece emekle ve tek yanlı ve soyut emekle yaşayan kişiyi, ancak işçi olarak gözönünde tuttuğu kendiliğinden anlaşılır. Öyleyse ekonomi politik, ilke olarak, onun tıpkı herhangi bir beygir gibi ancak çalışabilecek kadar kazanması gerektiğini tanımlayabilir. Onu çalışmadığı zamanda, insan olarak düşünmez, bu özeni ceza mahkemelerine, hekimlere, dine, istatistik tablolarına, siyasete ve dilenciler çavuşuna bırakır. [sayfa 105]

Şimdi ekonomi politik düzeyinin üzerine yükselelim, ve daha önce söylenmiş bulunan ve iktisatçıların hemen hemen kendi söylemiş buldukları¹⁰ şeylere göre, iki soruyu yanıtlamaya çalışalım.

1° İnsanların çok büyük bir bölümünün bu soyut emeğe indirgenmesi, insanlığın gelişmesi içinde ne anlam kazanır?

2° Ya ücreti *yükseltmek* ve böylece işçi sınıfının durumunu düzeltmek isteyen, ya da Proudhon gibi ücret eşitliğini toplumsal devrimin ereği olarak düşünen *en detail** reformcular hangi yanılığa düşerler?¹¹

¹⁰ Gerçekten, bundan önceki açındırmaların çoğu, Adam Smith tarafından dile getirilmiş fikirleri sözcüğü sözcüğüne almadıkları zaman, gene bu fikirlerin özetidir.

¹¹ Proudhon, ilk yapıtı olan *Mülkiyet Nedir?* (Paris 1840) adlı kitabında şöyle der: "Topluluk üyesi olarak emekçiler birbirlerine eşittirler, ve birinin önden çok ücret alması gelişki içerir." (s. 99.)

* Perakende. -ç.

Emek, kendini, ekonomi politikte, ancak bir *kazanç gözetin* etkinlik biçimi altında gösterir.

*

[VIII] “Özgül eğilimler ya da daha uzun bir eğitim öngerektiren işlerin, daha iyi bir ücret getirdikleri söylenebilir; oysa herhangi birinin kolayca ve çabucak yetiştirilebileceği tekdüze mekanik bir etkinliğe ilişkin ücret, rekabet arttıkça düşmüştür ve zorunlu olarak düşecektir. Ve emeğin güncel örgütlenme durumunda hâlâ en sık görülen çalışma da, *bu* türlü çalışmanın ta kendisidir. Öyleyse eğer birinci kategoriden bir işçi, şimdi sözgelimi bundan elli yıl öncekinden yedi kat çok, ve ikinci kategoriden bir başkası da elli yıl önceki kadar kazanıyorlarsa, her ikisi de *ortalama* olarak eskisinden dört kat çok kazanıyorlar demektir. Ama eğer, bir ülkede, birinci iş kategorisi 1.000 işçi ve ikincisi de bir milyon insan çalıştırıyorsa, bunların 999.000’i bundan elli yıl öncekinden daha iyi bir durumda bulunmaz, ve eğer, aynı zamanda, zorunlu aşlık (zahire) fiyatları da yükselmişse, bunlar *daha kötü* bir durumda [sayfa 106] bulunurlar. Ve nüfusun en kalabalık sınıfı üzerine, insanlar işte bu tür yüzeysel *ortalama* hesapları ile kendi kendilerini aldatmak isterler. Ayrıca, *ücret* büyüklüğü *işçi gelirinin*¹² belirlenmesinde bir etkenden başka bir şey değildir, çünkü bu geliri ölçmek için, işçi tarafından sağlanmış bulunan *süreyi* de gözönünde tutmak gerekir; oysa durmadan yinelenen dalgalanmaları ve duraklamaları ile birlikte, özgür rekabet denilen anarşi içinde bunu gözönünde tutmak kesenkes sözkonusu olamaz. Son olarak, önceki ve şimdiki alışılmış çalışma *zamanını* da gözönünde tutmak gerekir. Oysa, İngiliz pamuk sanayii işçileri için, yirmibeş yıldan beri, yani emek tutumu sağlayan makinelerin üretime sokulmasından beri, çalışma zamanı, girişimcilerin kazanç susuzluğu yüzünden, [IX] günde oniki-onaltı saate kadar yükselmiştir ve bir ülkedeki ya da bir sanayi kolundaki artış, kendini başka yerlerde de az çok duyuracaktır, çünkü henüz her yerde yoksulların zenginler tarafından mutlak sömürüsü tanınmış bir haktr.”¹³ (Schulz, *Üretim Hareketi*, s. 65.)

“Ama hatta toplumun *bütün* sınıflarının ortalama gelirinin artmış bulunması yanlış olduğu kadar doğru olsaydı bile, *görece* gelir aylılık

¹² Schulz’da: emek geliri.

¹³ *Die Bewegung der Produktion*, Eine geschichtlich-statistische Abhandlung von Wilhelm Schulz, Zurich und Winterthur 1843.

ve sapmaları gene de büyümüş olabilir, ve bunun sonucu, zenginlik ve yoksulluk arasındaki karşıtlıklar, kendilerini daha büyük bir güçle gösterebilirler. Çünkü toplam üretimin artması *sonucu* ve bu artış ölçüsünde, gereksinmeler, istekler ve hevesler de artar ve bunun sonucu, *mutlak* yoksulluk azalırken, *görece* yoksulluk artabilir. Kendi balına yağı ve acımış balıkları ile Samoyed yoksul değildir, çünkü kendi kapalı toplumlarında, tüm Samoyedlerin gereksinmeleri aynıdır. Ama *ilerleyen*, ve örneğin bir on yıl içinde toplam üretimini topluma oranla¹⁴ üçte-bir artırmış bulunan bir devlette, on yılın başında ve sonunda aynı şeyi kazanan işçi aynı gönenç düzeyinde kalmamış, ama üçte-bir yoksullaşmıştır.” (*Ibid.*, s. 65-66.)

Ama ekonomi politik işçiyi ancak iş hayvanı olarak, en zorunlu dirimsel gereksinmelere indirgenmiş bir hayvan olarak tanır.

[sayfa 107]

“Bir halk entelektüel bakımdan daha özgür bir biçimde gelişebilmek için, artık fizik gereksinmelerinin köleliğinden kurtulmalı, artık kendi gövdesinin kölesi olmamalıdır: Öyleyse ona her şeyden önce entelektüel bakımdan yaratabilmesi ve tinsel sevinçleri tadabilmesi için *zaman* kalmalıdır. Emegün örgütlenmesinde gerçekleştirilen ilerlemeler bu zamanı sağlarlar. Yeni itici güçler ve makinelerin iyileştirilmesi ile, pamuk fabrikalarındaki bir tek işçi, çoğu kez eskiden 100, hatta 250-300 işçinin yaptığı işi yapmıyor mu? Tüm üretim kollarında benzer sonuçlar; çünkü dış doğa güçleri insanal çalışmaya gitgide [X] daha çok katılma zorundadırlar.¹⁵ Eğer, belli bir nicelikteki maddi gereksinmeleri karşılamak için, eskiden, sonradan yarıya indirilmiş bulunan bir zaman ve insan gücü harcaması gerekiyor idi ise, entelektüel yaratma ve yararlanma için gerekli zaman genişliği, fizik gönenç bundan bir zarara uğramaksızın, böylece bir o kadar artmıştır.¹⁶ Ama koca Kronos’tan* kendi öz yurtluğunda kazandığımız ganimetin paylaşımı, gene de kör ve adaletsiz raslantının zar oyununa bağlıdır. Fransa’da, üretimin güncel düzeyinde, çalışabilecek herkesin çalışması koşuluyla, günde beş saatlik ortalama bir çalışma zamanının, toplumun tüm maddi gereksinmeleri-

¹⁴ Schulz’da: nüfusa oranla.

¹⁵ Marx burada Schulz’un şu tümcesini özetler: “Tüm üretim kollarında, hatta aynı genişlikte olmasalar bile, benzer sonuçlar görülebilir; dış doğa güçlerinin insanal çalışmaya gitgide daha çok katılma zorunda olmanın olgusunun zorunlu sonuçları gibi.”

¹⁶ Schulz’da. Marx’ın almadığı şu tümce var: “Ve böylece, maddi üretimdeki ilerlemelerle birlikte, ulusların aynı zamanda yeni bir tinsel dünyayı kazandıklarını da kabul etmemiz gerek.”

* Kronos, Yunan Mitolojisinin Zaman Tanrısı.

nin karşılanması için yeterli olduğu hesaplanmıştır. ... Makinelerin yetkinleşmesi sonucu gerçekleşen zaman artırımlarını (tasarruflarını) hesaba katmaksızın,¹⁷ fabrikalardaki köle çalışması süresi, nüfusun büyük bir bölümü için, uzamaktan başka bir şey olmamıştır.” (*Ibid.*, s. 67-68.)

“Karmaşık el çalışmasından [mekanik çalışmaya] geçiş, bu çalışmanın yalın işlemlerine ayrılmasını öngerektiler; oysa, tekdüzeli yinelenen işlemlerin başlangıçta yalnız *bir bölümü* makinelere düşecek, öbürleri insanlara kalacaktır. İşin doğasına ve deneylerin uygun sonuçlarına göre, böyle sürekli olarak tekdüzeli bir ^[sayfa 108] etkinlik, beden için olduğu kadar kafa için de zararlıdır; ve böylece, makineciliğin, işin çok sayıda el arasındaki yalın bölünmesi ile bu *birleşmesi* içinde, bu sonuncunun bütün sakıncaları da kendilerini zorunlu olarak gösterirler. Bu sakıncalar, başkaları arasında, kendilerini, fabrika işçilerinin ölüm oranlarının yükselişinde de [XI] gösterirler.¹⁸ ... İnsanların ne ölçüde makineler *yardımı* ile çalıştıkları ve ne ölçüde makine *olarak* çalıştıkları arasındaki bu büyük ayırım ... gözönünde tutulmamıştır.”¹⁹ (*Ibid.*, s. 69.)

“Ama halkların yaşam geleceği için, makineler içinde etkin olan ustan yoksun doğal güçler, bizim kölelerimiz ve hizmetçilerimiz olacaktırlar.” (*Ibid.*, s. 74.)

“İngiliz iplik fabrikalarında, yalnız 159.818 erkek ve 196.818 kadın çalıştırılır. Lancaster kontluğu pamuk fabrikalarında, her 100 erkek işçiye karşılık 103, ve İskoçya’da ise 209 kadın işçi var. Leeds’deki İngiliz kenevir fabrikalarında her 100 erkek işçiye karşılık 147 kadın sayılıyordu. Hatta Druden’de, ve İskoçya’nın doğu kıyısında, 280 kadın hesaplanıyordu. İngiliz ipek fabrikalarında, daha çok kadın işçi; daha büyük bir çalışma gücü isteyen yün fabrikalarında, daha çok erkek işçi.²⁰ ... Hatta Kuzey Amerika pamuk fabrikalarında bile, 1833 yılında, 18.593 erkek işçiye karşılık, kadın işçi sayısı 38.927’den aşağı değişti. Emeğin örgütlenmesinde ortaya çıkan dönüşümler sonucu, demek ki dişi cinse kazanç ereğiyle daha geniş bir etkinlik alanı düşmüştür. ... Daha bağımsız bir iktisadi konum [içindeki] kadınlar .. toplumsal ilişkileri içinde, birbirlerine daha yakın bir duruma gelmiş bulunan iki cins.”²¹

¹⁷ Schulz’da: “Ama bu hareket ne olursa olsun, şurası kesindir ki, makinelerin ...”

¹⁸ Bu tümce gerçeklikte, Schulz’da bir dipnotun başlangıcıdır. Sonraki tümce, metnin devamıdır.

¹⁹ Schulz’da: “her zaman gözönünde tutulmamıştır.”

²⁰ Schulz’da: “İngiliz ipek fabrikalarında da daha çok kadın işçi bulunur; oysa daha büyük bir fizik güç isteyen yün fabrikalarında, daha çok erkek işçi çalıştırılır.”

²¹ Schulz’da: “Ama eğer, bundan ötürü, kadınlar sanayiın ilerleyen gelişmesi sonucu her ne kadar daha bağımsız bir iktisadi konum kazanıyorlarsa da, sonuçta toplumsal ilişkileri içinde iki cinsin birbirlerine nasıl yaklaştıklarını da görüyoruz.”

(*Ibid.* s. 71-72).

“Buhar ve su gücü ile çalışan İngiliz iplik fabrikalarında, 1835'te 8-12 yaş arasında 20.558; 12-13 yaş arasında 35.867 ve son olarak 13-18 yaş arası 108.208 çocuk çalışıyordu. ... Gerçi [sayfa 109] mekanğin daha sonraki gelişmeleri, tüm tekdüzeli işleri gittikçe insanların elinden alarak, bu bozukluğu yavaş yavaş ortadan [XII] kaldırmaya yöneliyorlar. Ama kendi başına bu oldukça hızlı ilerlemelerin karşısına, kapitalistlerin hâlâ, yardımcı makineler *yerine* çalıştırmak ve kötüye kullanmak üzere, aşağı sınıfların çocuk yaşlarına kadar olan güçlerini, en kolay ve en ucuz biçimde çalıştırabilmeleri olgusunun ta kendisi çıkıyor.” (Schulz, *Üretim Hareketi*, s. 70-71).

Lord Brougham'ın işçilere çağrısı: “Kapitalist olun!”²² ... “Kötülük şudur ki, milyonlarca insan, yaşama araçlarını ancak kendilerini fizik bakımdan kemiren, sağtörel ve entelektüel bakımdan solduran sıkıcı bir çalışma ile zar zor kazanabiliyorlar; hatta böyle bir iş bulmuş olma mutsuzluğunu bir talih saymaları gerekiyor.” (*Ibid.*, s. 60).

“Demek ki yaşamak için, mülk sahibi olmayanlar, dolaylı ya da dolaysız olarak, mülk sahiplerinin *hizmetine*, yani onların bağımlılığı altına girme zorundadırlar.” (Pecqueur, *Yeni Toplumsal İktisat Kuramı* vb., s. 409.)²³

“*Hizmetçiler-hizmetçi aylıkları, işçiler-ücretler*,²⁴ *müstahdemler-aylık ya da maaşlar*.” (*Ibid.*, s. 409-410.)

“Emeğini kiralamak”, “emeğini faize vermek”,²⁵ “başkasının yerine çalışmak”.

“Emek gerecini kiralamak”, “emek gerecini faize vermek”²⁶, “kendi yerine başkasını çalıştırmak.” (*Ibid.*, s. 411).

[XIII] “Bu iktisadi kuruluş, insanlar öylesine aşağılık işlere, öylesine üzücü ve acı bir alçalmaya mahkûm eder ki, bunun karşısında yabanıllık kralca bir durum gibi görünür.” (*l. c.*, s. 417-418.) “Mülk sahibi olmayan insanın bütün biçimler altında değerden düşürülmesi.” (s. 421 Vd.) “Paçavracılar.”

Ch. Loudon,²⁶ *Nüfus Sorununun Çözümü*, vb. (Paris 1842)

²² Schulz'da: “Ama güncel koşullar içinde, Lord Brougham'ın işçilere yaptığı: “Kapitalist olun” çağrısı, ister istemez acı bir alay olarak görünüyor.

²³ C. Pecqueur *Théorie nouvelle d'économie sociale et politique ou étude sur l'organisation des sociétés*, Paris 1842. Pecqueur'dan alıntılar, Marx metninde Fransızcadır.

²⁴ Pecqueur'de: ücret.

²⁵ Pecqueur'de: faize.

²⁶ Charles Loudon, *Solution du problème de la population et de la subsistance, soumise à un médecin dans une série de lettres*, Paris 1842.

[sayfa 110] adlı yapıtında, İngiltere'deki orospu sayısını 60.000-70.000 olarak kestirir. *Femmes d'une vertu douteuse** sayısı da bir bu kadar büyükmüş. (s. 228.)

"Bu bahtsız yaratıkların kaldırım üzerindeki yaşam ortalaması, bunlar kötülük mesleğine girdikten sonra, altı-yedi yıl dolaylarındadır. Öyle ki, 60.000-70.000 orospu sayısını sürdürüebilmek için, üç krallıkta, kendini her yıl bu aşâğılık işe veren en az 8.000-9.000, ya da günde 24²⁷ dolaylarında kadın olması gerekir, bu da saat başına ortalama *bir* eder; ve buna göre, eğer bütün yeryüzünde aynı oran geçerlikteyse, sürekli olarak bu zavallılardan bir-buçuk milyon bulunması gerekir." (*Ibid.*, s. 229.)

"Sefiller nüfusu, sefaletleri ile birlikte artar, ve ... insan varlıklarını, sıkıntı çekme hakkının kavgasını yapmak için, yoksulluğun en aşırı ucunda büyük bir sayı olarak yığılırlar. ... 1821'de,²⁸ İrlanda'nın nüfusu 6 milyon 801.827 idi. 1831'de, 7.764.010'a yükselmişti; on yılda %14 artış. En büyük geçim kolaylığının bulunduğu il olan Leinster'de, nüfus ancak %8 artmış, oysa en yoksul il olan Connaught'da, artış %21'e yükselmişti (*İngiltere' de İrlanda Üzerine Yayımlanmış Bulunan Anket Özetleri*, Viyana 1840)." Buret, *Sefalet Üzerine* vb., c. I, s. [36]-37.²⁹

"Ekonomi politik, emeği soyut biçimde bir şey olarak düşünür; *emek bir metadır*, eğer fiyatı yükselmişse, bu, metanın çok talep edilmiş olmasındandır; eğer, tersine, fiyat çok düşükse, bu da çok arz edilmiş olduğu içindir; *meta olarak, emeğin fiyatı gitgide düşmelidir*, ya kapitalistler ile işçiler arasındaki rekabet, ya da işçiler arasındaki rekabet, bunu zorunlu kılar.³⁰

"... Emek satıcısı olan işçi nüfus, zorla, ürünün en küçük bölümüne indirgenmiştir... meta-emek kuramı, kılık değiştirmiş bir kölelik kuramından başka bir şey midir?" (*L. c. s. 43.*) "Öyleyse [sayfa 111] emekte bir değişim değerinden başka bir şey görmemek neden?" (*Ibid.*, s. 44.) "Büyük atelyeler, erkek emeğinden daha ucuza malolan kadın ve çocuk emeğini yeğleyerek satın alırlar." (*l. c.*) "Emekçi, onu çalıştıran kimsenin karşısında, hiç de *özgür bir satıcı* konumunda değildir... kapitalist, emeği kullanmakta her zaman özgür, ve işçi de her za-

²⁷ Elyazmasında, Marx yanlışlıkla 80 olarak yazar. Tüm alıntı Fransızca olarak yazılmıştır.

²⁸ Buradan sonra alınmış bulunan tüm parça, Buret'de not biçiminde bulunur.

²⁹ Eugène Buret, *De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France*, 2 cilt, Paris 1840.

³⁰ *Ibid.*, s. 42-43. İtaliik tümceler, Marx tarafından Fransızca yazılmış. Son tümce, Buret'nin kanıtlanmasını özetler.

* *İffeti kuşkulu kadınlar*. -ç.

man onu satma zorundadır. Eğer her an satılmamışsa, emeğin değeri tamamen yokolmuştur. Emek, gerçek [metaların] tersine, ne birikime, hatta ne de artırıma (tasarrufa) elverişlidir. [XIV] Emek, yaşamdır, ve eğer yaşam her gün besinlerle değişilmezse, sıkıntıya düşer ve çok geçmeden yok olur. İnsan yaşamının bir meta olması için, demek ki köleliği kabul etmek gerekir.”³¹ (s. 49-50.)

“Demek ki, eğer emek bir meta ise, en uğursuz özgümlüklerle bezenik bir metadır. Ama hatta ekonomi politik ilkelerine göre bile, meta değildir, çünkü *özgür bir pazarlığın özgür sonucu değildir*.³² Güncel iktisadi rejim, emeğin hem fiyatını hem de ödüllendirilmesini düşündür, işçiyi yetkinleştirip insanı alçaltır.” (l. c., s. 52-53.) “Sanayi bir savaş, ve tecim bir kumar durumuna gelmiştir.” (l. c., s. 62.)

“Pamuk işleyen makineler (İngiltere’de) tek başlarına 84 milyon zanaatçıyı orunlarlar.”³³

“Sanayi şimdiye kadar fetih savaşı durumunda bulunuyordu. Ordusunu oluşturan insanların yaşamını, büyük fatihlerin kayıtsızlığı ile harcadı. Ereği, insanların mutluluğu değil, zenginliğe sahip olmak idi.” (Buret, l. c., s. 20.)

“Bu çıkarlar (yani iktisadi çıkarlar), kendi başlarına bırakıldıklarında.... zorunlulukla çatışacaklardır; onların savaştan başka kararlaştıncılan yoktur, ve savaş kararları, kimilerine utkuyu vermek için, kimilerine yenilgi ve ölümü verirler... Bilim, düzen ve dengeyi, karşıt güçlerin çatışmasında arar: *süreklî savaş*, ona göre barış elde etmenin tek yolu dur bu savaşa rekabet adı verilir.” (l. c., s. 23.)

“Sınai savaş, başarıyla yürütülmek için, aynı noktaya yığılabileceği ve geniş ölçüde yokedebileceği kalabalık ordular ister. Ve [sayfa 112] bu ordunun erleri kendilerine dayatılan yorgunluklara, *bağlılık* ya da, ödev duygusu ile değil, ama sert açlık zorunluluğundan kurtulmak için katlanırlar. Üstleri için ne sevgi, ne de iç yükümü duyarlar; üstler, astlarına hiç bir iyilikçilik duygusu ile bağlanmazlar; onlara insan olarak değil, ama sadece olanaklı olan en azı harcıyarak olanaklı olan en çoğu³⁴ getirecek üretim aletleri olarak bakarlar. Gitgide daha sıkışık bir duruma gelen bu emekçi nüfuslarının, her zaman çalıştırılma güvenceleri bile yoktur; onları çağırılmış bulunan sanayi, onları ancak kendilerine gereksinme duyduğu zaman yaşatır, ve onlardan vazgeçebildiği an,

³¹ Bu alıntı elyazmasında Fransızcadır.

³² Tümce Marx’ta Fransızcadır. Buret’de: özgür bir alışverişin sonucu.

³³ *Ibid.*, s. 193, not. Alıntının başlangıcı, Marx’ta Fransızcadır.

³⁴ Buret, olanaklı olan en çoğu değil, sadece en çoğu der.

en küçük bir kaygı duymaksızın onları yüzüstü bırakır; ve ... işçiler,³⁵ kendilerine ödenmek istenen fiyat karşılığı, kişiliklerini ve güçlerini sunmak zorundadırlar. Onlara verilen iş ne kadar uzun, ne kadar güç ve ne kadar cansıkıcı ise, ücretleri o kadar düşüktür; aralarında, günde on-altı saat sürekli çalışma ile, ölmeme hakkını zar zor satın alanlar görülür.” (l.c., s. [68]-69).

[XV] “El dokumacılarının durumu üzerine anket yapmakla görevli komiserler tarafından ... paylaşılmış ... inancımıza göre, büyük sanayi kentleri eğer her an komşu kırlardan sağlıklı, kanlı canlı insan ordularını sürekli olarak çekmeselerdi, az zamanda kendi emekçi nüfuslarını yitirirlerdi.” (l.c., s. 362.) [sayfa 113]

³⁵ Burası Buret'de: “reformdan geçirilmiş işçiler”

SERMAYE KÂRI

[I] 1° SERMAYE

1° *Sermaye*, yani başkasının emek ürünlerinin özel mülkiyeti neye dayanır?

“Sermayenin hiç bir soygun meyvesi olmadığı varsayılsa bile, onun mirasına yer vermek için gene de yasaların yardımı gerekir.” (Say, c. I, s. 136, not.)³⁶

Üretici fonlara nasıl sahip olunur? Bu fonlar yardımıyla üretilmiş bulunan ürünlere nasıl sahip olunur?

Pozitif hukuk sayesinde (Say, c. II, s. 4).³⁷ [sayfa 114]

³⁶ Jean-Baptiste Say, *Traité d'Économie politique*, 3. baskı, 2 cilt, Paris 1817. Biz burada J.-B. Say'ın metnini veriyoruz. Marx, “soygun“dan sonra: “ve hile“ sözcüklerini de ekler. Tümçenin sonunu: “mirasını kutsallaştırmak için“ diye çevirir.

³⁷ İşte Say'ın, Marx tarafından özetlenmiş bulunan metni: “Bu üretici fonlara nasıl sahip olunur? ve bunun sonucu bunlardan çıkabilen ürünlere nasıl sahip olunur? Burada pozitif hukuk, doğal hukuka onayını eklemeye gelmiştir.”

Örneğin büyük bir servete konarak, sermaye ile ne kazanılır?

“Miras yoluyla³⁸ [...] büyük bir servet edinen biri, böylece zorunlu olarak hiç bir siyasal güç kazanmaz [...] Bu varlığın ona hemen ve dolaysız bir biçimde geçirdiği güç türü, *satın alma gücüdür*; başkasının tüm emeği ya da o sırada pazarda varolan bu emeğin tüm ürünü üzerinde bir komuta hakkıdır.” (Smith, c. I, s. 61.)

Öyleyse sermaye, emeği ve onun ürünlerini *yönetme gücüdür*. Kapitalist, kendi kişisel ya da insanal nitelikleri nedeniyle değil, ama sermaye *sahibi* olduğu ölçüde, bu güce sahiptir. Onun gücü, hiç bir şeyin direnemeyeceği sermayesinin *satın alma* gücüdür.

İlkin kapitalistin sermaye aracıyla emek üzerindeki yönetme gücünü nasıl kullandığını, sonra da sermayenin kapitalistin kendisi üzerindeki yönetme gücünü, daha ilerde göreceğiz.

Sermaye nedir?

“*Biriktirilmiş* ve yedeğe ayrılmış belli bir nicelikte *emek*”³⁹ (Smith, d. II, s. 312).

Sermaye *biriktirilmiş emektir*.

2° *Fon*, stok,

“toprak ya da yapım evleri çalışmasının her türlü [herhangi bir]⁴⁰ yığını anlamına gelir. Ancak sahibine [herhangi bir]⁴⁰ gelir ya da kâr getirdiği zaman *sermaye* adını alır” (Smith, c. II, s. 191, not 1).

2° SERMAYE KÂRI

“Sermaye kâr ya *da kazancı*, ücret’ten büsbütün ayırdır. Bu [sayfa 115] aylık, ikili bir biçimde görünür. Bir yandan, denetim ve yönetim çalışması çeşitli sermayeler için aynı da olabilse, sermaye kazançları “bütünüyle kullanılmış bulunan sermayenin değerine göre ayarlanır.” Buna, büyük fabrikalarda, “tüm bu işin”, aylığı “yönetilmesini gözettiği sermaye ile hiç bir zaman ayarlanmış bir oran içinde bulunmayan bir baş görevliye bırakılmış [II] olduğu” eklenir. Mülk sahibinin çalışması hemen hemen hiçe indirgenmiş de olsa, “o, gene, de kârlarının sermayesi ile ayarlanmış bir oran içinde olmasını istemekten geri kalmaz.” (Smith, c. I, s. 97-99.)

³⁸ Smith’te: “Ama büyük bir servet kazanan ya da bunu miras yoluyla edinen biri...”

³⁹ Altın Marx tarafından çizilmiş.

⁴⁰ Köşeli ayraç [] içindeki “herhangi bir” sözcüğü Smith’te vardır ve Marx tarafından alınmamıştır.

Kapitalist, kazanç ile sermaye arasındaki bu oranı neden ister?

“Eğer işçilerin yapıtının satışından, ücret için ödemiş bulunduğu fonlarını geri almak için gerekenden çok bir şey beklemeseydi, bu işçileri çalıştırmakta *çıkartı*⁴¹ olmazdı ve eğer kârları kullanılmış bulunan fonların genişliği ile belli bir oranı korumasaydı, küçük bir fon yerine büyük bir fon kullanmakta *çıkartı* olmazdı.” (c. I, s. 97.)

Demek ki, kapitalist, bir kazanç sağlar: *Primo*, ücretlerden, *secundo*, kullanılmış bulunan hammaddelerden.

Peki kazancın sermayeye oranı nedir?

“Belirli⁴² bir yerde ve belirli bir zamanda emek ücretlerinin ortalama oranının ne olduğunu belirlemenin güç olduğunu daha önce belirtmiştik... Ama bu oran,⁴³ sermaye kârları karşısında daha kolay belirlenmez [...]. Bu kâr, sadece onun alıp sattığı metallerin fiyatında görülen her değişikliğin değil, ama ayrıca rakipleri ve alıcılarının (müşterilerinin) işlerinin iyi ya da kötü gitmesi ve metallerin kara ya da denizde taşınmaları sırasında olsun, depoda tutulmaları sırasında olsun karşı karşıya buldukları daha binlerce başka raslantının da etkisinde kalır. Demek ki, sadece yıldan yıla değil, ama hatta günden güne ve hemen hemen saatten saate değişir.” (Smith, c. I, s. 179-180.) “Ama ortalama sermaye kârlarının şu anda ya da daha önce ne olduklarını belirlemenin *para faizine*⁴⁴ göre bu konuda [sayfa 116] gene de bir fikir edinilebilir. Para aracıyla çok kâr edilebilecek her yerde, para kullanma yetkisine sahip olmak için genellikle çok şey verilecek; ve para aracıyla ancak az kâr edilebileceği zaman da genellikle de daha az verilecektir (Smith, c. I, s. [180]-181). Ortalama faiz oranı ile [...] ortalama safi kâr oranı arasındaki oran, kârın yüksek ya da alçak olmasına göre zorunlu olarak değişir. Büyük Britanya’da, tecimenlerin bir *profit honnête, modéré, raisonnable*⁴⁵ adını verdikleri bir kâr, faizin iki katına yükselir. Yaygın, olağan bir kârdan başka bir anlama gelmeyen [...] deyimler.” (Smith, c. I, s. 198.)

En düşük kâr oranı nedir? En yükseği nedir?

“Sermayelerin olağan kârlarının en düşük oranı, her sermaye kullanımının karşı karşıya bulunduğu kaza zararlarını karşılamak için

⁴¹ Altın Marx tarafından çizilmiş.

⁴² Smith’te: özel.

⁴³ Smith’te: oranın kendisi.

⁴⁴ Altın Marx tarafından çizilmiş.

⁴⁵ Dürüst, ölçülü, usa-uygun bir kâr.

gerekli olanın, her zaman *ötesinde*⁴⁶ bir şey olmalıdır. Kâr ya da net kazancı gerçekten oluşturan şey, sadece bu artıdır. En düşük faiz oranı için de, bu böyledir.” (Smith, c. I, s. 196.)

“[III] Olağan kârların yükselebilecekleri en yüksek oran, metaların en büyük bölümünde, *toprak rantına gitmesi gereken şeyin tümünü*⁴⁶ koparıp alan ve emek ücretini ödemek için sadece *zorunlu olan şey*⁴⁶ emeğin ödenebileceği *en düşük oranı*⁴⁶ [...] bırakan orandır. İşçinin her zaman, şu ya da bu biçimde, iş onu uğraştırdığı zaman boyunca⁴⁷ beslenmiş olması gerekir; ama toprak sahibinin rant almaması pekâlâ olabilir. Örnek: Bengal’de, Hindistan Tecim Ortaklığının adamları.” (Smith, c. I, s. 197-198.)

Kapitalist, bu durumda *yararlanabileceği* kısıtlı bir rekabetin tüm üstünlüklerinden başka, pazar fiyatını dürüst bir biçimde doğal fiyat üzerinde de tutabilir.

“Bir yandan, *tecimsel sır* ile.

“Eğer pazar, onu azıklandıran kimselerden çok uzakta ise: özellikle fiyat değişikliklerini gizli tutarak, fiyatı doğal durumun üzerine yükselterek.⁴⁸ Bu sır, gerçekte öbür kapitalistlerin de sermayelerini bu kola yatırmamaları sonucunu verir.

“*Sonra*, kapitalistin kendi metanı, daha düşük üretim [sayfa 117] masrafları, ve daha yüksek bir kâr ile, aynı, hatta rakiplerinden daha düşük bir fiyat üzerinden sürebilmesini sağlayan *yapım sırrı* ile (Gizli tutarak aldatmak töredışı değil. Borsa tecimi). – *Ayrıca*, üretimin belirli bir yere bağlı bulunduğu (örneğin değerli bir şarap gibi) ve *edimsel talebin* hiç bir zaman karşılanmadığı yerlerde. *Son olarak* bireyler ya da ortaklıklar *tekelleri* ile. Tekel fiyatı, yükseltilebildiği kadar yükseltilmiştir.”⁴⁹ (Smith, c. I, s. 120-124.)

“Sermaye kârını yükseltebilecek öbür raslansal nedenler. Yeni ülkeler ya da yeni tecim dallarının ele geçirilmesi, hatta zengin bir ülkede bile, sermayelerin bir bölümünü eski tecim kollarından çektiği, rekabeti azalttığı, pazarı daha az, ama o zaman da fiyatları yükselen metalar ile azıklandırdığı için, çoğu kez sermayelerin kârını artırır; bu kolların tecimenleri o zaman ödünç parayı daha yüksek bir oran üzerinden ödeyebilirler.” (Smith, c. I, s. 190.)⁵⁰

⁴⁶ Altı Marx tarafından çizilmiş.

⁴⁷ Marx’ta: bir işte çalışıldığı sürece.

⁴⁸ Smith, c. I, s. 121.

⁴⁹ Smith’te: “*Tekel fiyatı*, her an, elde edilmesi olanaklı en yüksek fiyattır.”

⁵⁰ Smith’te: “Yeni bir ülkenin ya da bazı yeni tecim kollarının elde edilmesi, hatta bolluğa doğru hızlı ilerlemeler yapan bir ülkede bile, bazan sermaye kârlarını, ve onlarla

“Bir meta ne kadar çok işlenirse, fiyatın ücret ve kârlara dönüşen bölümü, ranta dönüşen bölümüne göre o kadar büyür. İşgücünün (*main-d’œuvre*) bu meta üzerinde gerçekleştirdiği ilerlemelerde, sadece kârların sayısı artmakla kalmaz, ama sonraki her kâr daha öncekinden daha büyüktür de, çünkü çıktığı sermaye [IV] zorunlu olarak daha büyüktür. Örneğin dokumacıları çalıştıran sermaye, iplik eğiricileri çalıştıran sermayeden daha büyüktür, çünkü sadece bu son sermayeyi kârları ile birlikte yenilemekle kalmaz, ama ayrıca dokumacıların ücretlerini de öder; ve [...] kârların her zaman sermaye ile belirli bir oran içinde bulunmaları gerekir.” (c. I, s. 102-103.) [sayfa 118]

Demek ki, insan emeğinin, işlenmiş doğa ürünü durumuna dönüştürdüğü doğal ürün üzerinde gerçekleştirdiği ilerleme, ücreti değil, ama ya kâr getiren sermayeler sayısını, ya da sonraki tüm sermayenin önceki sermayelere oranını artırır.

Kapitalistin işbölümünden sağladığı kâr üzerinde ilerde gene duracağız.

Kapitalist, ilkin işbölümünden, ikinci olarak da insan emeğinin doğal ürün üzerinde gerçekleştirdiği ilerlemeden, ikili bir kâr sağlar. Bir metaya insanal katkı ne kadar büyükse, cansız sermayenin kârı da o kadar büyük olur.

“Bir ve aynı toplumda, ortalama sermaye kazançları oranı, aynı bir düzeye, çeşitli emek türlerinin ücretinden daha yakındır.⁵¹ (c. I, s. 228.) Sermayelerin çeşitli kullanımlarında, normal kâr oranı, gelirlerin az ya da çok kesinliğine göre, az ya da çok değişir. Kâr oranı⁵² her zaman azçok tehlike ile birlikte yükselir. Gene de, tehlike oranında, ya da tehlikeyi büsbütün ödünleyecek bir biçimde yükselir gibi görünmez.” (*Ibid.*, s. 226-227.)

Sermaye kârlarının, dolaşım araçlarının hafiflemesi ya da daha küçük maliyet fiyatı (örneğin kağıt para) ile birlikte de arta-

birlikte de para faizini yükseltebilir. ... Eskiden başka işlerde kullanılmış bulunan sermayelerin bir bölümü, daha kârlı olan bu yeni işlere yatırılmak üzere, o işlerden zorunlu olarak çekilmiştir; böylece, bütün bu eski iş kollarında, rekabet eskisinden daha az bir duruma gelir. Pazar, çok çeşitli emtia türleri ile daha eksik bir biçimde azıklandırılma durumunda kalır. Bu metaların fiyatı zorunlu olarak azçok yükselir ve bunların tecimini yapan kimselere daha büyük bir kâr sağlar; bu durum da, onları, kendilerine verilen ödünceleri daha yüksek bir faiz ile ödeyebilecek bir duruma getirir.”

⁵¹ Smith’te: “... aynı bir toplum ya da kantonda, sermayelerin çeşitli kullanımlarındaki normal ortalama kârlar oranı, aynı düzeye, çeşitli emek türlerinin parasal ücretlerinden çok daha yakın bulunacaktır...”

⁵² Smith’te: “Normal kâr oranı”.

cakları kendiliğinden anlaşılır.

3° SERMAYENİN EMEK ÜZERİNDEKİ EGEMENLİĞİ VE KAPİTALİSTİN GÜDÜLERİ

“Bir sermaye sahibinin, onu tarım ya da yapımçılıkta, ya da herhangi bir toptan ya da perakende tecim dalında kullanmasını belirleyen tek güdü, kendi kâr bakımındır.⁵³ Bu çeşitli kullanım türlerinden herbirinin ne kadar *üretken emeği*⁵⁴ etkinliğe geçireceği ya da [V] ülkesinin yıllık toprak ve emek ürününe ne kadar değer ekleyeceği kapitalistin düşüncesinde hiç bir yer tutmaz.” (Smith, c. II, s. 400-401.)^[sayfa 119]

“Kapitalist için en elverişli sermaye kullanımı, eşit güvenlikte, ona en büyük kâr getiren kullanımdır; ama bu kullanım toplum için en elverişli kullanım olmayabilir. [...] Doğanın üretici güçlerinden yararlanmakta kullanılmış bulunan tüm sermayeler, en elverişli biçimde kullanılmış bulunan sermayelerdir.” (Say, c. II, s. 130-131.)

“Emeğin en önemli işlemleri, sermayeyi kullananların plan ve kurgularına göre düzenlenip yönettikleri; ve onların bütün bu plan ve kurgularda gözettikleri erek de, *kârdır*. Demek ki,⁵⁵ kâr oranı, rant ve ücretler gibi, toplumun gönenci ile yükselmez, ve gene onlar gibi, gerilemesi ile düşmez. Tersine, bu oran, zengin ülkelerde doğal olarak düşük, yoksul ülkelerde de yüksektir; ve hiç bir zaman hızla yıkımlarına giden ülkelerdeki kadar yüksek değildir. Demek ki, bu [...] sınıfın çıkarı, toplumun genel çıkarı ile öbür iki sınıfın çıkarı arasındaki bağılıktan yoksundur... Özel bir tecim ya da yapım kolunda iş yapan kimselerin özel çıkarı, bazı bakımlardan, kamu çıkarından her zaman ayrı ve hatta ona karşıttır. Tecimenin çıkarı her zaman pazarda büyümek ve satıcıların rekabetini kısıtlamaktır... Bu sınıf, çıkarı hiç bir zaman toplumun çıkarı ile tıpkı olamayacak olan, ve genellikle, halkı aldatmak ve [...] onu ezmede çıkarları bulunan kimselerin sınıfıdır.” (Smith, c. II, s. 163-165.)

4° SERMAYELERİN BİRİKİMİ VE KAPİTALİSTLER ARASINDAKİ REKABET

“*Sermayelerin*, ücretleri yükselten *birikimi*, aralarındaki rekabet aracıyla kapitalistlerin kârını düşürmeye yönelir.” (Smith, c. I, s. 179.)

⁵³ Smith'de: “görünüştür”.

⁵⁴ Altın Marx tarafından çizilmiş.

⁵⁵ Smith'te: Oysa.

“Örneğin, bir kentin bakkallık tecimi için gerekli sermaye iki ayı bakkal arasında bölünmüş bulunduğu zaman, rekabet sonucu, bunlardan herbiri, sermayenin sadece birinin elinde bulunacağı duruma göre daha ucuza satacaktır; ve eğer bu sermaye yirmi kişi arasında bölünmüşse, [VI] bunun sonucu rekabet o kadar daha [sayfa 120] etkin, ve metallerin fiyatını yükseltmek için aralarında anlaşabilme olanakları o kadar daha az olacaktır.” (Smith, c. II, s. 372-373.)

Tekel fiyatlarının olabildiklerince yüksek olduklarını, kapitalistlerin çıkarının hatta bayağı ekonomi politiğin gözünde bile topluma karşı olduğunu, sermaye kârındaki artışın meta fiyatı üzerinde bileşik faiz gibi etkili olduğunu daha önceden bildiğimize göre (Smith, c. I, s. 199-201),⁵⁶ kapitalistlere karşı tek çıkar yol, ekonomi politiğin verilerine göre, ücretlerin yükselmesi üzerinde olduğu kadar, tüketici halk yaranna metallerin ucuzluğu üzerinde de iyilikçi bir biçimde etkin olan *rekabettir*.

Ama rekabet ancak, eğer sermayeler çoğalırlar, ve üstelik çok sayıda ellerde çoğalırlarsa olanaklıdır. Genel olarak sermaye ancak birikim aracıyla doğduğu, ve çok yanlı birikim zorunlu olarak tek yanlı birikime dönüştüğü için, çok sayıda sermayelerin doğuşu, ancak çok yanlı birikim aracıyla olanaklıdır. Sermayeler arasındaki rekabet, sermayelerin birikimini artırır. Özel mülkiyet rejimi altında, sermayenin az sayıda ellerde *derişmesi (concentration)* demek olan birikim, eğer sermayeler kendi doğal akışlarına bırakılırlar, ve sermayenin bu doğal yönelimine yolu gerçekten sadece rekabet açarsa, genel olarak zorunlu bir sonuçtur.

Bize sermaye kârının, onun büyüklüğü ile orantılı olduğu söylendi. Her şeyden önce bile isteye yapılan rekabet bir yana bırakılırsa, demek ki, büyük bir sermaye, kendi büyüklüğüne göre, küçük bir sermayeden daha hızlı birikir.

[VII] Sonuç olarak, hatta rekabet bir yana bırakılsa bile, büyük sermayenin birikimi, küçük sermayenin birikiminden çok daha hızlıdır. Ama bunun gidişini izleyelim.

Sermayeler arttığı ölçüde, rekabet sonucu, bunların kârları [sayfa 121] azalır. Öyleyse sıkıntıya ilk düşecek olan, küçük kapitalisttir. Sermayelerin artışı ve çok sayıda bir sermaye, ayrıca ülke

⁵⁶ Smith'te: “Ücretlerin yükselişi, bir metaın fiyatını yükseltirken, bir borcun birikiminde yalnız faizin etkili olduğu gibi etkili olur. Kârların yükselişi ise bileşik faiz gibi etkili olur.”

zenginliğinin gelişmesini öngerektirirler.

“Zenginlik ölçüsünün doruğuna erişmiş bulunan bir ülkede, [...] olağan safi kâr oranı çok küçük olacağından, bunun sonucu, bu kârın ödemeye yetebileceği olağan faiz oranı, zenginlerden başkalarının kendi paralarının faiziyle yaşayamayacakları kadar düşük olacaktır. Serveti sınırlı ya da şöyle böyle olan bütün insanlar, kendi sermayelerinin kullanımını kendi elleri ile yönetme zorunda kalacaklardır. Herkesin az çok işlerin içinde, ya da herhangi bir tecim türü içine karışmış olması gerekecektir.” (Smith, c. I, s.[196]-197.)

Bu durum, ekonomi politiğın en üstün tuttuğı durumdur.

“Sanayi ile aylıklığın içinde bulunacakları oranı, her yerde sermayelerin tutarı ile gelirlerin tutarı arasında varolan oran belirler; sermayelerin ağır bastığı her yerde, egemen olan sanayidir; ağır basanın gelirler olduğu her yerde, aylıklık üste çıkar.” (Smith, c. II, s. 325.)

Peki bu artan rekabet içinde sermaye nasıl kullanılır?

“Sermayeler çoğaldığı ölçüde, *fonds à prêter à intérêt*,⁵⁷ niceliği gitgide daha büyük olur. Faizle ödünç verilecek fonlar niceliği arttığı ölçüde, faiz, [...] sadece niceliği artan her şeyin pazar fiyatının bu artış ölçüsünde düşmesi sonucunu veren o genel nedenler gereğince değil, ama bu duruma özgü başka nedenler gereğince de, zorunlu olarak düşecektir. *Bir ülkede sermayeler çoğaldığı ölçüde*,⁵⁸ bu sermayeleri kullanarak elde edilebilecek kâr zorunlu olarak azalır; bu ülkede yeni bir sermayeye kârlı bir kullanma biçimi bulmak *zamanla gitgide daha güç bir duruma gelir*. Sonuç olarak, çeşitli sermayeler arasında, bir sermaye sahibinin, bir başkası tarafından tutulmuş bulunan işi onun elinden koparmak için her türlü çabayı gösterdiği bir rekabettir başlar. Ama çoğu kez, daha iyi davranma koşulları sunmadıkça, bu öbür sermayeyi işinden koparıp atmamayı umamaz. Sadece sattığını daha ucuza satma [sayfa 122] zorunda kalmaz, ama bir de, satma olanağı bulabilmek için bazan aldığı daha pahalıya alma zorunda da kalır. Üretken emeğın bakımına ayrılmış fonlar günden güne büyüdüğünden, bu emeğın talebi de günden güne daha büyük bir duruma gelir: işçiler kolayca iş bulurlar, [IX] ama sermaye sahipleri çalıştıracak işçi bulmakta güçlük çekerler. Kapitalistlerin rekabeti emek ücretlerini yükseltir ve kârları düşürür.” (Smith, c. II, s. 358-359.)

Demek ki, küçük kapitalistin iki seçeneğı var: 1° artık faizle yaşayamayacağına göre, ya sermayesini yemek, öyleyse kapitalist

⁵⁷ Faizle ödünç verilecek fonlar.

⁵⁸ Altın Marx tarafından çizilmiş.

olmaktan çıkmak. Ya da 2° kendi başına bir iş kurmak, metanın daha zengin kapitalistten daha ucuza satıp, alacağını ondan daha pahalıya almak, ve yüksek bir ücret ödemek; demek ki, yüksek bir rekabetin varsayılması sonucu pazar fiyatı zaten çok düşük olduğundan, servetini yitirmek. Buna karşılık, eğer büyük kapitalist küçük işinden etmek istiyorsa, onun karşısında, kapitalistin, kapitalist olarak, işçi karşısında sahip bulunduğu bütün üstünlüklere sahiptir. Küçük kârlar, onun bakımından sermayesinin büyüklüğü tarafından ödünlenmişlerdir ve hatta, küçük kapitalist yıkılana ve bu rekabetten kurtulduğunu görene kadar, geçici zararlara da katlanabilir. Böylece, küçük kapitalistin kazançlarını kendi yararına biriktirir.

Ayrıca: büyük kapitalist, daha büyük niceliklerle aldığı için, her zaman küçükten daha ucuza satın alır. Öyleyse, zarara uğramadan, daha ucuza satabilir.

Ama, eğer para [faiz -ç.] oranındaki düşüş, ortalama kapitalistleri rantiyeye durumundan işadami durumuna dönüştürürse, tersine, işe yatırılmış bulunan sermayelerin artması ve bunun sonucu kârın azalması da, para oranının düşmesi sonucunu verir.

“Bir sermayenin kullanılması ile sağlanabilecek kârın azalması sonucu, bir sermayenin kullanılması için ödenecek fiyat da zorunlu olarak düşer.” (Smith, c. II, s. 359.)⁵⁹ [sayfa 123]

“Servetler, sanayi ve nüfus arttığı ölçüde, para faizi, öyleyse sermayelerin kâr azalır, ama sermayelerin kendileri gene de artmaktan geri kalmazlar; hatta eskisinden de çok daha hızlı artmaya devam ederler, [kârların azalmasına karşın]... Küçük kârlarla da olsa, büyük bir sermaye, büyük kârlar getiren küçük bir sermayeden genel olarak daha hızlı artar. Atasözü, para parayı çeker, der.” (c. I, s. 189.)

Demek ki, eğer bu büyük sermayenin karşısına, varsayımımızın güçlü rekabet durumunda olduğu gibi, şimdi küçük kârlar getiren küçük sermayeler çıkarsa, onları ezer geçer.

O zaman bu rekabette, metalardaki genel nitelik düşüklüğü, bozukluk, öykünme, büyük kentlerde görüldüğü gibi genel zehirlenme, zorunlu sonuçlardır.

[X] Ayrıca *capital fixe ile capital circulant*⁶⁰ arasındaki oran

⁵⁹ Smith'te: “Oysa bir sermayenin kullanılması ile sağlanabilecek kâr böylece deyim yerindeyse iki uçundan birden kemirilmiş bulunduğu zaman, bu sermayenin kullanılması için ödenecek fiyatın da bu kârla aynı zamanda zorunlu olarak düşmesi gerekir.”

⁶⁰ Metinde Fransızca. Marx burada A. Smith'in verdiği *sabit sermaye* ve *döner sermaye*

da, büyük ve küçük sermayelerin rekabetinde önemli bir konudur.

“Döner sermaye, yapım ya da tecim için, geçim araçlarını üretmekte kullanılan sermayedir. Bu biçimde kullanılan sermaye, sahibinin elinde kaldıkça ya da aynı biçim altında kalmaya devam ettikçe, sahibine gelir ya da kâr getiremez [...]. Bu sermaye, bir başka biçim altında dönmek üzere, onun elinden, durmadan bir biçim altında çıkar, ve işte bu ardı arkası kesilmeyen dolaşım ya da değişimler aracıdır ki, ona bir kâr getirebilir. *Sabit sermaye*, toprakların iyileştirilmesinde ve yararlı makineler ile aletleri ya da öbür benzeri şeyler satın alınmasından kullanılan sermayeden bileşir.” (Smith, [c. II], s. 197-198.)

“Sabit sermayenin bakım masrafındaki her tutum (tasarruf), [toplumun] safi gelirinde bir iyileştirmedir. Herhangi bir iş girişimcisinin sermaye bütünü, zorunlu olarak onun sabit sermayesi ile döner sermayesi arasında paylaşılmıştır. Toplam sermayesi [sayfa 124] aynı kaldıkça, iki parçadan biri ne kadar küçük olursa, öbürü zorunlu olarak o kadar büyük olacaktır. Emek gereç ve ücretlerini sağlayan ve sanayiye etkinliğe geçiren, döner sermayedir. Bundan ötürü, sabit sermayenin [bakım harcamasında], emekteki üretici gücü azaltmayan her tutum, fonu artıracaktır.” (Smith, c. II, s. 226.)⁶¹

Capital fixe ile *capital circulant* arasındaki oranın, büyük kapitalist için küçük kapitalistten çok daha elverişli olduğu daha ilk anda görülür. Çok büyük bir bankacının, çok küçük bir bankacıdan, ancak çok küçük nicelikte daha çok bir sabit sermaye gereksinmesi vardır. Sabit sermayeleri, büroları ile sınırlanır. Büyük bir toprak sahibinin aletleri, toprağının büyüklüğü ile orantılı olarak artmazlar. Aynı biçimde, büyük bir kapitalistin, elinde bulundurma üstünlüğüne küçük bir kapitalistten çok sahip olduğu kredi de, sabit sermayeden, yani hep elinde bulundurması gereken paradan bir o kadar büyük bir tutumdur. Son olarak, sanai emeğinin yüksek bir gelişme derecesine erişmiş, demek ki hemen tüm el emeğinin fabrika emeği durumuna dönüşmüş bulunduğu yerlerde, küçük kapitalistin tüm sermayesinin, onun sadece zorunlu *capital fixe*'e sahip olması için bile yetmeyeceğini kendiliğinden anlaşılır. *On*

tanımını benimser. Daha sonra *Kapital*'in İkinci Cildinde, Onuncu Bölümde bunun eleştirisini yapacaktır. Smith, Marx'ın dolaşan sermaye adını vereceği şeye, döner sermaye, der. Sabit sermayeye gelince, bu, Smith'e göre, kârın yaratıcısıdır. İngiliz iktisatçı, sermayesini yatırmanın iki biçimini birbirinden ayırır; bu, bilimsel bir ayrım değildir.

⁶¹ Bu alıntıyı Adam Smith'in terimleri ile veriyoruz. Marx'ın alması bulunduğu parçaları [ ] içine koyduk.

*sait que les travaux de la grande culture n'occupent habituellement qu'un petit nombre de bras.*⁶²

Genel olarak, büyük sermayelerin birikiminde, küçük kapitalistlere oranla *capital fixe*'te görece bir merkezleşme ve bir yalınlaşma da olur. Büyük kapitalist, kendisi için [XI] emek araçlarının bir örgütlenme tipini uygular.

“Aynı biçimde, sanayi alanında, her yapımevi ve her fabrika, daha şimdiden oldukça büyük maddi bir servetin, *ortak* bir üretim amacında, entelektüel yetenekler ve çok sayıda ve çeşitli [sayfa 125] teknik beceriler ile oldukça geniş bir birleşmesidir... Yasaların geniş toprak mülklerinin varlıklarını sürdürmelerine olanak verdikleri yerlerde, artan bir nüfusun artık bölümü sanayilere üşüşür ve bunun sonucu, Büyük Britanya'da olduğu gibi, proleterlerin en büyük bir bölümü her şeyden önce sanayi alanında birikir. Ama yasaların toprağın sürekli paylaşmasına izin verdiği yerlerde, sürekli parçalanmanın gelişmesi sonucu, yoksullar ve hoşnutsuzlar sınıfı içine atılmış bulunan borçlu küçük toprak sahipleri sayısının, Fransa'da olduğu gibi, arttığı görülür. Eğer sonunda bu parçalanma ve borçların bu artışı daha yüksek bir dereceye varırsa, büyük sanayi küçük sanayii yıkması gibi büyük toprak mülkiyeti de küçük toprak mülkiyetini yeniden yutar; ve büyük toprak mülklerinin yeniden kurulmaları üzerine, toprağın işlenmesi için çok gerekli olmayan malsız mülksüz işçiler yığını yeniden sanayie doğru itilir.” (Schulz, *Üretim Hareketi*, s. [58]-59.)

“Aynı türden metalann özlüğü, üretim biçimindeki değişiklikler ve özellikle makinelerin kullanılması sonucu, değişir. 3 şilin 8 peni değerindeki yarım kilo pamuktan, 167 İngiliz mili, yani 36 Alman mili bir uzunlukta ve 25 Ginelik bir tecimsel değerde 350 çile, ancak insan gücü yerine makine geçirerek olanaklı bir duruma gelmiştir.” (*Ibid.*, s. 62.)

“İngiltere'de pamuklu fiyatları 45 yıldan beri ortalama olarak ^{11/}₁₂ düştü ve, Marshall'ın hesaplarına göre, 1814'te 16 şilin ödenen yapılmış ürünlerin eşit niceliği, şimdi 1 şilin 10 peniye veriliyor. Sanayi ürünlerindeki büyük ucuzlama, hem iç tüketimi, hem de dış pazarı büyüttü; ve Büyük Britanya'da makinelerin kullanılmaya başlanmasından sonra işçi sayısının sadece düşmemekle kalmaması, ama 40.000'den 1,5 milyona yükselmesi de buna bağlıdır. [XII] şimdi sanayi girişimci ve

⁶² “Büyük ekim çalışmalarının genellikle ancak küçük bir sayıdaki kolu çalıştırdığı bilinir.”

işçilerinin kazancına gelince, fabrika sahipleri arasındaki artan rekabet sonucu, bunların kârı, teslim ettikleri ürünlerin miktanna göre zorunlu olarak azalmıştır. 1820-1833 arasında, Manchester'deki bir fabrikacının gayrisafi kârı, bir pamuklu parçası için 4 şilin $1\frac{1}{3}$ peniden, 1 şilin 9 peniye düşmüştür. Ama, bu yitiği karşılamak için, imalat hacmi de bir o kadar artırılmıştır. Bunun sonucu ... şudur ki, çeşitli sanayi kollarında, zaman zaman bir aşım üretim görünür; kapitalistler ve iş sahipleri sınıfı içinde, mülkiyetin pek güvenli olmayan bir kararsızlık ve [sayfa 126] dalgalanması sonucunu veren birçok iflaslar olur, bu da iktisadi bakımdan yıkıma uğramış bulunanların bir bölümünü proletarya içine atar; sık sık ve hoyratça, işin, zararını hep ücretliler sınıfının acı çektiği bir durdurulma ya, da bir azaltılması zorunlu duruma gelir.” (Ibid., s. 63.)

“Emeğini kiralamak demek, köleleşmeye başlamak demektir; emek gerecini kiralamak demek, kendi özgürlüğünü kurmak demektir... Emek, insandır;⁶³ gerecin ise, tersine, insanla hiç bir ilgisi yoktur.” (Pecqueur, *Théorie sociale* vb., s. 411-412.)⁶⁴

“Emek öğesi olmadıkça, zenginlik yaratma bakımından hiç bir şey yapamayan *gereç öğesi*, onlar için, sanki onlar bu zorunlu öğeyi oraya kendi çalışmaları ile koymuşlar gibi, verimli olma büyüklü etkililiğini kazanır.” (Ibid., l.c.)

“Bir işçinin günlük emeğinin ona yılda ortalama 400 frank getirdiği ve bu tutanın her yetişkin insanın kabaca bir yaşam yaşamasına yettiği varsayılırsa, 2.000 franklık çiftlik kirası, kira vb. geliri olan her varlıklı, demek ki dolaylı olarak beş insanı kendisi için çalışmaya zorlar; 100.000 franklık gelir ikiyüzelli insanın emeğini, 1.000.000 franklık gelir 2.500 bireyin emeğini (öyleyse 300 milyon (Louis-Philippe), 750.000 işçinin emeğini)⁶⁵ orunlar.” (Ibid., s. 412-413.)

“Varlıklılar, insanların yerasından, kullanma ve kötüye kullanma, yani tüm emek konusunda ne isterlerse onu yapma hakkını almışlardır ... yasa tarafından, varlıksızlara zamanında ve her zaman ne iş sağlama, ne de onlara her zaman yeterli bir ücret ödemeye zorlamışlardır, vb...” (l.c., s. 413.) “Üretimin özlüğü, niceliği, niteliği, yerindeliği bakımından, zenginliklerin kullanımı, tüketimi bakımından, her tür emek gerecinin kullanımı bakımından tam bir özgürlük. Herkes sahip olduğu şeyi, kendi öz birey çıkarından başka bir şey düşünmeksizin, istediği gibi değişimde özgürdür.” (l.c., s. 413.)

“Rekabet, kendisi de her tür üretim aletlerinin bireysel kullan-

⁶³ Pecqueur'de: insan demektir.

⁶⁴ Pecqueur'ün bunu izleyen tüm alıntılar elyazmasında Fransızcadır.

ma ve kötüye kullanma hakkının yakın ve mantıksal sonucu [sayfa 127] olan istemli değişimden başka bir şeyi dışavurmaz. Aslında bir birlik oluşturan şu üç iktisadi uğrak: kullanma ve kötüye kullanma hakkı, değişim özgürlüğü ve isteğe bağlı rekabet, şu sonuçlara yolaçarlar: Herkes istediği şeyi, istediği gibi, istediği zaman, istediği yerde üretir, iyi ya da kötü, çok ya da az, er ya da geç, pahalı ya da ucuz fiyatla üretir; satıp satmayacağını, kime satacağını,⁶⁶ nasıl satacağını, ne zaman satacağını, nerede satacağını kimse bilmez; ve alımlar konusunda bu böyledir. [XIII] Üretici gereksinimleri ve kaynakları, talepleri ve arzları bilmez. istediği zaman, satabildiği zaman, istediği yerde, istediği kişiye, istediği fiyata satar. Ve aynı biçimde satın alır. Bütün bu durumlarda, o hep raslantının oyuncağı, en güçlünün, en sıkıntısızın, en zengininin koyduğu yasanın kölesidir. ... Bir yerde bir zenginliğin kıtlığı varken, bir başka yerde aşırı bolluğu ve saçılıp savrulması vardır. Bir üretici büyük nice-likte, ya da yüksek fiyatla ve büyük bir kârla satarken, öbürü ya hiç bir şey satmaz ya da zaranna satar. ... Arz talebi bilmez, talep de arzı. Siz tüketiciler topluluğu içinde kendini gösteren bir zevk, bir moda inanına göre üretirsiniz; ama daha siz malı teslim hazır olduğunuz zaman, heves geçmiş ve başka tür bir ürün üzerinde karar kılmıştır... kesin sonuçlar, iflasların süreklilik ve genelleşmesi; kınılmış umutlar, apansız yıkımlar ve beklenmedik servetler; tecimsel bunalmalar, işsizler, devirli tikanıklık ve kıtlıklar; ücretler ile kârların kararsızlık ve değerden düşmesi; amansız bir rekabet alanında zenginlik, zaman ve çabaların yitirilmesi ve saçılıp savrulması.” (I.c. s. 414-416.)

Ricardo, kitabında⁶⁷ (Toprak ranta): Uluslar, üretim atölyele- rinden başka bir şey değildirler. İnsan bir üretim ve tüketim maki- nesidir; insan yaşamı bir sermayedir; iktisadi yasalar dünyayı körü körüne yönetirler. Ricardo için, insanlar hiç bir şey, üretim her şeydir. Fransızca çevirininin 26. bölümünde,⁶⁸ şöyle der:⁶⁹

“20.000 sterlinlik bir sermaye üzerinden, yılda 2.000 sterlin kâr [sayfa 128] eden biri için, sermayesinin yüz insanı mı, yoksa bir insanı mı çalıştırdığı hiç bir önem taşımayacaktır. ... Bir ulusun gerçek çıkan da aynı değil mi? Safi ve gerçek geliri, toprak kiralari ve kârları aynı olduk-

⁶⁵ Bu ayraç, Almandadır. Marx'ın, Pecqueur'den yaptığı alıntıya bir katma.

⁶⁶ Pecqueur'de: “kime satacağını“ en sonra gelir.

⁶⁷ David Ricardo, *Des principes de l'économie politique et de l'impôt*, İngilizceden çeviren F.-S. Constanco, 2. baskı, 2 cilt. Paris 1835.

⁶⁸ *Ibid.*, Bölüm XXVI: Gayrisafi ve safi gelir. *Ibid.*, Bölüm XXVI: Gayrisafi ve safi gelir.

⁶⁹ Marx burada Fransızca çeviri metnini kopya etmiştir.

tan sonra, nüfusunun on ya da oniki milyon olmasının ne önemi var?” (c. II, s. 194-195.) “Aslında, der *M. de Sismondi*⁷⁰ (c. II, 331), adada tek başına oturan kralın, bir kolu durmadan çevirerek, İngiltere’nin bütün işini otomatlara yaptırtmasından başka isteyecek bir şey yoktur.”

“İşçinin emeğini, en zorunlu gereksinmelere ancak yetecek kadar düşük bir fiyata satın alan patron, ne ücretlerin yetersizliğinden sorumludur, ne de işin çok uzun süresinden: o kendi koyduğu yasaya kendi de boyun eğer. ... Sefalet insanlardan çok, nesnelere erkenden gelir.” ([Buret,] *l.c.*, s. 82).⁷¹

“Büyük Britanya’da, halkın topraklarını işlemek, ve iyileştirmek için yeterli sermayelere sahip bulunmadıkları birçok yerler vardır. İskoçya’nın güney illerinin yünü, büyük bölümü bakımından, yetiştiği yerlerde işlenmek için sermaye yokluğu nedeniyle, York Kontluğunda işlenmek üzere, çok kötü yollar üzerinde uzun bir kara yolculuğu yapar. İngiltere’de, halkı, kendi öz sanayilerinin ürününün talep edileceği ve tüketiciler bulacağı o uzak pazarlara taşımak için yeterli sermayelerden yoksun birçok küçük fabrika kentleri vardır. Her ne kadar bu kentlerde bazı satıcılar görülürse de, bundan [XIV] aslında bazı büyük teccimsel kentlerde oturan daha zengin satıcıların görevlilerinden (*agents*) başka bir şey değildirler. (Smith, c. II, s. 381-382.) Toprak ve emeğin yıllık ürün değerini artırmak için, ya *üretici işçileri sayı*⁷² bakımından artırmak, ya da daha önce işe alınmış bulunan *işçilerin üretici yeteneğini*⁷³ erk bakımından artırmaktan başka bir yol yoktur... Her iki durumda da, hemen her zaman bir sermaye artışı gerekir.” (Smith, c. II, s. 338.)⁷³ [sayfa 129]

“Demek ki, işlerin doğasında, bir sermaye birikimi⁷⁴ işbölümünün zorunlu bir önkoşuludur, iş, ancak sermayelerin daha önce gitgide birikmiş buldukları oranda daha ayrıntılı bir biçimde bölünebilir. İşbölümü ileri götürüldüğü ölçüde, eşit bir sayıda insanın işleyebileceği maddelerin niceliği büyük bir oran içinde artar; ve her işçinin görevi giderek büyük bir yalınlık derecesine indirgenmiş bulunduğundan, bu görevleri

⁷⁰ J.-C.-L. Simonde de Sismondi: *Nouveaux principes d’économie politique*, 2 cilt, Paris 1819. Aktarılan parça, Ricardo’ya karşı yöneltilmiş bir notta bulunur; alıntudan önceki tümceler, şunlar: “Neymiş? Zenginlik her şey, insanlar hiç bir şeymiş! Efendim? Zenginliğin kendisi de ancak vergilere oranla mı bir şeymiş? ...” Tüm bu paragraf Buret’den alınmıştır, *l.c.*, c. I, s. 6-7.

⁷¹ Marx’ın metninde bütün bu alıntı Fransızcadır.

⁷² Altın Marx tarafından çizilmiştir.

⁷³ Marx’ın metninde bu son alıntı Fransızcadır.

⁷⁴ Altın Marx tarafından çizilmiştir.

kolaylaştırıp kısaltmak için bir yığın yeni makine türetilir. Demek ki, işbölümü genişledikçe, eşit bir sayıdaki işçinin sürekli olarak çalıştırılması için, önceden eşit bir yiyecek yedekliliği ile, daha az ilerlemiş bir durumda gerekli olacaktan daha çok bir gereç ve alet yedekliliğinin biriktirilmesi gerekir. Oysa, her işkolundaki işçi sayısı, işkolundaki işbölümünün artması ile birlikte, genel olarak artar, ya da daha doğrusu onları bu biçimde sınıflanıp bölünecek duruma getiren şey, sayılarının artışıdır.” (Smith, c. II, s. 193-194.)

“Emeğin, üretici erkin bu büyük genişlemesini, sermayelerin daha önceki bir birikimi olmaksızın kazanamaması gibi, sermayelerin birikimi de doğal olarak bu genişlemeye yolaçar. Kapitalist, gerçekte kendi sermayesi aracılığıyla erden geldiğince büyük nicelikte yapıt üretmek ister. Öyleyse hem işçileri arasında en uygun iş dağılımını kurmaya, hem de onlara düşünebildiği ya da elde edebilecek durumda bulunduğu en iyi makineleri sağlamaya çalışır. Bu iki amaca da erişebilme olanakları [XV] genel olarak sermayesinin genişliği ya da bu sermayenin çalıştırabileceği kişilerin sayısı ile orantılıdır. Böylece, bir ülkedeki sanayi niceliği, sadece onu devinime getiren *sermaye*⁷⁴ çoğaldığı ölçüde artmakla kalmaz, ama bir de, bu çoğalmanın bir sonucu olarak, aynı sanayi niceliği çok daha büyük bir nicelikte yapıt üretir.” (Smith, *l.c.*, s. 194-195.)

Öyleyse aşırı üretim.

“Sanayi ve tecimde, daha büyük ölçekte işletmeler ereğiyle, daha çok sayıda ve daha çeşitli insanal güçlerle doğal güçlerin biraraya getirilmesi aracılığıyla ... daha geniş üretici güçler bağdaşmaları. Şurada burada da ... daha şimdiden bellibaşlı üretim kollarının kendi aralarındaki daha sıkı ilişkiler. Böylece büyük fabrikacılar, hiç değilse kendi sanayilerine gerekli hammaddelerin bir bölümünü ilkin üçüncü elden edinme zorunda kalmamak için, aynı [sayfa 130] zamanda büyük toprak mülkleri edinmeye de çalışacaklar; ya da, sadece kendi öz ürünlerini satmak için değil, ama başka türlü ürünler satın almak ve bunları kendi işçilerine satmak için de, kendi sanayi işletmeleri ile tecim arasında bir bağ kuracaklardır. Bazı fabrika patronlarının bazan 10.000-12.000 işçinin başında buldukları İngiltere’de ... çeşitli üretim kollarının bir tek yönetici kafanın yönetimi altındaki bu türlü birleşmeleri, devlet içinde bu türlü devlet ve eyaletler ender değil. Böylece son zamanlarda *Birmingham* maden ocakları sahipleri, eskiden çeşitli girişimci ve çeşitli ocak sahipleri arasında paylaşılan *tüm* demir üretim sürecini kendi

⁷⁴ Altları Marx tarafından çizilmiş.

ellerine almışlardır. Bkz: Birmingham maden bölgesi, *Deutsche Vierteljahresschrift* 3, 1838.⁷⁵ Son olarak sayılan o kadar artmış bulunan büyük hisse senetli işletmelerde, mali güçlerin, bilimsel ve teknik bilgi ve deney sahibi *birçok* hisse sahibinin, işin yürütülmesi kendilerine bırakılmış başka kişilerin geniş bağdaşımını da görüyoruz. Böylece, kapitalistler için artırımlarını (tasarruflarını) daha çeşitli ve ayrıca tarımsal, sınai ve tecimsel üretimde eşzamanlı biçimde kullanabilme olanağı doğar, bu da aynı zamanda çıkar çevrelerini genişletir, [XVI] tarım, sanayi ve tecim çıkarları arasındaki karşıtlıklar bütününe yumuşatıp birleştirir. Ama sermayeyi bu en çeşitli biçimde üretici kılma artan olanağının bile, varlıklı sınıflar ile varlıksız sınıflar arasındaki karşıtlığı artırması gerekir.” (Schulz, *l.c.*, s. 40-41.)

Konut sahiplerinin sefaletten elde ettikleri engin kâr. Ev kirası, sınai sefalet ile ters orantılıdır.

Yıkıma uğramış proleterlerin kusurlarından sağlanan kazançlar da böyle. (Fuhuş, sarhoşluk, *pratêur sur gages*.)⁷⁶

Sermaye ile toprak mülkiyetinin tek bir elde bulunmaları sonucu, ve bir de sermayenin, genişliği aracıyla, çeşitli üretim kollarını bağdaştırma olanağına sahip bulunması nedeniyle, sermayelerin birikimi artar ve rekabetleri azalır. [sayfa 131]

İnsanlar karşısında, kayıtsızlık. Smith'in yirmi piyango bileti.⁷⁷

Say'ın *revenu net et brut*'ü.⁷⁸ [sayfa 132]

⁷⁵ *Deutsche Vierteljahresschrift*, Stuttgart und Tübingen 1838 (I. Jg.) Helft 3, s. 47 vd.: Der Bergmännische Distrikt Zwischen Birmingham und Wolverhampton, von A.-V. Treskow.

Bu parça, “Böylece son zamalarda“dan itibaren, Schulz'un kitabında, not bölümündedir.

⁷⁶ *Rehin karşıtlığı borç veren*, ya da kısaca *tefeci* anlamında.

⁷⁷ Marx burada A. Smith'in şu parçasını düşünür (*l.c.*, c. I, s. 216): “Kazanma olanağı herkes için eşit bir piyangoda, kazanan biletleri çeken kimselerin, boş biletleri çeken kimseler tarafından yitirilmiş bulunan her şeyi kazanmaları gerekir. Başan kazanan bir kişiye karşı başansızlığa uğrayan yirmi kişinin bulunduğu bir meslekte, bu bir kişinin, yirmi bahtsız tarafından kazanılabilecek olan her şeyi kazanması gerekir.”

⁷⁸ Safi ve gayrisafi gelir.

TOPRAK RANTI

[I] *Toprak sahibinin hakkı*, kökenini soygundan alır. (Say, [I.c.,] c. I, s. 136, not.) Toprak sahipleri, bütün öbür insanlar gibi, ekmedikleri yeri biçmeyi sever, ve hatta toprağın doğal ürünü için bile bir rant isterler. (Smith, c. I, s. 99.)

“Toprak rantının, çoğu kez toprak sahibinin, toprağın iyileşmesi için kullandığı sermayenin [...] kârından başka bir şey olmadığı düşünülebilir. ... Ranta biraz da böyle bakılabileceği durumlar vardır ... ama toprak sahibi: 1° iyileştirilmemiş toprak için bile bir rant ister, ve iyileştirme harcamalarının faiz ya da kân varsayılacak şey, genel olarak bu ilk ranta bir katmadan başka bir şey değildir; 2° öte yandan bu iyileştirmeler her zaman toprak sahibinin fonları ile değil, ama bazan çiftlik kiracısının fonları ile yapılırlar; gene de, kira sözleşmesini yenileme sözkonusu olduğu [sayfa 133] zaman, toprak sahibi, genellikle, sanki bütün

bu iyileştirmeler kendi öz fonları ile yapılmışlar gibi, aynı rant artışını ister; 3° bazan insanların eli ile kesenkes düzeltilmeyecek şeyler için de bir rant ister.” (Smith, c. I, s. 300-301.)

Smith bu son duruma örnek olarak, yakıldıği zaman sabun, cam, vb. yapmak için kullanılan bir alkali tuzu veren bir deniz bitkisi olan çöğen otunu verir. Bu bitki Büyük Britanya’da, özellikle İskoçya’nın çeşitli yerlerinde, ama sadece günde deniz suları ile iki kez örtülen, ve bunun sonucu üretimi insanların ustalığı ile hiç bir zaman artınlamamış bulunan, yüksek gelgit altında bulunan kayalar üzerinde biter. Gene de, bu tür bir bitkinin bittiği bir toprağın sahibi, tıpkı kendi buğday tarlaları gibi, bu toprak için de bir rant ister. Shetland adalarının dolaylarında, deniz, balık bakımından olağanüstü zengindir... Adalarda yaşayanların büyük bir bölümü [II] balıkçılıkla geçinir.

Ama deniz ürününden yararlanabilmek için, komşu toprak üzerinde bir konut sahibi olmak gerekir. Toprak sahibinin rantı, sadece çiftlik kiracısının toprakla yapabileceği şeyle değil, ama hem toprak hem de denizle, birarada yapabileceği şeyle orantılıdır. (Smith, c. I, s. 301-302.)

“Bu rant, toprak sahibinin çiftlik kiracısına kullanımını ödünç verdiği bu *doğa erkinin*⁷⁹ ürünü sayılabilir. Bu ürün, bu erkin az ya da çok geniş varsayılmasına, ya da başka bir deyişle, toprağın az ya da çok doğal ya da yapay verimlilikte varsayılmasına göre, az ya da çok büyütür. İnsan yapıtı olarak bakılabilecek şeyler çıkarıldıktan ya da düşüldükten sonra geride kalan şey, doğanın yapıtıdır.” (Smith, c. II, s. 377-378.)

“Toprağın kullanımı için ödenmiş fiyat olarak düşünölen *toprak rantı*,⁸⁰ demek ki doğal olarak bir *tekel fiyatıdır*.⁸⁰ Toprak sahibinin toprağını iyileştirmek için yatırmış bulunabileceği, ya da zarara uğramamak için alması gereken şeyle değil, ama çiftlik kiracısının zarara uğramaksızın verebileceği şeyle orantılıdır.” (Smith, c. I, s. 302.)

İlk⁸¹ üç sınıf arasında, bu sınıf (toprak sahipleri), “geliri ona [sayfa 134] ne emek, ne de kaygıya malolan, ama deyim yerindeyse kendiliğinden, onun hiç bir tasarısı,⁸² hiç bir planı olmaksızın gelen tek sınıftır.” (Smith, c. II, s. 161.)

Bize daha önce, toprak rantının, toprağın orantılı *verimliliği*-

⁷⁹ Altı Marx tarafından çizilmiş.

⁸⁰ Altı Marx tarafından çizilmiş.

⁸¹ Daha önceki bir tümceyi özetleyen bu sözcük, elyazmasında dalgınlıkla “Üretken” olarak yazmıştır.

⁸² Elyazmasında Marx “*Absicht*” (tasarı) yerine “*Einsicht*” (yargı) yazar.

ne bağılı olduğu söylenmişti.

Toprak rantının belirlenmesinin bir başka etkeni de, toprağın *konumudur*.

“Rant, ürünü ne olursa olsun toprağın *verimliliğine*,⁸³ ve verimliliği ne olursa olsun *konumuna*”⁸³ göre değişir.” (Smith, c. I, s. 306)

“Eşit bir verimlilikteki topraklar, maden ocakları ve balıkçılık alanları alındığında, bunların verecekleri ürün, ekim ya da işletmelerinde kullanılacak sermayelerin genişliğine, ve bu sermayelerin [III] kullanılacakları az ya da çok uygun biçimle orantılı olacaktır. Sermayelerin eşit ve aynı derecede iyi kullanıldıkları varsayılırsa, bu ürün, toprakların, maden ocaklarının ve balıkçılık alanlarının doğal verimliliği ile orantılı olacaktır.” ([Smith], c. II, s. 210.)

Smith’in bu tümceleri önemlidir, çünkü eşit üretim harcamaları ve eşit genişlikte, toprak rantını toprağın az ya da çok büyük verimliliğine indirgerler. Böylece de, toprağın verimliliğini toprak sahibinin bir niteliği durumuna dönüştüren ekonomi politikteki kavramların devrikliliğini açıkça gösterirler.

Ama şimdi toprak rantını, insanların gerçek alışverişlerinde büründüğü biçim altında görelim.

Toprak rantı, *çiftlik kiracısı ile toprak sahibi arasındaki savaşı*m tarafından saptanmıştır. İktisatta, her yerde, toplum örgütlenmesinin temeli sayılan açık çıkar çatışmaları, savaşım, savaşlar görürüz.

Şimdi toprak sahipleri ile çiftlik kiracıları arasındaki ilişkilerin ne olduğunu görelim.

“Toprak sahibi, kira sözleşmesi koşullarının saptanması sırasında, üründen [çiftlik kiracısına], elinden geldiğince, tohumluğu [sayfa 135] sağlayan, emeği ödeyen, hayvanları ve öbür toprak işleme aletlerini satın alıp yaşatan sermayeyi karşılamak, ve ayrıca da ona kantondaki öbür çiftliklerin verdikleri olağan kârları vermek için gerekli olandan daha büyük bir parça bırakmamaya çalışır. Bu parça elbette çiftlik kiracısının zarara uğramaksızın yetinebileceği en küçük parçadır ve toprak sahibi de ona daha çoğunu bırakmayı çok ender düşünür. Ürünün kendinden ya da fiyatından [...] bu parçanın üstünde tüm geri kalanı, bu artı ne olursa olsun, toprak sahibi toprağının rantı olarak kendine alıkoymaya çalışır; bu rant, elbette, toprağın güncel durumunda, çiftlik kiracısının ödeyebileceği en yüksek [IV] ranttır. [...] Bu artıya her zaman toprağın

⁸³ Altı Marx tarafından çizilmiş.

doğal rantı, ya da toprakların çoğunun doğal olarak kendisi üzerinden kiralandıkları düşünülebilir rant olarak bakılabilir.” (Smith, c. I, s. 299-300.)

“Toprak sahipleri, der Say, çiftlik kiracılarına karşı bir tür tekel [...] uygularlar. Onların, toprak olan mallarının talebi, durmadan genişleyebilir: ama mallarının niceliği ancak belli bir noktaya kadar genişler... Toprak sahibi ile çiftlik kiracısı arasında yapılan pazarlık, her zaman toprak sahibi için olabildiğince yararlıdır. ... Toprak sahibi, işlerin doğasından sağladığı bu üstünlükten başka, ona çiftlik kiracısı üzerinde daha büyük bir servetin, ve bazan da saygınlık ve toplumdaki yerin söz dinletme gücünü veren konumun bir başka üstünlüğünden daha yararlanır; ama bu üstünlüklerden birincisi, toprak yaranna elverişli koşullardan her zaman tek başına onun yararlanacak durumda bulunması için yeter. Bir kanalın açılması, bir yol, bir kantondaki nüfus ve gönenç (refah) artışı, her zaman çiftlik kiralannı yükseltirler. ... Çiftlik kiracısının kendisi de gerç⁸⁴ kendi harcamaları ile fonu (toprağı) iyileştirebilir; ama bu, onun ancak sözleşme süresince çıkar sağlayabileceği, ve sözleşme süresi sonunda, götürülemediği için,⁸⁵ toprak sahibine kalan bir sermayeden başka bir şey değildir, sözleşme süresi bittikten sonra, toprak sahibi, hiç bir yatırım yapmadığı halde, bunun faizlerinden yararlanır, çünkü toprak kirası bu ölçüde yükselir.” (Say, c. II, s. 142-143.) [sayfa 136]

“Toprağın kullanılması için ödenmiş fiyat olarak düşünülen rant, toprağın şimdilik içinde bulunduğu koşullarda, elbette çiftlik kiracısının ödeyebilecek durumda olduğu en yüksek fiyattır.” (Smith, c. I, s. 299.)

“Toprak üstündeki bir mülkün rantı, genel olarak toplam ürünün üçte-biri olduğu varsayılan düzeye yükselir, ve bu, normal olarak, ürünün ilineksel değişikliklerinden bağımsız ve değişmez bir [V] ranttır (Smith, c. I, s. 351). Bu, toplam ürünün [...] dörtte-birinden, ender olarak büyüktür.” (*Ibid.*, c. II, s. 378.)⁸⁶

Toprak rantı bütün metalar için ödenmiş olamaz. Örneğin, birçok bölgelerde taşlar için toprak rantı ödenmez.

“Genel olarak pazara, sadece toprak ürünlerinin, olağan fiyatı onları oraya getirmek için kullanılması gereken sermaye ile, bu sermayenin olağan kârlarını karşılamak için yeterli olan bölümleri getirilebilir.

⁸⁴ Bu sözcük Marx'ın bir katmasıdır.

⁸⁵ Bu “götürülemediği için” sözcükleri Marx'ın elyazmasında yer almamış.

⁸⁶ Smith'te: “Bu, toplam ürünün dörtte-birinden ender olarak düşük ve çoğu kez üçte-birinden yüksektir.”

Eğer olağan fiyat yeterli olmaktan da yüksekse, artı, (*surplus*), doğal olarak toprak rantına gidecektir. Eğer tastamam yeterli olacak kadarsa, meta pazara getirilebilecektir, ama toprak sahibine ödenecek bir rant sağlayamaz. Fiyat yeterli olandan yüksek olacak mı, olmayacak mı? İşte bu, talebe bağlıdır.” (Smith, c. I. s. 302-303.)

“Rant, *metalarn fiyatının* bileşimine, ücret ve kârların girdiğinden bir *başka biçimde girer. Ücret ve kârların yüksek ya da düşük oranı, yüksek ya da düşük emtia fiyatının nedenidir: rantın yüksek ya da düşük oranı ise, fiyatın sonucudur.*”⁸⁷ (Smith, c. I. s. 303.)

Her zaman bir *toprak rantı* getiren *ürünler* arasında, *yiyecek maddeleri* bulunur.

“İnsanlar, bütün öbür hayvan türleri gibi, doğal olarak geçim araçlarına oranla çoğaldıklarından, her zaman az ya da çok yiyecek maddesi talebi vardır. Yiyecek maddesi her zaman [VI] az ya da çok büyük nicelikte bir emek [...] satın alabilecek, ve onu kazanmak için bir şeyler yapmaya hazır biri her zaman bulunacaktır. Aslında, satın alabileceği emek, eğer en iktisadi bir biçimde dağıtılmış [sayfa 137] olaydı, besleyebileceği emeğe her zaman eşit⁸⁸ değildir ve bunun nedeni de, bazan emeğe verilen yüksek ücretlerdir. Ama her zaman besleyebileceği kadar emeği, bu tür emeğin ülkede genellikle beslendiği oran üzerinden satın alabilir. Oysa toprak, hemen hemen olanaklı bütün durumlarda, ürettiği yiyecek maddelerinin pazara sunulmasında elbirliği eden tüm emeği beslemek için gerekli olandan daha çok yiyecek maddesi üretir. [...] Bu yiyecek maddeleri arttığı da, bu emeği çalıştıran sermayeyi kârlı bir biçimde yenilemek için gerekli olandan her zaman daha çoktur. Böylece, toprak sahibine bir rant vermek için her zaman bir şeyler kalır.” (Smith, c. I, s. 305-306.) “Rant ilk kaynağını sadece besin maddelerinden almakla kalmaz, ama toprak ürününün eğer herhangi bir başka bölümü de sonradan bir rant getirmeye başlarsa, o bu değer katılmasını, toprağın ekim ve işlenmesi aracıyla, yiyecek maddeleri üretmek üzere emeğin kazanmış bulunduğu erk artışına borçludur.” (Smith, c. I, s. 345.) “İnsan yiyeceği, toprak sahibine her zaman [ve zorunlu olarak] ödenecek bir rant sağlayan [tek toprak ürünü olarak görünür].”⁸⁹ (c. I, s. 337.) “Ülkelerin nüfusu, ürünlerinin giydiren barın-

⁸⁷ Bu tümcede italik dizilen sözcüklerin tümünün altı, Marx tarafından çizilmiştir.

⁸⁸ Altı Marx tarafından çizilmiştir.

⁸⁹ Köşeli ayraç içindeki parçalar Marx tarafından alınmamış, ve tümce, elyazmasında aslında şu biçimde yazılmıştır: “İnsan yiyeceği, toprak sahibine her zaman ödenecek bir rant sağlar.”

dırabileceği sayı oranında değil, ama bu ürünün besleyebileceği sayı oranında artar.” (Smith, c. I, s. 342.)

“İnsanın beslenmekten sonra gelen iki en büyük gereksinmesi giysi, konut, ısınmadır. Bunlar da çoğu zaman, ama her zaman zorunlu olarak değil, bir rant getirirler.” (*Ibid.*, c. I, s. 337-338).⁹⁰

[VIII] Şimdi toprak sahibinin, toplumun tüm yararlarını nasıl sömürdüğünü görelim.

1° Toprak rantı nüfus ile birlikte artar (Smith, c. I, s. 335).

2° Say, toprak rantının, demiryolları vb. ile, güvenliğin iyileştirilmesi ve ulaştırma araçlarının çoğalmasa ile birlikte [sayfa 138] nasıl arttığını bize daha önce söylemişti.

3° “Toplum durumunda yapılan her iyileştirme, *dolaylı ya da dolaysız bir biçimde*,⁹¹ toprağın gerçek rantını yükseltmeye, toprak sahibinin gerçek zenginliğini, yani onun başkasının emeğini ya da başkasının emek ürününü satın alma erkliği artırmaya yönelir. ... Toprakların ve ekimin iyileştirilmesindeki genişleme buna dolaysız bir biçimde yönelir. Ürün arttığı ölçüde, toprak sahibinin ürün içindeki payı da zorunlu olarak artar. Bu türlü gayrisafi ürünlerin gerçek fiyatında başgösteren yükselme, [...] örneğin hayvan fiyatının yükselmesi de, toprak sahibinin rantını, dolaysız bir biçimde ve daha da büyük bir oranda artırmaya yönelir. Ürünün gerçek değeri ile birlikte, sadece toprak sahibinin payının gerçek değeri, bu payın ona başkasının emeği üzerinde verdiği erklik artmakla kalmaz, ama bu payın toplam ürüne göre oranı da, bu değer ile birlikte artar. Bu ürün, kendi gerçek fiyatı içinde yükseldikten sonra, toplanmak [...] ve bu emeği çalıştıran sermayeyi, bu sermayenin olağan kârları ile birlikte yenileyebilmek için, daha çok emek istemez. Ürünün geri kalan ve toprak sahibinin olan parçası, demek ki bütüne oranla, eskiden olduğundan daha büyük olacaktır.” (Smith, c. II, s. 157-159.)

[IX] Hammaddeler talebinin artışı ve dolayısıyla değerinin yükselmesi, kısmen, nüfus artışı ve nüfusun gereksinmelerindeki artış sonucu olabilir. Ama her yeni üretim, eskiden kullanılmayan ya da az kullanılan bir hammaddeden sanayiın her yeni kullanımı, toprak rantını artırır. Böylece, örneğin kömür ocaklarının rantı, demiryolları, buharlı vapurlar vb. ile birlikte büyük ölçüde yükselmiştir.

⁹⁰ Smith'in terimleri ile: “İnsanın beslenmekten sonra gelen iki en büyük gereksinmesi, giysi ve konuttur. Bunlar da, koşullara göre, bazan bir rant getirebilir ve bazan da getirmezler.”

⁹¹ Altın Marx tarafından çizilmiş.

Toprak sahibinin yapımcılıktan, üretimlerden, emekten sağladığı bu yarardan başka, hemen bir başka yarar daha göreceğiz.

4° “Emeğin üretici erkinde, yapımevi ürünlerinin gerçek fiyatını doğrudan doğruya indirmeye yönelen bu türlü iyileştirmeler, toprağın gerçek rantını dolaylı olarak yükseltmeye yönelirler. Toprak sahibi, kendi gayrisafi ürününün kendi kişisel tüketimini aşan [sayfa 139] bölümünü, ya da [...] bu bölümün fiyatını, yapılmış ürünle değiştirir. Bu ikinci tür ürünün gerçek fiyatını düşüren her şey, birincinin gerçek fiyatını yükseltir; bu gayrisafi ürünün eşit bir niceliği, bundan böyle bu yapılmış ürünün daha büyük bir niceliğine eşit olur, ve toprak sahibi, edinmek istediği konfor, süs ya da lüks nesnelere daha büyük bir nicelikte satın alabilecek bir durumda bulunur.” (Smith, c. 11, s. 159.)

Ama, eğer toprak sahibinin toplumun bütün yararlarını sömürdüğü olgusundan, Smith [X] toprak sahibinin çıkarının toplum çıkarı ile her zaman özdeş olduğu sonucunu çıkarırsa (c. II, s. 161), bu bir alıktır. Ekonomi politikte, özel mülkiyet rejimi altında, herhangi birinin toplumdan sağlayabileceği çıkar, toplumun ondan sağlayabileceği çıkarla tam bir ters orantı içindedir, tıpkı tefecinin savurgan birinden sağladığı çıkarla (faizle), savurganın çıkarının kesenkes özdeş olmaması gibi.

Toprak sahibinin, yabancı ülkelerin toprak mülkiyeti karşısındaki, örneğin buğday yasaları ile başlayan tekel susuzluğunun sözünü, ancak şöyle edip geçeceğiz.⁹² Aynı biçimde, ortaçağ toprakbentliğine (*servage*), sömürgelerdeki köleliğe, Büyük Britanya kır gündelikçilerinin sefaletine de burada değinmeyeceğiz. Sadece ekonomi politigin kendi tezleri ile yetinelim.

1° Toprak sahibinin, toplumun iyiliğinde çıkar olduğunu söylemek, iktisat ilkelerine göre, toplum nüfusunun, sanayi üretiminin gelişmesinden, gereksinmelerinin büyümesinden, kısacası zenginlik artışından çıkar olduğunu söylemek demektir; ve buraya kadar görmüş bulduklarımıza göre, bu artış, sefalet ve kölelik artışı ile elele gider. Ev kirasının artışı ile sefalet artışı arasındaki bağıllık, toprak sahibinin [sayfa 140] toplumdan sağladığı çıkara bir

⁹² Marx, burada, 1815 İngiliz buğday yasalarna anış da bulunuyor. Daha sonra *Kapital*'in III. kitabında [Üçüncü Cildinde] (c. VIII, s. 18, Éditions sociales) şöyle yazacaktır: “Bu yasalar, yasacılann itirafına göre, aylak toprak sahiplerinin, Jacobin'lere karşı savaşlar sırasında olağanüstü artmış bulunan rantlarına süreklilik sağlamak üzere ülkeye dayatılmış, ekmeğ üzerinden alınan bir vergi koyuyorlardı.”

örnektir, çünkü ev kirası ile birlikte, toprak rantı, toprağın üzerine kurulmuş bulunduğu toprağın kazanç payı da artar.

2° İktisatçıların kendilerine göre bile, toprak sahibinin çıkarı, çiftlik kiracısının çıkarının doğrudan doğruya karşıtıdır; demek ki, daha şimdiden toplumun önemli bir bölümünün karşıtı.

[XI] 3° Çiftlik kiracısı ne kadar az ücret öderse, toprak sahibi çiftlik kiracısından o kadar çok rant isteyebileceğine ve toprak sahibi ne kadar çok toprak rantı isterse çiftlik kiracısı ücreti o kadar çok düşüreceğine göre, yapımevi patronlarının çıkarı kendi işçilerinin çıkarlarına ne kadar karşıtsa, toprak sahibinin çıkarı da tarım emekçilerinin çıkarlarına o kadar aykındır.

4° Mamul ürünlerin gerçek fiyat düşüşü toprak rantını yükselttiğine göre, yapımevi işçilerinin ücret düşüşünde, kapitalistler arası rekabette, aşırı üretimde, yapımevinin yolaçtığı tüm sefalette, toprak sahibinin dolaysız bir çıkarı vardır.

5° Demek ki toprak sahibinin çıkarı, toplum çıkarı ile özdeş olmak şöyle dursun, çiftlik kiracılarının, tarım emekçilerinin, yapımevleri işçileri ve kapitalistlerin çıkarının dolaysız karşıtıdır, hatta şimdi gözden geçireceğimiz rekabet sonucu, bir toprak sahibinin çıkarı bir başka toprak sahibinin çıkarı ile bile özdeş değildir.

Şimdiden, genel bir biçimde, büyük toprak mülkiyeti ile küçük toprak mülkiyeti arasındaki ilişki, büyük sermaye ile küçük sermaye arasındaki ilişki gibidir. Ama buna, zorunlu bir biçimde büyük mülkiyetin birikimine, ve küçüğün bunun tarafından yutulmasına götüren özel koşullar da eklenir.

[XII] 1° İşçilerin ve aletlerin görece sayısı, fonun büyüklüğü ile birlikte, hiç bir yerde toprak mülkiyetinde olduğu kadar azalmaz. Bunun gibi, bütün biçimleri altındaki sömürü olanağı, üretim harcamaları tutumu (tasarrufu) ve [sayfa 141] becerikli işbölümü, fonun büyüklüğü ile birlikte, hiç bir yerde toprak mülkiyetinde olduğu kadar artmaz. Bir tarla ne kadar küçük olursa olsun, istediği saba, bıçkı vb. gibi aletlerin altına inilemeyeceği belli bir sınırdır, oysa mülkün küçüklüğü bu sınırın çok altına inebilir.

2° Büyük toprak mülkiyeti, çiftlik kiracısı sermayesinin toprağın iyileştirilmesi için uygulamış bulunduğu çıkarları kendi yararına biriktirir. Küçük toprak mülkiyetinin kendi öz sermayesini kullanması gerekir. Bütün bu kâr, demek ki, onun için yitirilmiştir.

3° Tüm toplumsal iyileştirme büyük toprak mülkiyetine yarar-

ken, küçük toprak mülkiyetine zarar verir, çünkü ondan daima daha çok nakit para ister.

4° Bu rekabet için daha incelenecek iki önemli yasa var:

α) İnsanların yiyecek maddelerinin üretilmesi için ekilmiş toprakların rantı, öbür ekilmiş topraklardan çoğunun rantını düzenler. (Smith, c. I, s. 331.)

Sürü hayvanları vb. gibi geçim araçları, son çözümlemede, ancak büyük mülkiyet tarafından üretilebilirler. Öyleyse öbür toprakların rantını büyük mülkiyet düzenler ve onu bir asgariye indirebilir.

Kendi başına çalışan küçük toprak sahibi, o zaman büyük toprak sahibi karşısında, kendi öz aletlerine sahip bir zanaatçının fabrika patronu karşısındaki durumunda bulunur. Küçük mülkiyet yalın bir emek aleti durumuna gelmiştir. [XVI] Küçük toprak sahibi için rant bütütünü yok olur, ona olsa olsa, sermayesinin faizi ile ücreti kalır; çünkü rekabet rantını, artık toprak sahibinin kendi yatırmadığı sermayenin faizinden başka bir şey olmamasına yolaçar.

β) Öte yandan, toprakların, maden ocakları ve balıkçılık alanlarının eşit verimlilik ve eşit işletme ustalığında, ürünün, sermayelerin genişliği ile orantılı durumda bulunduğunu daha önce görmüştük. Demek ki, büyük toprak mülkiyetinin [sayfa 142] utkusu (zaferi). Aynı biçimde, sermayelerin eşitliğinde, verimlilik ile orantılı durumda. Demek ki, sermayelerin eşitliğinde, kazanan en verimli toprağın sahibidir.

γ) “Genel olarak bir maden ocağının verimli ya da verimsiz olduğu, belli nicelikte bir emeğin o ocaktan çıkarabildiği maden niceliğinin, eşit nicelikte bir emeğin aynı türden öbür maden ocaklarının çoğundan çıkarabileceği maden niceliğinden az ya da çok olmasına göre belirlenir.” (Smith, c. I, s. 345-346.) “En verimli kömür ocağının fiyatı, çevresindeki bütün öbür maden ocakları için kömür fiyatını düzenler. Ocak sahibi ile girişimci, her ikisi de, bütün komşularından biraz düşük satarak, biri daha yüksek bir rant, öbürü daha yüksek bir kâr yapabileceklerini görürler. Komşular, çok geçmeden, bununla yetinecek durumda bulunmamalarına, ve bu fiyatın durmadan azalıp hatta bazan rant ve kârlarını ellerinden almasına karşın, aynı fiyatla satma zorunda kalırlar. Bazı ocaklar o zaman bütütünü yüzüstü bırakılır, başka bazıları artık rant getirmez olur ve ancak ocak sahibi tarafından işletilebilirler.” (Smith, c. I, s. 350.) “Peru madenlerinin bulunmasından sonra, Avrupa gümüş madenlerinin çoğu yüzüstü bırakıldı. ... Potosi ocaklarının bulunmasından sonra da, Küba ve Saint-Domingo madenlerinin, hatta eski

Peru madenlerinin başına aynı şey geldi.” (c. I, s. 353.)

Smith'in burada maden ocakları üzerine tüm söyledikleri, genel olarak toprak mülkiyeti için de az çok geçerlidir.

δ) “Yürürlükte olan (cari) toprak fiyatlarının her yerde yürürlükte olan faiz oranına bağlı bulunması ilginçtir. ... Eğer toprak rantı para faizinin çok altına düşseydi, kimse toprak satın almak istemez, bu da çok geçmeden yürürlükte olan toprak fiyatlarını düşürürdü. Tersine, rant, faizin oldukça üstüne çıksaydı, herkes toprak satın almak ister, ve bu da çok geçmeden yürürlükte olan toprak fiyatını yükseltirdi.” ([Smith], c. II, s. 367-368.)

Toprak rantı ile para [faiz -ç.] oranı arasındaki bu ilişkiden, toprak rantının gitgide düşmesi gerektiği sonucu çıkar; öyle ki, sonunda sadece en zengin insanlar toprak rantı ile yaşayabileceklerdir. Demek ki, toprakları kiraya vermeyen toprak sahipleri arasında durmadan büyüyen rekabet. [sayfa 143] Aralarından bir bölümünün yıkımı. – Büyük toprak mülkiyetinde yeni birikim.

[XVII] Bu rekabetin bir de toprak mülkiyetinin büyük bir bölümünün kapitalistlerin eline geçmesi ve kapitalistlerin böylece aynı zamanda toprak sahibi de olmaları gibi bir sonucu var; tıpkı küçük toprak sahiplerinin, eninde sonunda artık kapitalistten başka bir şey olmamaları gibi. Tıpkı büyük toprak mülkiyetinin bir bölümünün, aynı zamanda sanayici olması gibi.

Son sonuç, demek ki, kapitalist ile toprak sahibi arasındaki ayrımın kalkmasıdır; öyle ki, genel olarak, nüfusun artık sadece iki sınıfı var: işçi sınıfı ile kapitalistler sınıfı. Toprak mülkiyetinin bu alışveriş konusu olması, toprak mülkiyetinin bu meta durumuna dönüşümü, eski soylular sınıfının kesin düşüşü ve para soylular sınıfının da kesin yükselişidir.

1° Romantizmin bu konuda döktüğü duygusal gözyaşlarını paylaşmıyoruz. O, *topraktan kazanç sağlama alçaklığı ile, toprağın özel mülkiyetinin alışveriş konusu olmasının* içerdiği, özel mülkiyet çerçevesinde son derece ussal, istenir ve zorunlu mantığı birbirine karşıtır. İlkın, feodal toprak mülkiyeti, doğası gereği, zaten kazanç konusu edilmiş, insana yabancılaşmış, ve bunun sonucu onun karşısına birkaç büyük toprakbeyi kişiliğinde çıkan toprağın mülkiyetidir.

Feodal mülkiyet, toprağın insanlar üzerindeki, onlara yabancı bir erk biçimindeki egemenliğini içerir. Serf, toprağın ekidir. Aynı

biçimde, meşruta sahibi (*majorataire*), büyük oğul da toprağa bağlıdır. Onu miras olarak alan, topraktır. Genel olarak, özel mülkiyet egemenliği toprak mülkiyeti ile başlar, özel mülkiyetin temeli toprak mülkiyetidir, Ama feodal toprak mülkiyetinde, bey hiç değilse mülkün kralı gibi görünür. Aynı biçimde, henüz mülk sahibi ile toprak arasında yalın bir maddi zenginlik ilişkisinden daha içli [sayfa 144] dışlı bir ilişki görünüşü vardır. Toprak, sahibi ile bireyselleşir, sahibinin düzeyindedir, onunla birlikte baronluk ya da kontluk, onun ayrıcalıklarına, yargılama yetkisine, siyasal bağlantılarına vb. sahiptir. Beyinin örgensel-olmayan bedeni olarak görünür. Toprak-beyliği ile toprak mülkiyeti arasındaki kaynaşmayı dile getiren “*nulle terre sans maître*”⁹³ atasözü de buradan gelir. Aynı biçimde, toprak mülkiyetinin egemenliği, doğrudan doğruya yalın sermayenin egemenliği olarak görünmez. Uyrukları onun karşısında, daha çok kendi yurtları karşısındaymiş gibidirler. Sıkı bir ulusallık (*nationalité*) tipidir bu.

[XVIII] Bir krallığın kralına kendi adını vermesi gibi, feodal toprak mülkiyeti de beyine kendi adını verir. Ailesinin tarihi, evinin tarihi, vb., bütün bunlar, toprak mülkiyetini onun için bireyselleştirir ve onu biçimsel olarak kendi evi durumuna, bir kişi durumuna getirirler. Aynı biçimde, beyin toprak mülkiyetini işleyen kimseler *ücretli gündelikçiler* durumunda değil, ama ya serfler gibi onun mülküdürler, ya da onun karşısında bir bağlılık, uyrukluk ve yükümlülük ilişkisi içindedirler. Demek ki, beyin onlar karşısındaki durumu doğrudan doğruya siyasaldır, ama *duygusal* bir yanı da vardır. Törelere, özlük, vb. bir topraktan öbürüne değişir ve toprak parçası ile aynı şeymiş gibi görünürler, oysa daha sonra insanı toprağa bağlayan şey, onun özlük ya da bireyselliği değil, sadece ve sadece para kesesidir. Son olarak, bey kendi toprak mülkiyetinden olabilecek en büyük yararı sağlamaya çalışmaz. Tersine, ortada ne varsa onu tüketir ve gerekli olanı sağlama işini serfe ya da kiracıya bırakır. Toprak mülkiyetinin, beyine romantik bir hâle kazandıran *soylu* durumu işte budur.

Bu görünüşün ortadan kalkması; özel mülkiyetin kökü olan toprak mülkiyetinin, bütünüyle özel mülkiyet hareketi içine sürüklenip bir meta durumuna gelmesi; mülk sahibinin [sayfa 145] üstünlüğü-

⁹³ “Beysiz (senyörsüz) toprak olmaz.”

nün, tüm siyasal renkten arınmış, salt özel mülkiyet, salt sermaye üstünlüğü olarak görünmesi; mülk sahibi ile işçi arasındaki ilişkinin, sömüren ile sömürülen arasındaki iktisadi ilişkiye indirgenmesi; mülk sahibinin mülkiyeti ile tüm kişisel ilişkisinin ortadan kalkması ve bu mülkiyetin sadece *somut* maddi zenginlik durumuna gelmesi; toprakla onur birleşmesinin yerini, toprakla çıkar birleşmesinin alması ve insanın olduğu gibi toprağın da tecimsel bir değere indirgenmesi zorunludur. Toprak mülkiyetinin kökü olan şeyin, pis açgözlülüğün de, kendi kinik biçimi altında görünmesi zorunludur. Taşınmaz tekelin, taşınır ve tedirgin edilmiş tekel durumuna, rekabet durumuna dönüşmesi; başkasının kan ter içinde kalmasından aylakça yararlanmanın, bundan yapılan bir tecim işi biçimini alması zorunludur. Son olarak, sermaye biçimi altında, mülkiyetin bu rekabet içinde kendi egemenliğini, işçi sınıfı üzerinde olduğu kadar, sermayenin hareket yasalarının onları yıkıma uğrutup yükselttiklerine göre, mülk sahiplerinin kendileri üzerinde de göstermesi zorunludur. O zaman, “*nulle terre sans seigneur*” ortaçağsal atasözü yerine, cansız maddenin insanlar üzerindeki tüm egemenliğini dile getiren “*l’argent n’a pas de maître*”⁹⁴ modern atasözü geçecektir.

[XIX] 2° Toprak mülkiyetinin bölünmesi ya da bölünmemesi tartışmasına gelince, aşağıdaki gözlemleri yapmak gerek.

Mülkiyetin bölünmesi, büyük toprak mülkiyeti tekeli yadsır, onu kaldırır, ama ancak *onu genelleştirerek*. Tekelin temelini, özel mülkiyeti ortadan kaldırmaz. Tekelin varoluşuna karşı çıkar, ama özüne karşı çıkmaz. Bunun sonucu, özel mülkiyet yasalarının etkisi altında kalır. Toprak mülkiyetinin bölünmesi, gerçekte sını alandaki rekabet hareketine karşılık düşer. Aletlerin bu bölünmesi ve herkesin ^[sayfa 146] çalışmasının bu yalıtıklaşmasının iktisadi sakıncalarından başka (herkesin çalışmasının bu yalıtıklaşması işbölümünden iyice ayrılmalı: iş, birçok birey arasında dağıtılmamıştır, ama aynı işi herkes kendisi için yapar, aynı işin bir çoğaltılmasıdır bu), bu parçalara ayrılma, rekabetin tekele dönüşmesi gibi, zorunlu olarak yeni baştan birikime dönüşür.

Öyleyse toprak mülkiyetinin bölündüğü yerlerde, ya daha da kötü bir birim altındaki tekele geri dönmek, ya da mülkiyetin bölünmesini yadsımdan, kaldırmaktan başka yapacak hiç bir şey

⁹⁴ “Paranın efendisi yoktur.”

kalmaz. Ama bu, feodal mülkiyete geri dönme anlamına değil, tersine, genel olarak toprağın özel mülkiyetinin kaldırılması anlamına gelir. Tekelin ilk kaldırılışı, her zaman onun genelleştirilmesi, varoluşunun genişletilmesidir. Olanaklı en geniş ve en kapsayıcı varoluşuna erişmiş bulunan tekelin kaldırılışı, onun eksiksiz yok edilışıdır. Toprağa uygulanmış ortaklık (*association*), iktisadi bakımdan, büyük toprak mülkiyetinin üstünlüklerini paylaşır, ve bölünmenin ilk eğilimini, yani eşitliği ilk o gerçekleştirir, – tıpkı insan ile toprak arasındaki duygusal ilişkiyi, artık kölelik, egemenlik ve saçma bir mülkiyet gizemseli dolayımı ile değil, ama ussal bir biçimde yeniden kurduğu gibi: gerçekte, toprak bir alım satım konusu olmaktan çıkar, ve emek ve özgür yararlanma aracıyla, yeniden insanın gerçek ve kişisel bir mülkiyeti olur. Bölünmenin bir büyük üstünlüğü şudur ki, artık köleliğe dönüşemeyen yığın, burada, mülkiyetten, sanayide olduğundan bir başka biçimde bezir.

Büyük toprak mülkiyetine gelince, onun savunucuları, büyük-ölçekli tarımın sunduğu iktisadi üstünlükleri, her zaman yanıltıcı bir biçimde büyük toprak mülkiyeti ile özdeşleştirmişlerdir – sanki bu üstünlüklere hem en büyük genişliklerini, hem de toplumsal yararlılıklarını vermeye başlayan şey, mülkiyetin kaldırılmasının ta kendisi [XX] değilmiş gibi. Aynı biçimde, onlar küçük toprak mülkiyetinin ^[sayfa 147] bezirgânca (*mercantile*) anlayışına da saldırmışlardır – sanki büyük mülkiyet, hatta daha feodal biçimi altında bile, çıkar düşkünlüğünü örtük bir biçimde içermiyormuş gibi. Mülk sahibinin feodalizmi ile çiftlik kiracısının bezirgânca anlayışı ve sanayiinin bağdaştığı modern İngiliz biçimi üzerine hiç bir şey söylemiyorum.

Bölünme de özel mülkiyet tekeli üzerine kurulmuş bulunduğu için, nasıl büyük toprak mülkiyeti, mülkiyetin bölünmesinin kendisine yönelttiği tekel eleştirisini ona karşı çevirebilirse, toprak mülkiyetinin bölünmesi de, bölünme eleştirisini tıpkı öyle, büyük mülkiyete karşı çevirebilir; çünkü orada da bölünme egemendir, ama sert, donmuş bir biçim altında. genel olarak, özel mülkiyet bölünmeye dayanır. Öte yandan, toprak mülkiyetinin bölünmesi, nasıl kapitalist zenginlik biçimi altında büyük mülkiyete yolaçorsa, feodal mülkiyetin de tıpkı öyle, ne yaparsa yapsın, zorunlu olarak bölünmeye kadar gitmesi, ya da hiç olmazsa kapitalistlerin ellerine düşmesi gerekir.

Çünkü büyük toprak mülkiyeti, İngiltere’de olduğu gibi, nüfusun ezici çoğunluğunu sanayiın kollarına iter ve kendi öz işçilerini tam bir sefaletle düşürür. Yoksulları ve ülkenin tüm etkinliğini öbür kampa atarak büyük toprak mülkiyeti demek ki düşmanlarının, sermayenin, sanayiın gücünü yaratıp artırır. Ülke çoğunluğunu sanayicileştirir, demek ki büyük toprak mülkiyetinin düşmanı durumuna getirir. Eğer sanayi, bugün İngiltere’de olduğu gibi, büyük bir erke erişmiş bulunursa, büyük mülkiyetin elinden, yabancı [tekeller] karşısındaki tekellerini yavaş yavaş söküp alır ve onları yabancı ülkelerdeki toprak mülkiyeti ile rekabetin içine atar. Sanayi egemenliği altında, toprak mülkiyeti kendi feodal büyüklüğünü, gerçekte ancak, tecimin kendi feodal doğasına aykırı genel yasalarından kendini korumak üzere, yabancı ülkelere karşı tekellerle aracıyla sağlayabilirdi. Bir kez rekabet içine atıldıktan sonra, rekabete uyruk başka her meta gibi, [sayfa 148] onun yasalarına uyar. Aynı dalgalanmalara, aynı artış ve azalışlara, aynı bir elden öbürüne geçmelere boyun eğer, ve hiç bir yasa onu artık birkaç cennetlik elde tutamaz. [XXI] Dolaysız sonuç, birçok ellerdeki dağılmadır; toprak mülkiyeti, eninde sonunda, sanayi sermayelerinin erkliği altına girer.

Son olarak, böylece zorla korunup sürdürülmüş ve kendi yanında korkunç bir sanayi yaratmış bulunan büyük toprak mülkiyeti, sanayiın erkinin onun yanında hep ikinci sırada kaldığı toprak bölünmesinden de hızlı bir biçimde bunalıma yolaçar.

Büyük toprak mülkiyeti, İngiltere’de gördüğümüz gibi, feodal özlüğünü çoktan yitirmiş, ve elden geldiğince çok para kazanmak istediği ölçüde, bireysel bir özlük kazanmıştır. Mülk sahibine olanaklı en yüksek rantı, çiftlik kiracısına sermayesinin olanaklı en büyük kân[nı verir]. Tarım işçileri, demek ki, çoktan en düşük ücrete indirgenmişlerdir ve, toprak mülkiyeti içinde, çiftlik kiracıları sınıfı daha şimdiden sanayi ve sermayenin erkini orunlar. Yabancı ülkeler ile rekabet sonucu, toprak rantı büyük bölümü bakımından bağımsız bir gelir oluşturabilmekten çıkar. Toprak sahiplerinin büyük bir bölümü, zorunlu olarak, bu biçimde proletarya durumuna düşen çiftlik kiracılarının yerini alır. Öte yandan, birçok çiftlik kiracısı da toprak mülkiyetini ellerine geçireceklerdir; çünkü, kolay gelirler ile birlikte, çoğu kendini saçıp savurmaya vermiş ve çoğu zaman da büyük ölçekli tarımı yönetecek durumda olmayan büyük mülk sahiplerinin bir bölümünün toprağı işletmek için ne gerekli

sermayesi, ne de gerekli yetenekleri vardır. Demek ki, aralarından bir bölümü adamakıllı yıkıma uğramıştır. Son olarak, zaten en aza indirgenmiş bulunan ücretin, rekabete karşı koyabilmek için daha da düşürülmesi gerekir. Bu da o zaman zorunlu olarak devrime yolaçar.

Toprak mülkiyetinin, her ikisinde de kendi zorunlu [sayfa 149] çöküşünü görmesi için, iki biçimin ikisinde de gelişmesi gerekiyordu – tıpkı sanayiin de, insana inanmayı öğrenmek için, tekel biçimi altında da, rekabet biçimi altında da, yıkıma uğramasının gerektiği gibi. [sayfa 150]

[YABANCILAŞMIŞ EMEK]

[XXII] Ekonomi politiğın öncüllerinden yola çıktık. Onun dilini ve onun yasalarını benimsedik. Özel mülkiyeti, bir yandan emek, sermaye ve toprağın, öte yandan, ücret, kapitalist kâr ve toprak rantının ayrılmasını varsaydık; tıpkı işbölümü, rekabet, değışim-değeri kavramı vb. gibi. Ekonomi politiğın kendisinden yola çıkarak, onun kendi terimlerini kullanarak, işçinin meta, hem de en sefil meta düzeyine düşürülmüş bulunduğunu, işçinin sefaletinin, onun üretiminin erki ve büyüklüğü ile ters orantılı olduğunu,⁹⁵ rekabetin zorunlu sonucunun, sermayenin az sayıda elde birikmesi, öyleyse tekelin daha da korkunç bir yeniden kurulması [sayfa 151] olduğunu;

⁹⁵ Yani ne kadar çok üretirse, sefaleti o kadar büyür.

son olarak kapitalist ile toprak sahibi arasındaki ayrımın, köylü ile yapımevi işçisi arasındaki ayrım gibi, yok olduğunu ve tüm toplumun iki sınıfa, *mülk sahipleri* sınıfı ile mülk sahibi olmayan işçiler sınıfına bölünmesi gerektiğini gösterdik.

Ekonomi politik, özel mülkiyet olgusundan yola çıkar. Onu bize açıklamaz. Sonradan kendisi için *yasa* değeri taşıyan genel ve soyut formüller biçiminde, özel mülkiyetin gerçeklikte izlediği *maddi* süreci dile getirir. Bu yasaları *anlamaz*,⁹⁶ yani özel mülkiyetin özünden nasıl çıktıklarını göstermez. Ekonomi politik, emek ile sermayenin, sermaye ile toprağın ayrılma nedeni üzerine bize hiç bir açıklama vermez. Örneğin ücretin sermaye kârına oranını belirlerken, onun için son neden olan şey, kapitalistlerin çıkandır; yani açındırmanın sonucu olacak olan şeyi, verilmiş varsayar. Aynı biçimde, rekabet her yerde başgösterir. Rekabet dışsal koşullar aracıyla açıklanmıştır. Görünüşte olumsal bir nitelik taşıyan bu dışsal koşulların, ne ölçüde zorunlu bir gelişmenin dışavurumundan başka bir şey olmadıklarını ekonomi politik bize öğretmez. Değişimin bile, ona nasıl bir raslantı sonucu olarak görüldüğünü gördük. Onun devinime geçirdiği güdüler, sadece *zenginlik susuzluğu* ile *açgözlülükler arasındaki savaş*, [yani] *yarışımıdır*.

İktisat hareketinin zincirleşmesini anlamadığı içindir ki, örneğin rekabet öğretisi tekel öğretisinin, sınaî özgürlük öğretisi lonca öğretisinin, toprak mülkiyetinin bölünmesi öğretisi büyük toprak mülkiyeti öğretisinin karşısına yeni baştan çıkabilmiştir; çünkü rekabet, sınaî özgürlük, toprak mülkiyetinin bölünmesi, tekelin, loncanın ve feodal mülkiyetin zorunlu, kaçınılmaz ve doğal sonuçları olarak değil, ama sadece olumsal, yönelimsel, zorla çıkarılmış sonuçlar olarak açındırılmış ve anlaşılılmışlardır.

Demek ki, şimdi özel mülkiyeti, zenginlik susuzluğunu, [sayfa 152] emek, sermaye ve mülkiyetin ayrılmasını bağlayan özsel zincirlenmeyi, değişim ve rekabet, insanın değeri ve değerden düşmesi, tekel ve rekabet, vb. özsel zincirleşmesini, kısacası bütün bu *yabancılaşma*⁹⁷ ile *para* sistemi arasındaki bağlılığı anlamak zorundayız.

⁹⁶ *Begreift*, yani: bu yasaları kendi kavramları içinde kavramaz.

⁹⁷ Marx burada *Entfremdung* terimini kullanır. Ama, hemen hemen eşit bir sıklıkla, *Entäusserung* terimini de kullanır. Sözcük kaynağı bakımından, *Entfremdung* daha çok yabancı fikrini vurgular, oysa *Entäusserung* daha çok yoksunlaşma fikrini belirtir. Her iki terimi de aynı anlamda kullandığına göre, Marx'ın gözetmediği bir ayrıtıyı gözetmekten,

Bir şey açıklamak istediği zaman, kendini kendi uydurduğu bir kökensel durum içine koyan iktisatçı gibi yapmayalım. Bu türlü kökensel durum hiç bir şeyi açıklamaz. Sorunu uzak ve bulanık bir düş içine itelemekten başka bir sonuç vermez. Olgu, olay biçimi içinden çıkarmak istediği şeyi, yani iki şey arasındaki, örneğin işbölümü ile değişim arasındaki ilişkiyi, olay biçimi içinde verilmiş varsayar. Böylece tanrıbilimci, kötülüğün kökenini ilk günah ile açıklar, yani açıklaması gereken şeyi, tarihsel biçim altında, bir neden olarak görür.

Biz *güncel* bir iktisadi olgudan yola çıkıyoruz.

İşçi ne kadar çok zenginlik üretir, üretimi erk ve hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok meta üretirse, o kadar ucuz bir meta olur. İnsanların dünyasının *değersizleşmesi*, nesnelere dünyasının *değer kazanması* ile orantılı olarak artar. Emek sadece emtia üretmekle kalmaz; genel olarak emtia ürettiği ölçüde, kendi kendini ve işçiyi de *meta* olarak üretir.

Bu olgu sadece şunu dile getirir: emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, *yabancı bir varlık* olarak, üreticiden *bağımsız* [sayfa 153] *bir erk* olarak, ona karşı koyar. Emek ürünü, bir nesne içinde saptanmış, bir nesne içinde somutlaşmış emektir, *emeğin nesnelleşmesidir*. Emeğin edimselleştirilmesi, onun nesnelleştirilmesidir. İktisat aşamasında, emeğin bu edimselleşmesi, işçi için *kendi gerçekliğinin yitirilmesi* olarak, nesnelleşme *nesnenin yitirilmesi* ya da nesneye *kölelik* olarak, temellük *yabancılaşma*, *yoksunlaşma* olarak görünür.

Emeğin gerçekleşmesi kendini gerçekliğini öylesine bir yitirmesi olarak gösterir ki, işçi kendi gerçekliğini aklıktan ölecek derecede yitirir. Nesnelleşme kendini nesnenin öylesine bir yitirmesi olarak gösterir ki, işçi sadece yaşamak için en gerekli nesnelere değil, ama çalışma nesnelere de yoksun bırakılmıştır. Evet, çalışmanın kendisi ancak en büyük çabalar gösterilerek ve en düzensiz kesintilerle elde edilebilen bir nesne durumuna gelir.

kendi hesabımıza biz de vazgeçiyoruz. Hegel de ayırım gözetmiyordu, ve bize kalırsa, *Görüngübilim* çevirisinde, *extranéation* sözcüğünü yaratmış bulunan M. Hippolyte gibi davranmanın bir yaran yoktur. Marx'ın, vurgulamak için, her iki terimi de arka arkaya kullandığı yerlerde, bunlardan birini yoksunlaşma (*dessaisissement*) ile çevirdik. Marx'ın *entfremdet* sıfatını kullandığı yerlerde, bunu, olanaklı olduğu zaman, *yabancılaştırılmış* ile çevirdik. Ama *yabancılaşmış* (*aliéné*) terimi sadece *enttäussert*'i karşılamak için kullanılmadı.

Nesnenin temellükü kendini öylesine bir yabancılaşma olarak gösterir ki, işçi ne kadar çok nesne üretirse, o kadar az temellük edebilir ve kendi ürünü olan sermayenin egemenliği altına o kadar çok girer.

Bütün bu sonuçlar, şu belirlenimin içinde bulunurlar: işçi, *kendi emek ürünü* karşısında, *yabancı* bir nesne karşısındaki ile aynı ilişki içindedir. Çünkü bu durum, varsayım gereği açıktır: işçi kendi emeği içinde kendini ne kadar dışlaştırırsa, kendi karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya o kadar erkli bir duruma gelir; kendi kendini ne kadar yoksullaştırır ve iç dünyası ne kadar yoksul bir duruma gelirse, kendine özgü o kadar az şeye sahip olur. Bu, dinde de böyledir. İnsan Tanrıya ne kadar çok şey verirse, kendinde o kadar az şey kalır. İşçi, yaşamını nesneye koyar. Ama o zaman yaşamı kendisinin değil, nesnenindir. Demek ki bu etkinlik ne kadar büyükse, işçi o kadar nesnesizdir.⁹⁸ O, emeğinin ürünü olan şey değildir. Öyleyse bu ürün ne kadar büyükse, işçi o kadar az kendisidir. İşçinin ^[sayfa 154] kendi ürünü içinde *yabancılaşması*, sadece emeğinin bir nesne, *dışsal* bir varoluş durumuna geldiği anlamına değil, ama emeğinin kendi dışında, ondan bağımsız, ona yabancı, ve onun karşısında özerk bir erk durumuna gelen bir varlık olarak varolduğu, ve nesneye çevirdiği yaşamın, hasım ve yabancı bir yaşam olarak, ona karşı çıktığı anlamına da gelir.

[XXIII] Şimdi *nesnelleşmeyi*, işçinin üretimini, ve bu üretimde de, nesnenin, kendi ürününün *yabancılaşmasını*, *yitimini* daha yakından inceleyelim.

İşçi, doğa olmadıkça, *duyulur dış dünya* olmadıkça, hiç bir şey üretemez. Doğa, işçi emeğinin içinde gerçekleştiği, işçinin içinde etkin olduğu, ona dayanarak ve onun aracılığıyla ürettiği maddedir (*matière*).

Ama, nasıl ki doğa, emeğe, emeğin üzerlerinde çalıştığı nesnelere olmaksızın *yaşayamayacağı* anlamında, *geçim araçları* sunarsa, tıpkı öyle, öte yandan da dar anlamda geçim araçları, yani *işçinin* kendisinin fizik geçim araçlarını da sağlar.

Öyleyse, işçi, emeği ile dış dünyayı, duyulur doğayı ne kadar çok temellük ederse, kendini *geçim araçlarından* şu iki açıdan o kadar çok yoksunlaştırır: ilkin, duyulur dış dünya, onun emeğine

⁹⁸ Almanca deyim "gegenstandslos" dur.

ilişkin bir nesne, onun emeğine bir *geçim aracı* olmaktan; ikincisi, dolayimsız anlamda bir *geçim aracı*, işçinin bir fizik geçim aracı olmaktan gitgide daha çok çıkar.

Bu ikili açıdan, demek ki, işçi, kendi nesnesinin, birincisi bir *emek nesnesini*, yani *işi*, ikincisi de geçim araçlarını ondan aldığı bir kölesi durumuna gelir. Demek ki, birincisi işçi olarak, ikincisi de *fizik özne* olarak varolma olanağını kendi emek nesnesine borçlu olduğu anlamında. Bu köleliğin doruğu şudur ki, *fizik özne* olarak varlığını sürdürebilmesini artık sadece işçi niteliği sağlar, ve artık ancak *fizik özne*⁹⁹ olarak *işçidir*. [sayfa 155]

(İşçinin kendi nesnesi içinde yabancılaşması, iktisat yasalarına göre, kendini şu biçimde dile getirir: işçi ne kadar çok üretirse, o kadar az tüketecek nesnesi vardır; ne kadar çok değer yaratırsa, o kadar çok değerden düşer ve saygınlığının azaldığını görür; ürünü ne kadar biçimliyse, işçi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar uygarsa, işçi o kadar barbardır; iş ne kadar erkliyse, işçi o kadar erksizdir; iş ne kadar us işi olmuşsa, işçi ustan o kadar yoksunlaşmış ve doğanın o kadar kölesi durumuna gelmiştir.)

*Ekonomi politik, işçi (emek) ile üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi gözönünde tutmaması sonucu, emeğin özündeki*¹⁰⁰ *yabancılaşmayı gizler*. Gerçi emek zenginler için tansıklar (harikalar), ama işçi için yoksulluk (*dénuement*) üretir. Saraylar, ama işçi için inler üretir. Güzellik, ama işçi için solup sarama üretir. Emeğin yerine makineleri geçirir, ama işçilerin bir bölümünü barbar bir çalışma içine atar ve öbür bölümünü de makine durumuna getirir. Us, ama işçi için budalalık, aptallık üretir.

Emeğin kendi ürünleri ile dolayimsız ilişkisi, işçinin kendi üretim nesnelere ile ilişkisidir. Servet sahibi insanın üretim nesnelere ve üretimin kendisi ile ilişkisi, bu ilk ilişkinin bir *sonucundan* başka bir şey değildir. Ve onu doğrular. Bu öbür görünümü daha sonra inceleyeceğiz.

⁹⁹ İnsan için kişiliğinin belirtisi olan emek (iş, çalışma), işçi için geçinme aracından başka bir şey değildir. O fizik özne olarak varlığını ancak işçi niteliği ile sürdürebilir, yoksa doğanın sunduğu geçim araçlarından doğrudan doğruya yararlanabilme olanağına sahip insan niteliği ile değil.

¹⁰⁰ Marx için emeğin özü, onun, insanın özgül bir etkinliği, kişiliğinin belirtisi, nesnelleşmesi olmasıdır. Ekonomi politik, emeği, insanla ilişkisi içinde değil, ama sadece yabancılaşmış biçimi altında gözönünde tutar: değer üreticisi olduğu, ve insanın "özel güçleri" olmaktan çıkıp, kazanç gözetken bir etkinlik durumuna dönüştüğü ölçüde.

Demek ki, emeğin özsel ilişkisi nedir sorusunu soruyorsak, işçinin üretim ile ilişkisi sorusunu soruyoruz demektir.

İşçinin yabancılaşmasını, yoksunlaşmasını şimdiye kadar sadece tek bir görünüm, *onun kendi emek ürünü ile ilişkisi* görünümü altında gözönünde tuttuk. Nedir ki yabancılaşma ^[sayfa 156] sadece sonuç içinde değil, ama *üretim eylemi* içinde, *üretici etkinliğin* kendi içinde de görünür. İşçi, eğer üretim eyleminin ta içinde kendi kendine yabancılaşmasaydı, kendi etkinlik ürünü ile yabancı olarak nasıl karşılaşılabirdi? Ürün, gerçekte, etkinliğin, üretimin özetinden başka bir şey değildir. Öyleyse, eğer emek ürünü yabancılaşma ise, üretimin kendisinin de, eylem durumundaki yabancılaşma, etkinliğin yabancılaşması, yabancılaşmanın etkinliği olması gerekir. Emek nesnesinin yabancılaşması, emeğin etkinliğinin kendi içinde, yabancılaşmanın, yoksunlaşmanın özetinden başka bir şey değildir.

Peki, emeğin yabancılaşması neye dayanır?

İlkin, emeğin işçinin *dışında* olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, demek ki, emeğinde, işçinin kendini olurlamayıp yadısınması, mutlu değil mutsuz duyması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusuna. Sonuç olarak, işçi ancak çalışmanın dışında kendi kendisinin yanında¹⁰¹ olma duygusuna sahiptir, ve çalışmada, kendini kendi dışında duyar. Çalışmadığı zaman kendi evinde gibidir, ve çalıştığı zaman da kendini kendi evinde duymaz. Öyleyse çalışması istemli değil, ama istemsizdir, *zorlama çalışmadır*. Öyleyse bir gereksinmenin karşılanması değil, ama sadece çalışma dışındaki gereksinmelerin bir karşılama *aracıdır*. Emeğin yabancı niteliği, fizik ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz, çalışmadan veba gibi kaçılması olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, insanın içinde kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme, bir onur kırılması çalışmasıdır. Son olarak, emeğin işçiye dışsal niteliği, onun işçinin kendi öz malı değil, ama bir başkasının malı olması, işçiye ilişkin olmaması, işçinin emekte (çalışmada) kendine değil, ama bir başkasına ilişkin olması olgusunda da görünür. Dinde, insan imgelemine, insan kafasının ve ^[sayfa 157] insan yüreğinin öz etkinliği, nasıl birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani tannısal ya da şeytansal yabancı bir etkinlik olarak etkili olursa, işçinin etkinliği

¹⁰¹ *Bei sich*, yani kendi varlığının dışındaki belirlenimlerden kurtulmuş.

de, tıpkı öyle, kendi öz etkinliği değildir. Bir başkasına ilişkindir, kendi kendinin yitirilmesidir bu etkinlik.

Bundan şu sonuca varılır ki, insan (işçi) artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvanal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süste, vb. özgürce etkin duyabilir, insan işlevlerinde ise ancak hayvanlığını duyar. Hayvanal insanal, ve insanal da hayvanal durumuna gelir.

Gerçi yemek, içmek ve çoğalmak da gerçek insanal işlevlerdir. Ama, insanal etkinlikler alanının üst yanında soyut olarak ayrılmış ve böylece son ve tek erek durumuna gelmiş biçimde, hayvanal işlevlerdir.

Pratik insanal etkinliğin yabancılaşma belgesini, emeği, iki görünüm altında gözönünde tuttuk: Birincisi, işçinin, yabancı ve kendi üzerinde egemen nesne olarak *emek ürünü* ile ilişkisi. Bu ilişki aynı zamanda duyulur dış dünyaya, onun karşısına yabancı ve düşman bir biçimde çıkan dünya olan doğa nesnelere ile de ilişkidir. İkincisi, emeğin, *çalışma* içindeki *üretim eylemi* ile ilişkisi. Bu ilişki, işçinin, kendine ilişkin olmayan yabancı etkinlik olarak kendi öz etkinliği ile ilişkisidir, edilginlik olan etkinlik, erksizlik olan kuvvet, iğdişlik olan dölveme, işçinin *kendine özgü* fizik ve entelektüel enerjisi, onun, ona ilişkin olmayan, ondan bağımsız, onun kendisine karşı yöneltilmiş etkinlik olan –çünkü yaşam etkinlikten başka nedir– kişisel yaşamıdır bu. Daha yukarıda [gördüğümüz -ç.] *şeyin yabancılaşması* gibi, kendinin *yabancılaşması*.

[XXIV] Ama, *yabancılaşmış emeğin* bundan önceki iki belirleniminden, bir üçüncü belirlenim daha çıkarmak zorundayız.

İnsan, türsel bir varlıktır.¹⁰² Sadece pratik ve kuramsal [sayfa 158] düzeyde, kendi öz türünü olduğu kadar başka şeylerin türünü de kendi nesnesi (konusu) durumuna getirdiği için değil, ama –ve bu aynı şeyi bir başka anlatma biçiminden başka bir şey değil– kendi kendine karşı, yaşayan güncel türe karşı olduğu gibi davran-

¹⁰² O çağın felsefesinde çok kullanılan bu deyim, bugün bizim için o kadar anlaşılır değil. *Ansiklopedi*'de (§ 177), Hegel, türü (*die Gattung*) “somut Evrensel” olarak tanımlar. Hegel onun “somut tözü olduğu öznenin tekilliği ile kendinde olduğundan, yalın bir birlik oluşturduğunu” da söyler (§ 367). İnsanın türsel bir varlık olduğunu söylemek, öyleyse insanın kendi öznel bireyselliği üstüne yükseldiğini, nesnel evrenseli kendinde tanıdığını ve sonlu varlık olarak kendini aştığını söylemek demektir. Başka bir deyişle, o bireysel olarak İnsan'ın orucusudur.

dığı, kendi kendine karşı, *evrensel*, öyleyse özgür bir varlığa karşı olduğu gibi davrandığı için de.

Türsel hayat, insanda olduğu kadar hayvanda da, ilkin, fizik bakımdan, insanın (hayvan olarak) örgensel-olmayan doğada yaşaması, ve insan, hayvana oranla ne kadar evrenselleşirse, yaşadığı örgensel-olmayan doğa alanının da o kadar evrenselleştiği olgusuna dayanır. Bitkiler, hayvanlar, taşlar, hava, ışık vb., kuramsal bakımdan, ister doğa bilimleri nesnelere, ister sanat nesnelere olarak, nasıl insan bilincinin bir bölümünü oluştururlarsa –bunlar onun örgensel-olmayan entelektüel doğasını oluştururlar, insanın yararlanıp sindirmek için önce hazırlaması gereken entelektüel geçim araçlarıdır bunlar–, pratik bakımdan da tıpkı böyle, insan yaşamı ve insan etkinliğinin bir bölümünü oluştururlar. Bunlar ister besin, ister ısı, ister giysi, ister konut vb. biçimi altında görünsünler, fizik bakımdan, insan, ancak bu doğal ürünler aracılığıyla yaşar. İnsanın evrenselliği, pratikte, ilkin doğanın dolaylı bir geçim aracı olması ölçüsünde olduğu kadar, [ikinci olarak] insanın dirimsel etkinliğinin maddesi, nesnesi ve aleti olması ölçüsünde de, tüm doğayı kendi *örgensel-olmayan* bedeni durumuna getiren evrenselliğin ta kendisinde görünür. Doğa, yani kendisi insan bedeni olmayan doğa, insanın *örgensel-olmayan bedendir*. İnsan, doğa aracılığıyla yaşar, şu anlama gelir: doğa, [sayfa 159] insanın, ölmek için kendisi ile sürekli bir süreç sürdürmesi gereken *bedendir*. İnsanın fizik ve entelektüel yaşamının doğaya sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek, doğanın kendi kendine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemekten başka hiç bir anlama gelmez, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.

Yabancılaşmış emek, 1° doğayı; 2° kendi kendini, kendi öz etkin işlevini, kendi dirimsel etkinliğini insana yabancılaştırırken, *türü* de yabancılaştırır ona: *türsel yaşamı*, onun için bireysel yaşam aracı durumuna getirir. İlkin, türsel yaşam ile bireysel yaşamı yabancılaştırır, ve ikinci olarak da soyutlamaya indirgenmiş bulunan bireysel yaşamı, gene soyut ve yabancılaşmış biçimi altında alınmış bulunan türsel yaşamın ereği durumuna getirir.

Çünkü, ilkin, emek, *dirimsel etkinlik*, *üretken yaşam*, bunlar insana ancak bir gereksinmenin, fizik varlığı koruma gereksinmesinin bir karşılama aracı olarak görünürler. Ama üretken yaşam, türsel yaşamdır. Yaşamı doğuran yaşam. Dirimsel etkinlik biçimi, bir türün¹⁰³ tüm özlüğünü, türsel özlüğünü kapsar, ve özgür, bilinçli

etkinlik, insanın türsel özlüğüdür. Yaşamın kendisi bile ancak geçim aracı olarak görünür.

Hayvan kendi dirimsel etkinliği ile doğrudan doğruya özdeşleşir. Kendini ondan ayırmaz. O, *bu etkinliktir*. İnsan kendi dirimsel etkinliğinin kendisini, kendi irade ve bilincinin nesnesi (konusu) durumuna getirir. Onun bilinçli bir dirimsel etkinliği vardır. Kendisine doğrudan doğruya kaynaştığı bir belirlenim değildir bu. Bilinçli dirimsel etkinlik, insanı, hayvanın dirimsel etkinliğinden doğrudan doğruya ayırır. İşte o tastamam bundan, ve sadece bundan ötürü türsel bir varlıktır.¹⁰⁴ Ya da o sadece ancak türsel bir varlık olduğu

[sayfa 160] için bilinçli bir varlıktır; başka bir deyişle kendi öz yaşamı onun için bir nesnedir. Etkinliği, sadece bundan ötürü özgür etkinliktir. Yabancılaşmış emek, ilişkiyi tersine çevirir; öyle ki, insan, bilinçli bir varlık olması sonucu, kendi dirimsel etkinliğini, kendi *özünü*, ancak *varoluşunun* bir aracının ta kendisi durumuna getirir. *Nesnel bir dünyanın* pratik üretimi ile, örgensel-olmayan doğanın işlenmesi ile, insan bilinçli türsel varlık olarak, yani tür karşısında kendi has özü karşısında, ya da kendisi karşısında, türsel varlık gibi davranan varlık olarak, yararlılığını gösterir. Gerçi hayvan da üretir. Arı, kunduz, kannca vb. gibi, kendine bir yuva, bannaklar kurar. Ama o sadece kendisi ya da yavrusu için dolayım-sız gereksinme duyduğu şeyleri üretir; tek yanlı bir biçimde üretir, oysa insan evrensel bir biçimde üretir; hayvan araçsız fizik gereksinme egemenliği altında üretir, oysa insan hatta fizik gereksinmeden bağımsız olarak bile üretir ve ancak ondan bağımsız olduğu

¹⁰³ *Species*.

¹⁰⁴ Feuerbach'tan şu alıntı (*Hristiyanlığın Özünü Giris*), Marx ile Feuerbach'ın karşılıklı konumlarının benzerliği ile onları ayıran şeyi iyi gösterir: "Öyleyse insanı hayvandan ayıran o özsel ayrım nedir? Bu soruya verilen yanıtların en yalın ve en geneli, ama aynı zamanda da en popoleri şudur: *bilinç*. Ama dar anlamda bilinç; çünkü kendinin duygusunu, duyulur nesnelere ayırdetme, dış şeyleri duyu organları ile duyulan belirli göstergelere göre algılama, hatta yargılama yetisini belirten bilincin, hayvanlarda da varolmadığı söylenemez. En dar anlamda anlaşılabilir bilinç, ancak kendi *öz tür* ve kendi has *özünü* konu alan bir varlık için sözkonusudur. ... Bilinçle bezenmiş olmak demek, bilime yetenekli olmak demektir. Bilim, *türlerin bilincidir*. ... Oysa ancak kendi *öz türünü*, kendi has *özünü* konu olarak alan bir varlık, kendinden başka şey ve varlıkları, özel anlamları içinde, konu olarak almaya yeteneklidir.

"Bundan ötürü hayvanın sadece yalın ve insanın ikili bir yaşamı vardır: hayvanda iç yaşam dış yaşam ile karışır, insan, tersine, bir iç ve bir de dış yaşama sahiptir." (Ludwig Feuerbach: *Manifestes philosophiques*, Louis Althusser çevirisi, Paris 1960, s. 57-58.)

zaman gerçekten üretir; hayvan sadece kendi kendini üretir, oysa insan tüm doğayı yeniden üretir; hayvanın ürünü doğrudan doğruya kendi fizik bedeninin bir parçasıdır, oysa insan kendi ürünü ile özgürce karşı karşıya gelir. Hayvan sadece kendi türünün ölçü ve gereksinmelerine göre yapar, oysa insan her türün ölçüsüne göre üretir ve nesneye her yerde kendi iç doğasını uygulamasını bilir; demek ki [sayfa 161] insan güzellik yasalarına göre de üretir.

İnsan *türsel varlık* olduğunun kanıtlarını, demek ki tam da nesnel dünyayı işleyip geliştirme olgusunda gerçekten vermeye başlar. Bu üretim onun etkin türsel yaşamıdır. Bu üretim aracıyla, doğa, *onun* yapıtı ve onun gerçekliği olarak görünür. Çalışmanın (emeğin) amacı demek ki *insanın türsel yaşamının nesneleşmesidir*: çünkü insan, bilinçte olduğu gibi, kendini sadece entelektüel bir biçimde değil, ama etkin bir biçimde, gerçek bir biçimde ikiler, ve böylece kendini yaratmış bulunduğu bir dünyada seyrederek. Demek ki, yabancılaşmış emek insandan kendi üretim nesnesini çekip alırken, ondan *türsel yaşamını*, onun gerçek türsel nesnellliğini de koparıp alır, ve insanın hayvan karşısında sahip bulunduğu üstünlüğü, örgensel-olmayan bedeninin, doğanın, elinden alınması elverişsizliğine dönüştürür.

Aynı biçimde, insana özgü etkinliği, özgür etkinliği, araç durumuna düşürürken, yabancılaşmış emek, insanın türsel yaşamını, onun fizik varlık aracı durumuna getirir.

İnsanın kendi türü üzerine sahip olduğu bilinç, demek ki yabancılaşma sonucu, türsel yaşam onun için bir araç durumuna gelecek biçimde dönüşür.

Öyleyse yabancılaşmış emek şu sonuçlara yolaçar:

3° *İnsanın türsel varlığı*, doğa kadar onun türsel entelektüel yetileri de, ona *yabancı* bir varlık durumuna, onun *bireysel varoluş aracı* durumuna dönüşürler. O, onun dışındaki doğayı olduğu gibi, onun tinsel özünü, *insanal* özünü olduğu gibi, kendi öz bedenini de insana yabancılaştırır.

4° İnsanın kendi emek ürününe, kendi dirimsel etkinliğine, kendi türsel varlığına yabancılaşmasının dolaysız bir sonucu da şudur: *insan insana yabancılaşmıştır*. İnsan kendi kendisinin karşısında iken, onun karşısında olan *ötekidir*.¹⁰⁵ İnsanın kendi emeğine,

¹⁰⁵ Feuerbach'ta şöyle bir parça bulunur: "Nesne olmaksızın insan *hiçtir*. Oysa bir

kendi emek ürününe ve kendi [sayfa 162] kendine ilişkisi için doğru olan şey, insanın öbür insana, ve onun emek ve emek nesnesine ilişkisi için de doğrudur.

Genel bir biçimde, türsel varlığının insana yabancılaştığı önermesi, bir insanın öbürüne olduğu gibi, onlardan her birinin de insanal öze yabancılaştığı anlamına gelir.

İnsanın yabancılaşması, ve genel olarak insanın kendi kendisi ile içinde bulunduğu her ilişki, ancak insanın öteki insanlarla bulunduğu ilişki içinde edimselleşir, dışavurulur.

Demek ki, yabancılaşmış emek ilişkisi içinde, her insan ötekini, kendi kendisi ile işçi olarak içinde bulunduğu ilişkinin ölçü ve niteliğine göre değerlendirir.

[XXV] İktisadi bir olgudan, işçinin ve üretiminin yabancılaşması olgusundan yola çıktık. Bu olgunun kavramını dile getirdik: *yabancı kılınmış, yabancılaşmış emek*. Bu kavramı, demek ki sadece iktisadi bir olguyu çözümledik.

Şimdi yabancı kılınmış, yabancılaşmış emek kavramının, gerçeklikte kendini nasıl dışavurup nasıl orunlayacağını görelim.

Eğer emek ürünü bana yabancı ise, karşına yabancı erk olarak çıkıyorsa, o zaman bu ürün kime ilişkindir?

Eğer benim öz etkinliğim bana ilişkin değilse, eğer yabancı bir etkinlik, bir komuta aracı ise, o zaman bu etkinlik kime ilişkindir?

Benden *başka* bir varlığa.

Kimdir bu varlık?

Tarırlar mı? Gerçi, eski çağlarda, örneğin Mısır, Hindistan, Meksika'da tapınaklar yapımı vb. gibi en önemli üretim, tarını hizmeti olduğu kadar, tanrılara ilişkin ürün olarak da görünür. Ama sadece tanrılar hiç bir zaman emeğin egemenleri olmamışlardır. *Doğa* da öyle. Ve insan, emeği aracıyla doğayı egemenliği altına aldığı, tanrıların tansıkları, sanayiinin tansıkları aracıyla gereksiz kıldıkları ölçüde, insanın bu erkler aşkına üretme sevinci ve ürün zevkenden [sayfa 163] vazgeçme zorunda kalması da büyük bir çelişki olurdu.

Emeğin ve emek ürününün kendisine ilişkin olduğu, emeğin kendi hizmetinde bulunduğu ve emek ürününün kendi kullanımı-

öznenin *öz ve zorunluluk* gereği ilişkili olduğu nesne, bu öznenin has, ama *nesnelleşmiş* özünden başka bir şey değildir." (*Ibid.*, s. 61.)

na yaradığı *yabancı* varlık, *insanın* kendisinden başkası olamaz.

Eğer emek ürünü işçiye ilişkin değilse, eğer bu ürün işçi karşısında yabancı bir erk ise, bu, ancak o ürün *işçi dışında bir başka insana* ilişkin olduğu için olanaklıdır. Eğer işçinin etkinliği onun için bir işkence ise, bir başkasının *zevki* ve bir başkası için yaşama sevinci olmalıdır. İnsan üzerindeki bu yabancı erk, ne tanrılar olabilir, ne de doğa; ancak insanın kendisidir bu.

Yukardaki önermeyi bir kez daha düşünelim: insanın kendi kendisiyle ilişkisi, onun için ancak başkası ile ilişkisi aracıyla *nesnel, gerçek* bir ilişki olabilir. Öyleyse o kendi emek ürününe karşı, kendi nesnelleşmiş emeğine karşı, *yabancı*, düşman, güçlü, ondan bağımsız bir nesne olarak davrandığı zaman, bu nesne ile, kendisine yabancı, düşman, güçlü, kendisinden bağımsız bir başka insan ona sahipmiş gibi bir ilişki içindedir. O kendi öz etkinliği karşısında, özgür-olmayan bir etkinlik karşındaymış gibi davrandığı zaman, ona karşı, bir başka insanın hizmetinde, bir başka insanın egemenliği, zorlaması ve boyunduruğu altında bir etkinlik olarak davranır.

İnsanın kendisi ve doğa karşısındaki kendinin her yabancılaşması, kendisinden ayrı öteki insanlar ile kurduğu, kendini ve doğayı içine koyduğu ilişkide görünür. Bu nedenle kendinin dinsel yabancılaşması, zorunlu olarak, layıkın rahip ile, ya da burada entelektüel dünya sözkonusu olduğuna göre, bir aracı, vb. ile ilişkisi içinde görünür. Pratik gerçek dünyada, kendinin yabancılaşması ancak öbür insanlar karşısındaki gerçek pratik ilişki aracıyla görünebilir. Yabancılaşmayı oluşturan aracın kendisi pratik bir araçtır. Yabancılaşmış emek aracıyla, demek ki insan sadece nesne ve üretim [sayfa 164] eylemi ile, yabancı ve kendine düşman erkler olarak ilişkisini oluşturmaz; öteki insanların kendi üretimi ve kendi ürünü karşısında içinde buldukları ilişkiyi ve kendisinin bu öteki insanlar ile içinde bulunduğu ilişkiyi de oluşturur. Kendi öz üretimini nasıl kendi öz gerçeklik yoksunluğu, kendi cezalandırılması, ve kendi öz ürününü nasıl bir yitlik durumuna getiriyorsa, üretmeyen kişinin üretim ve ürün üzerindeki egemenliğini de, tıpkı öyle yaratır. Kendini kendi öz etkinliğine nasıl yabancılaştırıyorsa, yabancıya da kendinin olmayan etkinliği tıpkı öyle verir.

Buraya kadar ilişkiyi sadece işçi bakımından gözönünde tuttuk, daha sonra onu işçi-olmayan bakımından da inceleyeceğiz.

Demek ki, *yabancı kılınmış, yabancılaşmış emek* aracılığıy-

la, işçi bu emek ile ona yabancı ve onun dışında bulunan bir insanın ilişkisini oluşturur. İşçinin emek karşısındaki ilişkisi, kapitalistin, kendisine verilen ad ne olursa olsun, emeğin efendisinin ilişkisini oluşturur. *Özel mülkiyet*, demek ki *yabancılaşmış emeğin*, işçinin doğa ve kendi kendisi ile dışsal ilişkisinin ürünü, sonucu zorunlu vargısıdır.

Öyleyse *özel mülkiyet*, çözümleme gereği *yabancılaşmış emek*, yani *yabancılaşmış insan*, yabancı kılınmış emek, yabancı kılınmış yaşam, *yabancı kılınmış insan* kavramından doğar.

Gerçi *yabancılaşmış emek* (yabancılaşmış yaşam) kavramını ekonomi *politikten özel mülkiyetin hareketi* sonucu olarak çıkardık. Ama bu kavramın çözümlenmesinden, özel mülkiyet her ne kadar yabancılaşmış emeğin kanıtı, nedeni olarak görünürse de, daha çok bunun bir sonucu olduğu çıkar, tıpkı tanrıların başlangıçta insan anlığındaki sapıncın nedeni değil, ama sonucu olmaları gibi. Daha sonra, bu ilişki, karşılıklı etki durumuna dönüşür.

Özel mülkiyete özgü bu giz, yani onun bir yandan yabancılaşmış emeğin ürünü ve öte yandan emeğin kendisi aracılığıyla [sayfa 165] yabancılaştığı araç olması, *bu yabancılaşmanın gerçekleşmesi* olması, kendini ancak özel mülkiyetin gelişmesinin doruk noktasında yeniden gösterir.

Bu açındırma henüz çözülmemiş çatışmaları hemen aydınlatır.

1. Ekonomi politik gerçek üretimin ruhu olarak emekten yola çıkar, ama gene gene de emeğe hiç bir şey vermez, her şeyi özel mülkiyete verir. Proudhon, bu çelişkidenden yola çıkarak, özel mülkiyete karşı emekten yana bir sonuca varmıştır. Ama bu göze çarpan çelişkinin, *yabancılaşmış emeğin* kendi kendisi ile çelişkisi olduğunu, ve ekonomi politiğin yabancılaşmış emek yasalarını dile getirmekten başka bir şey yapmamış bulunduğunu görüyoruz.

Sonuç olarak *ücret* ile *özel mülkiyetin* özdeş olduklarını da görüyoruz: çünkü ürünün, emek nesnesinin, içinde emeğin kendisini ödüllendirdiği ücret, emeğin yabancılaşmasının zorunlu bir sonucundan başka bir şey değildir, ve ücret içinde emek, artık kendiliğinde erek olarak değil, ama ücret köleliği olarak görünür. Bu konuyu daha sonra açındıracağız ve şimdilik bundan sadece birkaç sonuç [XXVI] çıkartacağız.

Zorla bir ücret yükselmesi (bütün öbür güçlükler bir yana

bırakılırsa, bir düzgüzlük (*anomalie*) olduğu için, bu yükselmenin ancak zorla sürdürülebileceği bir yana bırakılırsa), öyleyse kölelere daha iyi bir emek karşılığı ödenmesinden başka bir şey olamaz ve işçi için de emek için de kendi yerlerini ve insanal saygınlıklarını sağlayamaz.

Proudhon'un istediği biçimdeki ücret eşitliği bile, güncel işçinin kendi emeği ile ilişkisini, bütün insanların emek ile ilişkisi durumuna dönüştürmekten başka bir sonuç vermez. Toplum o zaman soyut bir kapitalist olarak tasarlanmış bulunur.

Ücret, yabancılaşmış emeğin dolaysız bir sonucu ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Bunun sonucu, terimlerden birinin yok olması, öbürünün de yok [sayfa 166] olması sonucunu verir.

2. Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyet ile bu ilişkisinden, ayrıca, toplumun özel mülkiyetten vb., kölelikten kurtuluşunun, sadece işçilerin kurtuluşu sözkonusu olduğu için değil, ama bu kurtuluş insanın evrensel kurtuluşunu içerdiği için, kendini işçilerin kurtuluşu siyasal biçimi altında dile getirdiği sonucu da çıkar; insanın tüm köleliği işçinin üretim ile ilişkisinde içerildiği ve bütün kölelik ilişkileri bu ilişkinin çeşit ve sonuçlarından başka bir şey olmadığı için, insanlığın evrensel kurtuluşu, işçilerin kurtuluşu içine konmuştur.

Yabancılaşmış, yabancı kılınmış emek kavramından, çözümlenme aracıyla, özel mülkiyet kavramını çıkarmış bulunduğumuz gibi, bu iki etken yardımıyla da, iktisadın bütün kategorileri açıklanabilir, ve örneğin alışveriş, rekabet, sermaye, para gibi her kategori içinde, bu ilk temellerin belirli ve gelişmiş bir dışavurumundan başka bir şey görmeyiz.

Gene de, bu biçimleri gözönüne almadan önce, iki sorunu çözmeye çalışalım:

1° Yabancılaşmış emeğin sonucu olarak görüldüğü biçimde özel mülkiyetin genel özünü, gerçekten insanal ve toplumsal mülkiyet ile ilişkisi içinde belirlemek.

2° Emeğin yabancılaşmasını, onun kendinin yoksunlaşmasını bir olgu olarak kabul ettik, ve bu olguyu çözümledik. İnsan nasıl olur da, diye soruyoruz şimdi, kendi emeğini yabancılaştırmaya, onu yabancı kılmaya kadar gidebilir? Bu yabancılaşma insanal gelişmenin özünde nasıl temellendirilmiştir? Özel mülkiyetin kökeni

sorununu, *yabancılaşmış emeğin* insanlığın gelişmesinin gidişi ile ilişkisi sorunu durumuna *dönüştürerek*, bu sorunun çözümünde daha önce büyük bir adım atmış bulunuyoruz. Çünkü *özel mülkiyetten* sözedildiği zaman, insanın dışındaki bir şeyden sözedildiği düşünülür. Ve emekten sözedildiği zaman da, doğrudan doğruya insanın kendisi sözkonusu edilmiş demektir. Sorunun bu yeni konusu biçimi, onun çözümünü de içerir.¹⁰⁶ [sayfa 167]

1. nokta konusunda. *Özel mülkiyetin genel özü ve gerçekten insanal mülkiyet ile ilişkisi.*

Yabancılaşmış emek bize göre birbirlerini karşılıklı olarak koşullandıran ya da bir tek ve aynı ilişkinin çeşitli dışavurumlarından başka bir şey olmayan iki ögeye ayrılmıştır. *Temellük, yabancılaşma, yoksunlaşma* olarak, ve *yoksunlaşma temellük, yabancılaşma da yurttaşlık haklarına gerçek kavuşma* olarak görünür.¹⁰⁷

Görünürlerden birini, işçinin kendisine oranla *yabancılaşmış emeği, yani yabancılaşmış emeğin kendi kendisi ile ilişkisini* gözönüne aldık. *İşçi-olmayanın işçi ve emek ile mülkiyet ilişkisini*, bu ilişkinin ürünü olarak, bu ilişkinin zorunlu sonucu olarak gördük. Yabancılaşmış emeğin özetlenmiş maddi dışavurumu olan *özel mülkiyet*, her iki ilişkiyi de, *işçinin iş ile, kendi emeğinin ürünü ve işçi-olmayan ile ilişkisini* de, *işçi-olmayanın işçi ve işçinin emek ürünü ile ilişkisini* de kapsar.

Oysa, eğer şimdiye kadar, doğayı emekle *temellük eden* işçiye oranla, temellükün yabancılaşma olarak, has etkinliğin bir başkası için ve bir başkasının etkinliği olarak, dirimsel sürecin, yaşamın kurban edilmesi olarak, nesne üretiminin, nesnenin yabancı bir erk, *yabancı* bir insan yararına yitirilmesi olarak göründüğünü görmüş bulunuyorsak, şimdi de emeğe ve işçiye yabancı bu insanın, işçi, emek ve nesnesi ile ilişkisini gözönüne alalım.

İşçide yoksunlaşma, yabancılaşma etkinliği olarak [sayfa 168]

¹⁰⁶ Marx için, düşüncesinin oluşmasının bu aşamasında, bu sonuçlar son derece önemlidirler. Emeğin yabancılaşması insanal gelişmenin zorunlu bir aşamasıdır, ama bu yabancılaşmanın tarihte bir kökeni de vardır. Özel mülkiyet emeğin yabancılaşmasından doğmuştur, öyleyse o da tarihseldir. Bu, her ikisinin de, insanlığın gelişmesinin bir gün aşılacak olan iki evresi oldukları anlamına gelir.

¹⁰⁷ İnsan doğayı temellüğe çalıştığı ölçüde, yabancılaşma içine düşmüştür. Özel mülkiyetin kökeni olan bu yabancılaşma, temellük idi. İnsan, yabancılaşarak, doğasının, dünyasının zenginliğini geliştirmiştir, ve şimdi yabancılaşmanın, şimdilik kendisine yabancı olan bu dünyada eski yerini sözgötürmez bir biçimde yeniden alabileceği aşamasındadır.

görünen şeyin, işçi-olmayanda yoksunlaşma, yabancılaşma durumu olarak görüldüğüne dikkat etmek gerek.¹⁰⁸

İkinci olarak, işçinin üretimdeki ve kendi ürününe oranla *gerçek* pratik davranışının (ruh durumu olarak), karşısına çıkan işçi-olmayanda kuramsal davranış olarak görüldüğüne.

[XXVII] Üçüncüsü, işçinin kendi kendisine karşı yaptığı her şeyi, işçi-olmayan işçiye karşı yapar, ama işçiye karşı yaptığı şeyleri kendi kendisine karşı yapmaz.

Bu üç ilişkiyi ayrıntılı olarak gözönüne alalım. [sayfa 169]

¹⁰⁸ İşçi, üretici, kendi etkinliği ile, ona yabancı duruma gelen kendi insan doğasına yabancılaşır. İşçi-olmayana, çalışıp üretmeyen kapitaliste gelince, o, bu olgu sonucu, insanın, üretmenin ta kendisi olan doğasına yabancı durumdadır.

İKİNCİ ELYAZMASI¹

[EMEK VE SERMAYE KARŞITLIĞI. TOPRAK MÜLKİYETİ VE SERMAYE]

[XXXX] sermayesinin faizlerini oluşturur.² İşçinin kişiliğinde demek ki sermayenin kendini iyiden iyiye yitirmiş insan olduğu olgusu nesnel olarak gerçekleşir, sermayede emeğin kendini iyiden iyiye yitirmiş insan olduğu olgusunun nesnel olarak gerçekleşmesi gibi. Ama işçi, *canlı, gereksinmeleri olan*, ve çalışmadığı her an, faizlerini, ve bunun sonucu olarak da varoluşunu yitiren bir sermaye olma mutsuzluğuna uğramıştır. Sermaye olarak, işçinin *değeri* arz [sayfa 170] ve talebe göre yükselir ve hatta *varoluşu, yaşamı*,

¹ Elyazmasının, XXXX-XLIII olarak sayfa numarası verilmiş, sadece son dört sayfası bize kadar erişmiştir. Büyük bir olasılıkla yapıtın en önemli bölümünü oluşturan ilk 39 sayfası, yitip gitmiştir.

² Büyük bir olasılıkla, Marx'ın bu parçada işçinin oluşturduğu o canlı sermayenin bir faizi olarak gördüğü ücret sözkonusu ediliyor.

fizik bakımdan, ve herhangi bir meta arzına benzer bir *meta* arzı olarak bilinir. İşçi sermayeyi üretir, sermaye işçiyi; öyleyse o kendi kendini üretir, ve insan, *işçi* olarak, *meta* olarak, tüm hareketin ürünüdür. Artık bir işçiden başka bir şey olmayan insan için –ve işçi olarak–, kendi insan nitelikleri, kendisine yabancı olan sermaye için varoldukları ölçüde vardır. Ama sermaye ile insan birbirlerine yabancı oldukları, öyleyse kayıtsız, dışsal ve olumsal bir ilişki içinde buldukları için, bu yabancı nitelik de gerçek olarak görünecektir. Demek ki, sermaye artık işçi için olmadığını düşünür düşünmez – zorunlu ya da keyfi düşünce–, işçi artık kendisi için yok demektir, işi, öyleyse ücreti yoktur, ve o insan olarak değil, ama işçi olarak varolduğundan, kendini toprağa gömdürebilir, açlıktan ölebilir, vb.. İşçi ancak sermaye olarak kendisi için varolur olmaz, işçi olarak vardır ve bir sermaye onun için varolur olmaz sermaye olarak vardır. Sermayenin varoluşu onun varoluşudur, yaşamıdır, ve sermaye onun yaşamının içeriğini ona kayıtsız olan bir biçimde belirler. Demek ki, ekonomi politik, işsiz işçiyi, emek adamını, o bu emek ilişkileri küresi dışında bulunduğu ölçüde tanımaz. Namussuz, dolandırıcı, dilenci, açlıktan ölen, sefalet çeken, suç işleyen işsiz emekçi, onun için değil, ama sadece başka gözler için, hekimin, yargıcın, mezar kazıcı ve dilenciler kahyasının vb. gözleri için varolan figürlerdir; onun yurtluğu dışındaki hayaletlerdir bunlar. İşçinin gereksinimleri, demek ki, onun için [ekonomi politik için -ç.] işçiyi çalışma süresince yaşatma, ve sadece işçiler soyunun sönmesini engelleyecek biçimde yaşatma gereksinmesinden başka bir şey değildirler. Öyleyse ücret, başka herhangi bir üretken aletin bakımı, çalışma durumunda tutulması ile, sermayenin kendini faizlerle birlikte yeniden üretmek için gereksinme duyduğu sermaye tüketimi ile, dönmelerini sağlamak için çarkların yağlanması ile tastamam aynı anlamı [sayfa 171] taşır. Öyleyse ücret, sermaye ve kapitalistin zorunlu harcamaları arasına girer ve bu “zorunluluğun sınırlarını aşmamalıdır. Öyleyse, 1834 Amendment Bill’inden önce, işçinin yoksullar vergisi aracılığıyla aldığı kamusal yardımları onun ücretinden kesen ve bu yardımları ücretin tamamlayıcı bir parçası sayan İngiliz fabrika patronlarının davranışı, çok tutarlı bir davranıştı.

Üretim, insanı sadece *meta*, *insanal meta*, meta olarak belirlenmiş insan olarak yaratmakla kalmaz, onu, bu tanım uyarınca, fizik bakımından olduğu kadar *entelektüel* bakımdan da *insanlıktan*

uzaklaştırılmış bir varlık olarak da üretir – işçilerin ve kapitalistlerin töretanımazlık, yozlaşma ve sersemleşmesi. Ürünü, *kendinin bilinci ve kendine özgü etkinlik* ile bezenmiş metadır ... *insanal* meta. ... Ricardo'nun, Mill'in, vb., Smith ve Say'a göre gerçekleştirdikleri büyük ilerleme şudur ki, onlar insanın *varoluşunun* –metanın az çok büyük insanal üretkenliği– *önemsiz* hatta *zararlı* olduğunu söylerler. Üretimin gerçek ereği, bir sermayenin gereksinmelerini sağladığı işçilerin sayısı değil, ama getirdiği faizlerin miktarı, yıllık *ekonomilerin* tutandır onlara göre. Bir yandan *emeği* iktisadın *tek* ilkesi durumuna getirirken, [XLI] bir yandan da ücret ile sermaye çıkarlarının birbirleri ile *ters* orantılı olduklarını, ve genel kural olarak, kapitalistin ancak ücreti, işçinin de ancak sermaye çıkarlarını kısarak kazanabileceklerini tam bir açıklıkla açıklamış bulunması, da, modern İngiliz iktisadının iyiden iyiye mantıksal büyük bir ilerlemesi oldu. Ona göre *olağan* ilişki, tüketicinin sömürülmesi değil, ama kapitalist ve işçi için birbirlerini karşılıklı olarak sömürmeye çalışmalarını olgusudur. [sayfa 172]

Özel mülkiyet ilişkisi, *emek* olarak özel mülkiyet ilişkisini olduğu gibi, *sermaye* olarak özel mülkiyet ilişkisi ile bunların karşılıklı ilişkisini de gizli bir biçimde içerir. Bir yandan, insanal etkinliğin *emek* olarak, yani kendi kendine, insana ve doğaya, öyleyse bilince ve yaşamın belirtisine iyiden iyiye yabancı etkinlik olarak üretimi, öyleyse sadece her gün kendi dolu hiçliğinden mutlak hiçliğe, toplumsal ve dolayısıyla gerçek varolmayışı (*non-existence*) içine düşebilecek *emeççi* olarak tasarlanmış insanın *soyut* varoluşudur bu. Öte yandan da, insanal etkinlik nesnesinin, nesnenin her doğal ve toplumsal belirleniminin *silinmiş*, özel mülkiyetin kendi doğal ve toplumsal niteliğini yitirmiş (demek ki bütün siyasal ve dünyalık yanılsamaları yitirmiş ve artık *görünüşe göre* hiç bir insanal duruma karışmamış) bulunduğu, gene *aynı* sermayenin en çeşitli doğal ve toplumsal varoluş içinde *aynı* kaldığı, kendi *gerçek* içeriğine iyice kayıtsız bulunan *sermaye* olarak üretimi. Sonuna kadar götürülünce, bu karşıtlık, zorunlu olarak tüm özel mülkiyet ilişkisinin son dışavurumunu, doruğunu ve sonunu oluşturur.

Sonuç olarak, toprak rantını, ekime ayrılmış en kötü toprak çıkarları ile ekilen en iyi toprak çıkarları arasındaki ayırım olarak tanımlanmış bulunmak; toprak sahibinin romantik yanılsamalarını –onun sözümona toplumsal önemini ve onun çıkarının, toplum

çıkarı ile, Adam Smith'in fizyokratlardan sonra bile doğruladığı özdeşliğini- göstermiş bulunmak; gerçekliğin, toprak sahibini iyiden iyiye olağan ve sıradan bir kapitalist durumuna dönüştürecek, emek ile sermaye arasındaki karşıtlığı yalınlaştıracak, onu doruğuna çıkaracak ve böylece ortadan kalkışını çabuklaştıracak hareketini öncelemiş ve hazırlamış bulunmak, gene de modern İngiliz iktisadının bir başansıdır. *Toprak olarak toprak, toprak rantı olarak toprak rantı*, modern İngiliz iktisadında kendi *kast* ayrımlarını yitirmişler, ve hiç bir şey söylemeyen, ya da daha doğrusu paradan başka bir şey söylemeyen *sermaye* [sayfa 173] ve *faiz* durumuna gelmişlerdir.

Sermaye ile toprak, kâr ile toprak rantı arasındaki *ayırım*, tıpkı onlarla ücret arasındaki, *sanayi*, tarım, *taşınmaz ve taşınır* mülkiyet arasındaki ayırım gibi, henüz şeyin özü üzerine kurulmamış *tarihsel* bir ayırım, sermaye ile emek arasındaki karşıtlığın doğuş ve biçimleniş sonucunda *billurlaşmış bulunan* bir uğraktır. Sanayide vb., taşınmaz mülkiyete karşıt olarak, sadece doğuş biçimi ve sanayi tarım göre içinde gelişmiş bulunduğu karşıtlık kendilerini dile getirirler. *Özel bir emek türü olarak, önemli ve yaşamı kapsayan özel bir ayırım olarak*, bu ayırım, varlığını ancak sanayi (kentsel yaşam) kırsal mülkiyet (soylu feodal yaşam) *karşısında* kendisini gösterdiği ve tekel, esnaf kahyaları loncası, esnaf loncası, lonca, vb. biçimi içinde karşıtlığın feodal özlüğünü henüz kendisinde taşıdığı sürece sürdürebilir; bu belirlenimler içinde, emek, henüz *görünüşe göre toplumsal* bir anlam taşır, henüz *gerçek* topluluk anlamına gelir ve henüz kendi içeriğine *kayıtsız* olmamış, kendisi-için-Varlık'a,³ yani tüm öbür varlıktan soyutlanmaya büsbütün geçmemiş, ve öyleyse henüz *kurtulmuş*⁴ sermaye durumuna da gelmemiştir.

[XLII] Ama emeğin zorunlu *gelişmesi*, kendisi-için sanayi olarak kurulmuş bulunan kurtulmuş sanayi, ve *kurtulmuş sermayedir*. Sanayi kendi karşıtı üzerindeki erki, *tarımın* gerçek sanayi olarak doğuşunda kendini hemen gösterir, oysa eskiden toprak mülkiyeti işin özünü toprağa ve bu toprağın, kendini bu toprak

³ Hegel, kendisi-için-Varlık'ı (*Fürsichsein*), "Kendine sonsuz dönüş" olarak, öbür-Varlık'ın yadsınması olarak tanımlar. Kendisi-için-Varlık, kendisini, kendisi olmayan her şeyden soyutlar. Hegel, *Görüngübilim*'de, "bu an kendisi-için-Varlık soyutlaması"nın sözünü eder.

⁴ Almanca: *freipelassen*.

yardımıyla geçindiren *kölesine* bırakıyordu. Kölenin *özgür* işçi, yani *ücretli* durumuna dönüşmesi ile birlikte, toprak sahibinin kendisi de bir sanayi patronu, bir kapitalist durumuna dönüşmüş bulunur – her şeyden *önce çiftlik kiracısı* orta terimi aracıyla gerçekleşen dönüşüm. [sayfa 174] Ama *çiftlik kiracısı*, toprak sahibinin oruncusu, onun *açınlanmış gizidir*; toprak sahibi *iktisadi olarak* ancak onun aracıyla vardır, ancak onun aracıyla özel mülk sahibi olarak vardır – çünkü toprağının rantı ancak çiftlik kiracılarının rekabeti ile vardır. Öyleyse, çiftlik kiracısı biçimi altında, toprak sahibi çoktan *olağan* kapitalist durumuna dönüşmüş bulunmaktadır. Ve bu durumu gerçeklik içinde de tamamlanmalı, tarımı yapan kapitalist –yani çiftlik kiracısı– toprak sahibi olmalı, ya da toprak sahibi tarım yapan kapitalist durumuna gelmelidir. Çiftlik kiracısının *sınai alışverişi*, *toprak sahibinin* sınai alışverişidir; çünkü birincinin Varlığı, ikincinin Varlığını öngerektirir.

Ama onlar kendi karşıt kökenlerini, kendi doğuşlarını anımsarlar – toprak sahibi, kapitalisti, zenginleşmiş bulunan dünkü kendini beğenmiş ve kurtulmuş kölesi sayan, ve kendini de *kapitalist olarak* onun tarafından tehdit edilen biri olarak görür – kapitalist ise toprak sahibini dünkü aylak, kıyıcı ve bencil bey olarak görür. Toprak sahibi tüm güncel toplumsal anlamını, mallarını ve kıvançlarını sanayiye borçlu bulunmasına karşın, kapitalist, onun kapitalist olarak kendisine zarar verdiğini bilir, onda, *özgür* sanayi ile *özgür* sermayenin, tüm doğal belirlenimden bağımsız karşıtını görür. Bu karşıtlık, acılık doludur ve her iki yan da birbirlerine karşılıklı olarak kendi doğruluklarını (*vérités*) söylerler. Karşılıklı saygınlık yoksunluklarının telkin edici bir tablosunu görmek için, taşınmaz mülkiyetin taşınır mülkiyete, taşınır mülkiyetin de taşınmaz mülkiyete saldınlığını okumaktan başka bir şey yapmak gerekmez. Toprak sahibi mülkünün doğuş yüceliğini, feodal anıları, eski anılara dayanan düşünceleri, anı şiirini, coşkulu doğasını, siyasal önemini vb. vurgular, ve iktisat dilinde, bu şöyle anlatılır: *Sadece* tarım üretkendir. Aynı zamanda, o, düşmanını onursuz, ilkesiz, şiirsiz, cevhersiz, hiç bir şeysiz bir *para düşkünü*; her şeyi alıp satan, her şeyi yeren, aldatan, açgözlü ve [sayfa 175] çıkarıcı bir düzenci; ne kafası, ne de yüreği olan, topluluğa yabancılaşmış ve onu alıp satan, başkaldırıcı bir insan, bükülgen, salta durmak ve tefe almakta usta bir tefeci, bir aracı, bir köle, rekabetin ve dolayısıyla yoksullaşma ve suçun

kökeninde bulunan bir insan, tüm toplumsal bağların çözülmesine yolaçan, bunu besleyen ve öven bir insan olarak betimler. (Örneğin, Camille Desmoulins'in kendi *Les Révolutions de France et de Brabant*⁵ gazetesinde kınadığı fizyokrat Bergasse'a bakınız, von Vincke, Lancizolle, Haller, Léo, Kosegarten* ve özellikle *Sismandi*'ye bakınız).

Taşınır mülkiyet de, kendi köşesinde, sanayi ve hareketin tansıklarını gösterir. O modern çağın çocuğu ve onun törel (meşru) kızıdır; düşmanına, kendi öz doğası üzerine *aydınlanmamış* (ve bu dipten doruğa doğrudur), sağtörel sermaye ve özgür emek yerine kaba zoru ve toprak köleliğini geçirmek isteyen bir kafasız olarak acır. Onu, *doğruluk, dürüstlük, genel çıkar, süreklilik* görünüşü altında, kendi harekete geçme olanaksızlığını, kendi açgözlü zevk düşkünlüğünü, benicinciliği (*égocentrisme*), özel çıkan, kötü niyeti gizleyen bir Don Kişot olarak betimler. Düzensiz bir *tekeli* olduğunu söyler onun; düşmanının anılarını, şiirini, [sayfa 176] coşkunu, romantik şatolarda pişirilip kotarılan tarihsel ve alaylı (*sarcastique*) bir aşağılık, yırtıcılık, alçaklık, fuhuş, rezillik, anarşi, başkaldırma sayımı altında gölgeleştirir.

[XLIII] Taşınır mülkiyet [sözümona -ç.] halklara siyasal özgürlüğü vermiş, uygar toplumun bağlarını çözmüş, kalabalıkları kendi aralarında birleştirmiş, insanın dostu tecimi, anı sağtöreysi, tat dolu kültürü yaratmıştır; kendi kaba gereksinimleri yerine, halka, uygar gereksinimler ve bunları karşılama araçları vermiştir; oysa toprak sahibi –bu aylak ve bıktırıcı buğday istifçisi– halkın ilkel geçim

⁵ *Les Révolutions de France et de Brabant*, Camille Desmoulins tarafından çıkarılan haftalık gazete. Mart, Nisan ve Mayıs kapsayan ikinci trimestre. Paris, yıl 1, n° 16, s. 139 vd.; n° 26, s. 520 vd.. Kasım 1789-Temmuz 1791 arasında yayımlanan bu haftalık, her şeyden önce bir yergiler dizisiydi.

* Leo'ya göre,⁷ toprak köleliğinin kaldırılması sırasında, bir kölenin *soyulu bir mülkiyet* olmaktan çıkmayı nasıl kabul etmediğini iki gözü iki çeşme anlatan, eski hegeli okuldan gurur dolu tanrıbilimci Funke'ye⁸ bakınız. Justus Moeser'in⁹ kendilerini hamkafanın sınırlı, modası çevmiş, küçük-burjuva, "evine bağlı", sıradan ufkunu bir an bile bırakmamalarıyla belli eden, ve gene de arı fanteziden başka bir şey olmayan *Yurtseverce Fantazilerine* de bakınız. Bu fantezileri Alman ruhu için o kadar çekici kılan şey de, işte bu çelişkidir. (*Marx'in notu.*)

⁷ *Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des States*. Haue 1833, 1. Abt., s. 102.

⁸ *Die aus der unbeschränkten Teilbarkeit des Grundeigentums hervorgehenden Nachteile*, nachgewiesen von G. L. W. Funke. Hamburg und Gotha, 1839, s. 56.

⁹ Justus Moeser: *Patriotische Phantasien*. Berlin 1775-1778.

araçları fiyatlarını artırıp, kapitalisti, üretim erklğini yükseltmeden ücreti yükseltme zorunda bırakır; böylece ulusun yıllık gelirini, sermayelerin birikimini, dolayısıyla halka iş ve ülkeye zenginlik sağlama olanağını, sonunda bunları büsbütün ortadan kaldırmak üzere engeller; genel bir çöküşe yolaçar ve modern uygarlığın tüm yararlarını, modern uygarlık için en küçük bir şey yapmaksızın ve hatta kendi feodal önyargılarının hiç birini bırakmaksızın, bir tefeci gibi sömürür. Son olarak, –tanım ve toprağın kendisinin, gözünde sadece armağan olarak almış bulunduğu bir para kaynağı biçiminde var oldukları onun,– kendi çiftlik kiracısına bakmaktan başka yapması gereken bir şey yoktur ve özgür sanayi ile *sevimli* tecimden öylesine tiksinsmesine ve tarihsel anılar ile sağıtörel ya da siyasal ereklere öylesine önem vermesine karşın, yüreğinde ve gerçeklikte, uzun zamandan beri özgür sanayi ile *sevimli* tecime bağılı *dürüst ve yaratma gücü ile dolu kurnaz* bir namussuz olup olmadığını da söylemelidir. Gerçekten kendi yararına tanık gösterebileceğı her şey, ancak *düşmanı* aslında *toprak sahibi* olan *tarımcı* (kapitalist ile gündelikçiler) için doğru olabilir; demek ki o kendine karşı kanıtlar getirebilecektir. Sermaye *olmadıkça*, toprak mülkiyeti cansız, değersiz bir madde olacaktır. Sermayenin etkusu, uygarlığa yaraşır bu utku, zenginlik kaynağı olarak, ölü şey yerine, insan emeğini bulmuş ve yaratmış olmanın ^[sayfa 177] ta kendisidir. (Bkz: Paul-Louis Courier, Saint-Simon, Ganilh, Ricardo, Mill, Mac Culloch, Destutt de Tracy ve Michel Chevalier.)

Kapitalistin, yani gelişmiş özel mülkiyetin gelişmemiş melez mülkiyet üzerindeki, *toprak sahibi* üzerindeki zorunlu etkusu, gelişmenin (buraya sokulacak) *gerçek* akışından kaynaklanır; genel olarak hareketin hareketsizliği, açık ve bilinçli alçaklığın gizli ve bilinçsiz alçaklığı, zevk düşkünlüğünün, aydınlanmış, açıkça dizginsiz ve ustalıklı bencilliğın, yerel, sakıntılı, bön, tembel ve düşçü, *boş inanca dayalı bencilliğı* yenmesi gerektiğı gibi. Tıpkı *paranın*, tüm öbür özel mülkiyet biçimini yenmesi gerektiğı gibi.

Eksiksiz özgür sanayiın, eksiksiz an sağıtörenin ve eksiksiz insancıl (*philanthropique*) tecimin tehlikesi konusunda bir kuşku duyan devletler, toprak mülkiyetinin kapitalistleşmesini durdurmaya çalışırlar – ama boşuna.

Toprak mülkiyeti, sermayeden farklı olarak, henüz *yerel* ve siyasal önyargılarla lekelenmiş özel mülkiyet, kendi kendisine eriş-

mek için dünya ile bağılılığından daha kendini büsbütün kurtaramamış henüz eksikli sermayedir. *Evensel gelişmesi* içinde soyut, yani *arı* dışavurumuna erişecektir.

Özel mülkiyet ilişkisi, emek, sermaye ve bunların birbirleri ile bağlantısıdır.

Bu öğelerin baştanbaşa dolaşmaları gereken hareket şudur:

Birinci olarak: *Biri ile öbürünün dolaymsız ya da dolayimli birliği*.

İlkin henüz birleşmiş, sonra kuşkusuz ayrılmış ve yabancılaşmış, ama *olumlu* koşullar olarak birbirlerini karşılıklı bir biçimde yükselten ve uyaran sermaye ve emek.

[İkinci olarak]: *Biri ile öbürünün karşılığı*.

Birbirlerini karşılıklı olarak dıştalarlar; işçi kapitalisti, kapitalist de işçiyi kendi yokluğu (*non-existence*) olarak bilir; herbiri öbüründen kendi varlığını söküp almaya çalışır. [sayfa 178]

[Üçüncü olarak]: Herbirinin kendine *karşılığı*. Sermaye = birikmiş emek = emek. Emek olarak, *kendine* ve kendi *yararlarına* ayrışır, tıpkı bu yararların da sırası gelince *faizlere ve kâra* ayrışmaları gibi. Kapitalistin eksiksiz esirgemezliği. İşçinin –ama ancak ayrışsın bir biçimde– kapitalist olması gibi, o da işçi sınıfı içine düşer. Sermaye ögesi olarak, sermaye *harcamaları* olarak emek. Öyleyse, ücret sermayenin bir esirgemezliğidir.

Emek *kendine* ve *ücrete* ayrışır. İşçinin kendisi bir sermaye, bir metadır.

Karşılıklı düşmanca karşıtlık.¹⁰ [sayfa 179]

¹⁰ İkinci elyazmasının sonu.

ÜÇÜNCÜ ELYAZMASI¹

[ÖZEL MÜLKİYET VE EMEK. MERCANTİLİSTLERİN, FİZYOKRATLARIN, ADAM SMİTH'İN, RİCARDO VE OKULUNUN GÖRÜŞLERİ]

[I] XXXVI. sayfa konusunda.

Özel mülkiyetin *öznel özü*, kendisi için olan etkinlik olarak, özne olarak, kişi olarak *özel mülkiyet*, emektir. Öyleyse ancak *emeği* ilke olarak kabul etmiş bulunan –Adam Smith–, öyleyse özel mülkiyeti artık sadece insan dışında [sayfa 180] bir *durum* olarak kabul

¹ Üçüncü elyazması, Marx'ın kendi eliyle sayfa numarası verdiği ikiye katlanmış dört yapraklık 17 formadan oluşan, 68 sayfalık bir defterdir. Bununla birlikte, XXI. sayfadan sonra, Marx XXIII yazar, ve XXIV. sayfadan sonra da, XXVI numarasını verir. Son 23 sayfa boştur.

Elyazması, yitik bir metne, ilk iki bölümü oluşturan iki ek ile başlar. XI. sayfa içinde, iktisadi açındırmaların hemen arkasından, Hegel felsefesinin yeni iktisadi düşüncelerle yer yer kesilen eleştirisi başlar. Hegel felsefesine ilişkin ne varsa bir bölüm içinde toplanmış, oysa iktisadi parçalar ilkin ayrı ayrı bölümler biçiminde verilmişlerdi. Son olarak, XXXIX. sayfada, şimdi kitabın başında yer alan önsöz başlar.

etmeyen ekonomi politiğın, ancak bu ekonomi politiğın bir yandan özel mülkiyet *enerji* ve gerçek *hareketinin* bir ürünü olarak,* modern *sanayiın* bir ürünü olarak düşünülmesi gerektiğı, ve öte yandan onun bu *sanayiın* enerji ve gelişmesini hızlandırmış, kutlamış ve bunu bir *bilinç* erklığı durumuna getirmiş bulunduğı kolay anlaşılır. Öyleyse, zenginliğin *öznel* özünü –özel mülkiyet sınırları içinde– bulmuş bulunan bu aydınlanmış ekonomi politik gözünde, özel mülkiyeti insan için sadece *nesnel* bir öz olarak tanıyan parasal sistem ve merkantilizm yandaşları, *tapıncakçılar*, *katolikler* olarak görünürler. Demek ki, Engels, *Adam Smith'i ekonomi politiğın Luther'i* olarak adlandırırken haklıydı.² Tıpkı Luther' in *dini*, *imanı*, gerçek *dünyanın* özü olarak tanınması ve dolayısıyla katolik paganizmine karşı çıkması gibi, tıpkı din duygusunu insanın *içsel* özü durumuna getirerek dışsal din duygusunu kaldırması gibi, tıpkı rahibi layıkın yüreğine aktardığı için layık dışında varolan rahipleri yadsıdığı gibi, insanın dışında ve ondan bağımsız bulunan –öyleyse ancak dışsal bir biçimde korunup olurlanabilen– zenginlik de kaldırılmıştır; başka bir deyişle, servetin o saçma *dışsal nesneliği*, özel mülkiyetin insanın kendisine katılması ve insanın da onun özü olarak tanınması sonucu, ortadan kalkmıştır; ama, sonuç olarak, insanın kendisi özel mülkiyet belirlenimi içine konulmuştur, Luther'de din belirlenimi içine konulmuş bulunduğı gibi. İnsanı tanıma bahanesi ile, ilkesi emek olan ekonomi politik, demek ki, tersine, insanın yadsınmasını tutarlı bir biçimde tamamlamaktan başka bir şey yapmaz, çünkü insan özel mülkiyetin dışsal özü ile artık aşırı bir gerginlik ilişkisi içinde değildir, ama kendisi özel mülkiyetin bu gergin özü durumuna gelmiştir. Eskiden *kendine-dışsal-varlık*, insanın gerçek [sayfa 181] yabancılaşması olan şey, şimdi yabancılaşma eyleminden, kendinin yabancılaşmasından başka bir şey olmamıştır. Öyleyse eğer bu ekonomi politik, insanı, onun bağımsızlığını, kendine özgü etkinliğini vb. tanıy görünerek başlıyor, ve eğer, özel mülkiyeti insanın kendi özü içine aktardığı zaman, artık *kendi dışında varolan öz* olarak *özel mülkiyetin* yerel, ulusal. vb. *belirlenimleri* ile koşullandırılmıyorsa; öyleyse eğer bu ekonomi

* O, bilinçte kendisi için durumuna gelmiş özel mülkiyetin bağımsız hareketi, özerk özne olarak modern sanayidir. (*Marx'ın notu.*)

² *Ekonomi Politiğın Bir Eleştirisi Denemesi*. Bu yapıtın “Ekler” bölümüne bakınız.

politik, kendini ortaya tek siyaset, *tek* evrensellik, *tek* engel ve *tek* bağ olarak koymak üzere her engel ve her bağı alaşağı eden *kozmo-polit*, evrensel bir erke geliştiriyorsa, gelişmeye devam ederken bu *ikiyüzlülüğü* yadsıması ve tüm *kinizmi* içinde görünmesi gerekecektir; ve o, *emeği*, *zenginliğin* biricik özü olarak, çok daha *salt*, öyleyse *daha açık* ve *daha tutarlı* bir biçimde geliştirerek, –bu öğretinin onu sürüklediği tüm görünür çelişkilerden kaygılanmaksızın– bu işi yapar; emeğin, zenginliğin biricik özü olduğu yolundaki ilk görüşe karşıt olarak, tersine, bu öğretinin sonuçlarının insana *düşman* olduklarını tanıtlar ve eninde sonunda, emek hareketinden, özel mülkiyet hareketinden bağımsız son *bireysel*, doğal varlığa ve zenginlik kaynağına –toprak rantı–, feodal mülkiyetin iyice iktisadi duruma gelmiş ve bunun sonucu iktisada direnmekte yeteneksiz bulunan bu dışavurumuna son yumruğu indirir (*Ricardo* okulu). Smith'ten Say'a, ve ondan da Ricardo'ya, Mill'e, vb. kadar, *sanayi* sonuçlarının Ricardo ve Mill gibilerine daha gelişmiş ve daha çelişki dolu göründükleri ölçüde, ekonomi politığın *kinizmi*, sadece Smith'e oranla büyümekle kalmaz, ama ayrıca, olumlu planda, Ricardo ve Mill gibileri, hem de *sadece* kendi bilimleri daha tutarlı ve daha doğru bir biçimde geliştiği için, insana yabancılaşmada, kendilerinden öncekilerden durmadan ve bilinçli olarak daha ileriye giderler. Etkin biçimi altındaki özel mülkiyeti özne, böylece insanı da (o bir hayalet³ indirgedikleri insanı da) öz durumuna [sayfa 182] getirmeleri sonucu, gerçekliğin çelişkisi, onların ilke olarak benimsemiş buldukları çelişkilerle dolu öze tastamam karşılık düşer. *Sanayi*in [II] parçalanmış *gerçekliği*, bunu çürütmek şöyle dursun, onların *kendiliğinde parçalanmış* ilkelerini doğrular. İlkeleri, gerçekte bu parçalanmanın ilkesidir.

Doktor Quesnay'nin fizyokratik öğretisi, merkantilizmden Adam Smith'e geçişi oluşturur. *Fizyokrasi*, doğrudan doğruya feodal mülkiyetin *iktisadi* dağılmasıdır, ama bunun sonucu bir o kadar dolaylı biçimde feodal mülkiyetin *iktisadi dönüşümü*, yeniden

³ Marx, burada, *Unwesen* deyimini kullanır. Terim, aynı zamanda hem öz hem de varlık anlamına gelen *Wesen*'in olumsuzlanmasıdır. Bunu hayalet (*monstre*) ile çeviriyoruz; bu, Marx'ın düşüncesini içeriyor, ama bizi onun üslubuna öylesine özgü ve zorlu *Wesen-Unwesen* karşıtlığından da vazgeçme zorunda bırakıyor. İngilizce çeviri tarafından benimsenen “özel olmayan bir şey” biçimindeki çeviriye bağlı kalma gerektiğini anmıyoruz.

canlanmasıdır da; şu farkla ki, dili artık feodal değil, ama iktisadidir. Tüm zenginlik, *toprak* ve *tarıma* dönüşür. Toprak henüz *sermaye* değildir, henüz sermayenin, doğal özelliği içinde ve bu özellik *nedeni ile* geçerli olacak *tikel* bir varoluş biçimidir; ama toprak, gene de doğal, genel bir *ögedir*, oysa merkantilizm zenginliğin varlığı olarak sadece *değerli madeni* tanıyordu. Zenginlik nesnesi, maddesi, demek ki, *doğal sınırlar* çerçevesinde kendi evrenselliğini çabucak kazanmıştır – *doğa olarak*, dolayısızca nesnel zenginlik de olduğu ölçüde. Ve toprak, *insan* için ancak emek, ancak tarım aracıyla vardır. Öyleyse zenginliğin öznel özü daha şimdiden emeğe aktarılmış bulunmaktadır. Ama aynı zamanda tarım *tek üretken* emektir de. Öyleyse, emek henüz kendi evrenselliği ve kendi soyutlaması içinde kavranmamıştır; o hâlâ *tikel* bir *doğal öğeye*, kendi *maddesine* bağlanmıştır, demek ki henüz ancak *doğa tarafından belirlenmiş tikel bir varlık biçimi* altında tanınmıştır. Demek ki, o, sadece *insanın belirli, tikel* bir yabancılaşmasıdır, tıpkı ürünün de henüz –insandan çok doğaya düşen– belirli bir zenginlik olarak kavranmış [sayfa 183] bulunması gibi. Toprak henüz burada insandan bağımsız; doğal varoluş olarak tanınmıştır, yoksa sermaye olarak, yani emeğin kendisinin bir uğrağı olarak tanınmamıştır. Daha çok emek, *onun* uğrağı gibi görünür. Ama sadece nesne olarak varolan eski dışsal zenginlik fetişizminin çok yalın bir doğal öğeye indirgenmiş ve özünün, parçasal bir biçimde de olsa, kendi öznel varlığı içinde *tikel* bir biçimde tanınmış bulunması sonucu, zorunlu ilerleme şu olacaktır ki, zenginliğin *genel özü* tanınacak, ve bunun sonucu, *emek*, eksiksiz mutlaklığı, yani soyutlaması içinde, *ilke* durumuna yükseltilecektir. *Tarımın*, iktisadi bakımdan, yani tek geçerli açıdan, başka hiç bir sanayiden ayrı olmadığı; öyleyse zenginliğin özünün, *belirli* bir emek, *tikel* bir öğeye bağlanmış emeğin özel bir dışlaşması değil, ama *genel olarak emek* olduğu, fizyokrasiye tanıtılmış bulunacaktır.

Fizyokrasi, emeğin zenginliğin *özü* olduğunu açıklayarak, sadece nesnel nitelikteki dışsal *tikel* zenginliği yadsır. Ama her şeyden önce emek onun için toprak mülkiyetinin *öznel özünden* başka bir şey değildir (fizyokrasi, tarihsel bakımdan egemen ve kabul edilmiş tür olarak beliren mülkiyet türünden yola çıkar); o, sadece toprak mülkiyetini *yabancılaşmış insan* durumuna getirir. *Sanayi*in (tarımın) onun *özü* olduğunu açıklayarak, toprak mülki-

yetinin feodal niteliğini kaldırır; ama sanayi dünyası karşısında da olumsuz bir tutumu vardır, *tarımın* aslında *tek* sanayi olduğunu söyleyerek, feodaliteyi kabullenir.

Özel mülkiyet ile karşıtlığı içinde, yani sanayi olarak kurulan sanayiinin *öznel özü* kavranır kavranmaz, bu özün kendine özgü olan o karşıtı da içerdiği açıktır. Çünkü sanayi, kaldırılmış toprak mülkiyetini nasıl kapsıyorsa, *öznel özü* de *toprak mülkiyetinin* öznel özünü öyle kapsar.

Tıpkı toprak mülkiyetinin özel mülkiyetin ilk biçimi olması, sanayiinin ilkin onunla tarihsel bakımdan özel bir mülkiyet türü olarak Çarpışması gibi –sanayi daha çok toprak [sayfa 184] mülkiyetinin kurtulmuş kölesidir–, özel mülkiyetin öznel özü, emek, bilimsel bir biçimde kavrandığı zaman, bu süreç de tıpkı öyle yinelenir; ve emek ilkin sadece tarımsal emek olarak görünür, ama daha sonra genel olarak emek biçiminde tanınmıştır.

[III] Tüm zenginlik, sinai zenginlik, emek zenginliği durumuna dönüşmüştür, ve sanayi eksiksiz emektir; tıpkı fabrika rejiminin, sanayiinin, yani emeğin gelişmiş özü, ve sinai sermayenin de özel mülkiyetin eksiksiz nesnel biçimi olması gibi.

Özel mülkiyetin insan üzerindeki egemenliğini neden ancak şimdi tamamlayabildiğini ve, en evrensel biçimi altında, tarihsel bir dünya erklığı durumuna neden ancak şimdi gelebildiğini görüyoruz. [sayfa 185]

[ÖZEL MÜLKİYET VE KOMÜNİZM,
KOMÜNİST GÖRÜŞLERİN GELİŞME AŞAMALARI.
KABA VE EŞİTÇİ KOMÜNİZM.
SOSYALİZM OLARAK KOMÜNİZM]

XXXIX. sayfa konusunda.⁴

Ama *mülkiyetsizlik* ile *mülkiyet* arasındaki karşıtlık, *emek ve sermaye* karşıtlığı olarak anlaşılmadıkça, henüz *etkin bağlantısı*, *içsel* ilişkisi içinde kavranmamış, henüz *çelişki* olarak kavranmamış, önemsiz bir karşıtlıktır. Hatta eski Roma'da, Türkiye'de, vb. özel mülkiyetin gelişmiş hareketi olmaksızın bile, bu karşıtlık *ilk* biçim altında kendini gösterebilir. Böylece henüz özel mülkiyetin kendisi

⁴ Büyük bir olasılıkla, Marx burada, bize sadece son dört sayfası (XL'tan XLIII'e) erişmiş bulunan ikinci elyazmasının XXXIX. sayfasına iletmede bulunuyor.

tarafından konulmuş [bir karşıtlık -ç.] olarak *görünmez*. Ama [sayfa 186] mülkiyetin dıştalanması olarak özel mülkiyetin öznel özü olan emek ile emeğin dıştalanması olarak nesnel emek olan sermaye, bu karşıtlığın çelişkiye kadar götürülmüş biçimi, öyleyse bu çelişkinin çözümüne götüren enerjik biçim olan *özel mülkiyet*dir.

Aynı sayfa konusunda. Kendinin yabancılaşmasının kaldırılması, kendinin yabancılaşması ile aynı yolu izler. Her şeyden önce *özel mülkiyet* salt nesnel yönü ile gözönünde tutulur – ama gene de öz olarak emek ile birlikte. Varlık biçimi, öyleyse “sermaye olarak” kaldırılması gereken *sermayedir* (Proudhon).⁵ Ya da emeğin *özel biçimi*, bir düzeye getirilmiş, parçalanmış ve bunun sonucu özgür olmayan emek, özel mülkiyetin ve onun insana yabancılaşmış varoluşunun *zararlılık* kaynağı olarak kavranmıştır – tıpkı fizyokratlar gibi, *Fourier de tarımsal emeği* en azından en üstün derecede emek olarak tasarlar, oysa Saint-Simon’da, tersine, asıl önemli olan, sınaî emek olarak *sınaî emektir* ve o üstelik sanayicilerin *salt (exclusive)* egemenliğini ve işçilerin durumunun iyileşmesini de ister. *Komünizm*, son olarak kaldırılmış özel mülkiyetin, ve en başta da *genel özel mülkiyetin olumlu* dışavurumudur. Bu ilişkiyi kendi evrenselliği içinde kavrayarak komünizm,

1. ilk biçimi altında, bu ilişkinin bir *genelleşme* ve bir *tamamlanmasından* başka bir şey değildir; tamamlanmış ilişki olarak, ikili bir görünüm altında görünür: Bir yandan *maddi mülkiyetin* egemenliği onun karşısında öylesine büyüktür ki, herkes tarafından *özel mülkiyet* olarak sahip olunmaya elverişli bulunmayan *her şeyi* yoketmek ister; yeteneği vb. *zorla* bir yana bırakmak ister. Dolaysız fizik temellük, onun için yaşamın ve varolmanın tek ereğidir; *işçi* kategorisi kaldırılmamış, ama bütün insanlara yayılmıştır; özel mülkiyet ilişkisi, topluluğun nesnel dünyası ile ilişkisi kalır. Son olarak, [sayfa 187] genel özel mülkiyeti özel mülkiyete karşı çıkarmaya dayanan bu hareket, kendini, kadının içinde *ortak ve ortaklaşa* bir mülkiyet durumuna geldiği *kadın ortaklığının* (kuşkusuz bir *salt özel mülkiyet* biçimi olan) *evliliğe* karşı çıkarıldığı o hayvansal biçim altında dile getirir. Bu *kadın ortaklığı* fikrinin, o henüz çok kaba ve çok düşüncesiz komünizmin *açınlanmış gizini* oluşturduğu

⁵ “Tüm birikmiş sermaye toplumsal bir mülkiyet olduğundan, kimse onun salt (*exclusive*) mülkiyetine sahip olamaz.” (Proudhon, *l.c.*, s. 96.)

söylenbilir. Kadın nasıl evlilikten genel fuhşa* geçiyorsa, tüm zenginlik dünyası, yani insanın nesnel özü de, özel mülk sahibi ile salt evlilik ilişkisinden topluluk ile evrensel fuhuş ilişkisine öyle geçer. Bu komünizm, insan *kişiliğini* her yerde yadsıyarak, bu yadsınma[nın ta kendisi -ç.] olan özel mülkiyetin tutarlı dışavurumunun ta kendisinden başka bir şey değildir. Genel ve erk olarak oluşan *kıskançlık*, zenginlik susuzluğunun büründüğü ve altında kendini bir *başka* biçimde doyurmaktan başka bir şey yapmadığı gizlenmiş biçimdir. Özel mülkiyet olarak her özel mülkiyet fikri, kıskançlık ve eşitleştirme eğilimi biçimi altında, *en azından daha zengin* özel mülkiyete karşı çevrilmiştir; öyle ki, kıskançlık ve eşitleştirme eğilimi rekabetin özünün ta kendisini oluştururlar. Kaba komünizm, bir asgari tasarımdan yola çıkarak, bu kıskançlık ve bu eşitleştirmenin tamamlanmasından başka bir şey değildir. *Belgin, sınırlı* bir ölçüsü vardır. Özel mülkiyetin bu kalkışının ne kadar az gerçek bir temellük olduğunun kanıtı, tüm kültür ve uygarlık dünyasının soyut yadsınmasının, [IV] sadece özel mülkiyet aşamasını geçmemiş olmakla kalmayan, ama henüz bu aşamaya bile erişmemiş bulunan yoksul ve gereksinmesiz insanın *doğaya aykırı* yalınlığına dönüşün ta kendisi tarafından verilmiştir.

Bu ortaklık, *emek* ortaklığı ve ortak sermaye, [yani -ç.] genel kapitalist olarak *topluluk* tarafından ödenen *ücretin* [sayfa 188] eşitliğinden başka bir anlama gelmez. İlişkinin her iki yönü de *mecazlı* bir genelliğe yükseltilmiştir; *emek*, herkesin içine yerleştirildiği belirlenim durumuna gelir, *sermaye* de topluluğun kabul edilmiş evrensellik ve erki durumuna.

Ortaklaşa şehvetin kurbanı ve hizmetçisi olan kadın karşısındaki ilişkide, insanın içinde kendisi için varolduğu sonsuz alçalma kendini dile getirir; çünkü bu ilişkinin gizi kendi *ikirciksiz*, kesin, *açık*, örtüsüz dışavurumunu, *erkek kadın* ilişkisinde ve *doğal ve dolaylımsız* türsele⁶ ilişkinin kavranma biçiminde bulur. İnsandan insana dolaylımsız, doğal, zorunlu ilişki, *kadın erkek ilişkisi*dir. Bu *doğal*, türsel ilişki içinde, insanın doğayla ilişkisi dolaylımsız olarak

* Fuhuş, işçinin genel fuhşunun tikel bir dışavurumundan başka bir şey değildir ve fuhuş içine sadece fuhuş yapanın değil, ama onu o duruma düşürenin de -bu ikincinin alçaklığı daha da büyüktür- girdiği bir ilişki olduğuna göre, kapitalist vb. bu kategoriye girer. (*Marx'in notu.*)

⁶ Bkz: Birinci Elyazması, 102. not, 158-159 sayfalar.

insanla ilişkisidir, tıpkı insanla ilişkisinin dolaylı olarak doğayla ilişkisi, kendine özgü *doğal* belirlenimi olması gibi. İnsan için, insanal özün ne ölçüde doğa durumuna, ya da doğanın ne ölçüde insanın insanal özü durumuna gelmiş bulunduğu, *duyulur*, somut bir *olguya* indirgenmiş bir biçimde, demek ki bu ilişki içinde *görünür*. Bu ilişkiden yola çıkarak, demek ki, insanın tüm kültür düzeyi yargılanabilir. *İnsanın* kendisi için ne ölçüde *türsel varlık*, *insan* durumuna gelmiş, ve kendini böylece kavramış bulunduğu, bu ilişkinin özlüğünden çıkar; erkek kadın ilişkisi, insandan insana *en doğal* ilişkidir. Öyleyse insanın *doğal* davranışının ne ölçüde *insanal* duruma gelmiş ya da insanal özün onun için ne ölçüde *doğal* öz durumuna gelmiş, *insanal özünün* onun için ne ölçüde *doğa* durumuna gelmiş bulunduğu bu ilişkide görünür. İnsan *gereksinmesinin* ne ölçüde insanal bir gereksinme durumuna, öyleyse insan olarak *öteki* insanın onun için ne derecede bir gereksinme durumuna gelmiş bulunduğu, insanın, en bireysel varlığı içinde, aynı zamanda ne ölçüde toplumsal bir varlık olduğu da bu ilişki içinde görünür.

Özel mülkiyetin ilk olumlu kaldırılışı, *kaba* komünizm, demek ki kendini *olumlu ortaklık* olarak koymak isteyen özel ^[sayfa 189] mülkiyet alçaklığının, *kendisi altında görüldüğü bir biçimden* başka bir şey değildir.

2. Komünizm *a)* henüz demokratik ya da despotik, siyasal nitelikte;

β) devletin kalkışı ile birlikte, ama aynı zamanda henüz tamamlanmamış ve özel mülkiyetin, yani insanın yabancılaşmasının egemenliği altında. Bu iki biçim altında, komünizm, kendini daha şimdiden insanın kendine yeniden bütünleşmesi ya da dönüşü olarak, insanal kendinin yabancılaşmasının kalkışı olarak bilir; ama özel mülkiyetin olumlu özünü henüz kavramamış ve gereksinmenin *insanal* doğasını da bir o kadar az kavramış bulunması sonucu, henüz özel mülkiyet tarafından engellenmiş ve lekelenmiştir. Gerçi kavramını kavramış, ama henüz özünü kavramamıştır.

3. *Özel mülkiyetin (insanal kendinin yabancılaşmasının ta kendisi) olumlu* kaldırılışı ve bunun sonucu *insanal* özün insan tarafından ve insan için gerçek *temellükü*; öyleyse kendisi için insanın, *toplumsal*, yani insanal insan olarak bütünsel dönüşü, bilinçli ve daha önceki gelişmenin tüm zenginliğini koruyarak yapılmış bulunan dönüş olarak komünizm. Bu komünizm, eksiksiz doğalcılık?

olarak = insancılık, eksiksiz insancılık olarak = doğalcılık[tır ç.]; insan ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın gerçek çözümlüdür; varoluş ile öz, nesnelleşme ile kendini olurlama, özgürlük ile zorunluluk, birey ile tür arasındaki savaşımın gerçek çözümüdür. O, tarihin çözülmüş bilmecevidir ve kendini bu çözüm olarak bilir.

[V] demek ki, tarihin tüm hareketi, bir yandan bu komünizmin gerçek doğurma belgesi –deneysel varlığının doğum [sayfa 190] belgesi– ve, öte yandan, onun düşünen bilinci için, kendi oluşunun *kavranmış ve bilinen* hareketidir. Buna karşılık, o, henüz tamamlanmamış öbür komünizm, özel mülkiyete karşı çıkan yalıtık tarihsel kuruluşlarda kendisi için *tarihsel* bir kanıt arar, hareketin tek tek uğraklarını ayırıp (Cabet, Villegardelle vb. özellikle bu işi yapmışlardır), tarihsel bakımdan safkan olduğunu tanıtlamak üzere bu uğrakları saptayarak, varolan şey içinde bir kanıt arar; böylece hareketin çok büyük bir bölümünün kendi kesinlemelerini yalanladığını ve eğer bir gün varolmuşsa bile, kendi *geçmiş* Varlığının, kendi *özlük* savının ta kendisini çürüttüğünü açıkça gösterir.

Eğer tüm devrimci hareket, deneysel olduğu kadar kuramsal temelini de *özel mülkiyet*, [yani -ç.] iktisat hareketi içinde buluyorsa, bu devrimci hareketin zorunluluğu kolayca anlaşılabilir.

Apansız *duyulur* bu *maddi* özel mülkiyet, *yabancılaşmış insanal* yaşamın duyulur maddi dışavurumudur. Hareketi –üretim ve tüketim–, tüm geçmiş üretim hareketinin *duyulur* açılması, yani insanın gerçekleşmesi ya da gerçekliğidir. Din, aile, devlet, hukuk, sağtöre, bilim, sanat, vb., *tikel* üretim biçimlerinden başka bir şey değildirlir ve genel üretim yasasına uyarlar. *Özel mülkiyetin* olumlu kaldırılması, *insanal yaşamın* temellükü, demek ki tüm *yabancılaşmanın* olumlu kaldırılması, sonuç olarak din, aile, devlet, vb. dışı insanın, kendi *insanal*, yani *toplumsal* varlığına dönüşü anlamına gelir. Dinsel yabancılaşma, dinsel yabancılaşma olarak, ancak *bilinç* alanında, ancak insanın vicdanında olur; ama iktisadi yabancılaşma, *gerçek yaşamın* yabancılaşmasıdır – öyleyse kaldırılması da her iki yönü birden kapsar. Çeşitli halklarda, hareketin *ilk* kökeni, halkın

⁷ Burada ne sözcük anlamında doğalcılık sözkonusudur, ne de doğaya dönüş. Marx, insanın kendi öz doğasını yeniden bulmuş olduğunu, yabancılaşma bu kendinin belirmesi sonuçlarını bozup, nesnel dünyasını, insanın varlığının uzantısı yerine, düşman bir dünya durumuna getirmeden ve sonunda kendi insan doğasının yadsınmasına yol açmadan, kendi özsel güçlerini özgürce geliştirebileceğini söylemek ister.

tanınmış gerçek yaşamının daha çok bilinçte ya da dış dünyada yaşanmasına, daha çok düşüncel ya da gerçek yaşam olmasına bağlıdır. Komünizm tanrıtanımazlık ile birlikte araçsız [sayfa 191] olarak başlar (Owen). Tanrıtanımazlık, başlangıçta, henüz *komünizm* olmaktan çok uzaktadır, nasıl ki bu tanrıtanımazlığın henüz daha çok bir soyutlama olması gibi. Tanrıtanımazlığın insan sevgisi demek ki başlangıçta soyut *felsefi* insan sevgisinden başka bir şey değildir, komünizmin insan sevgisi ise, araçsız *gerçek* ve doğrudan doğruya *eyleme* (*Wirkung*) yönelmiştir.

Olumlu olarak kaldırılmış özel mülkiyet varsayımında, insanın insanı, kendini ve öteki insanı nasıl ürettiğini; bireyselliğin dolaylımsız etkinliğinin ürünü olan nesnenin, nasıl aynı zamanda onun öteki insan için kendi öz varlığı, öteki insanın varlığı ve öteki insanın onun için varlığı da olduğunu görmüş bulunuyoruz.⁸ Ama, aynı biçimde, emek gereci olsun özne olarak insan olsun, hareketin sonucu olduğu kadar çıkış noktasıdır da (ve özel mülkiyetin tarihsel zorunluluğu da, işte onların bu *çıkış noktası* olmaları gereğine dayanır). Demek ki, *toplumsal* özlük, tüm hareketin genel özlüğüdür; toplumun kendisi *insan* olarak insanı ürettiği gibi, o da insan tarafından *üretilmiştir*.⁹ Etkinlik ve yararlanma, *köken türleri* bakımından olduğu kadar, içerikleri bakımından da *toplumsaldır*; *toplumsal* etkinlik ve *toplumsal* yararlanmadır. Doğanın *insanal* özü, ancak *toplumsal* insan için sözkonusudur; çünkü doğa ancak toplumda onun için *insan* ile *bağ* olarak, öteki için onun ve onun için ötekinin varoluşu olarak ve insanal gerçekliğin dirimsel ögesi olarak vardır; doğa, onun için ancak toplumda kendi öz *insanal* varoluşunun *temelidir*. Onun *doğal* varoluşu ancak toplumda onun için kendi *insanal* varoluşudur ve doğa ancak toplumda onun için insan durumuna gelmiştir. Öyleyse, toplum, insanın doğa ile özsel birliğinin tamamlanması, doğanın gerçek dirilişi, [sayfa 192] insanın eksiksiz doğalcılığı ve doğanın eksiksiz insanlığıdır.

[VI] *Ortaklaşa* etkinlik ve *ortaklaşa* yararlanma, yani kendilerini doğrudan doğruya öteki insanlar ile *gerçek toplum* biçiminde gösterip doğrulayan etkinlik ve yararlanma, her ne kadar toplumsal-

⁸ Marx, burada, kuşkusuz yitik elyazmasında bulunan bir açındırmaya iletmede bulunur.

⁹ Marx burada toplumdaki gerçek toplumu, insanların artık birbirleri ile çatışmayacakları ve özel mülkiyetin olumlu kaldırılmasından doğacak olan toplumu anlar.

lığın bu *dolayumsuz* dışavurumunun, onların içeriklerinin özüne dayanmış ve bu içeriğin uydurulmuş bulunduğu yerlerde görülürlerse de, toplumsal etkinlik ve toplumsal yararlanma hiç bir zaman *sadece araçsız*, ortaklaşa bir etkinlik ve araçsız *ortaklaşa* bir yararlanma biçimi altında varolamazlar.

Ama hatta benim etkinliğim *bilimsel* vb. ise, ve ben bu etkinliğe başkaları ile dolaysız ortaklık biçiminde çok seyrek girişebilsem bile, *insan* olarak davrandığım için *toplumsal* sayılınm. Sadece etkinliğimin gereği –düşünürün kendi etkinliğini sayesinde yürüttüğü dil gibi– bana toplumsal ürün olarak verilmekle kalmamıştır, ama benim *kendi öz* varoluşum da toplumsal etkinliktir; sonuç olarak kendimi getirdiğim durum da, toplum için ve toplumsal varlık olarak kendimin bilinci ile kendimi getirdiğim durum da toplumsal etkinliktir.

Benim evrensel bilincim, *gerçek* ortaklığın, toplumsal örgütün *yaşayan* biçimi olduğu şeyin *kuramsal* biçiminden başka bir şey değildir; oysa günümüzde *evrensel* bilinç gerçek yaşamın bir soyutlamasıdır, ve bu nitelikle, onun karşısına düşman olarak dikilir. Demek ki, benim evrensel bilincimin –evrensel bilinç olarak– *etkinliği*, toplumsal varlık olarak benim *kuramsal* varoluşumdur da.

“Toplum”u birey karşısında bir soyutlama olarak yeniden saptamaktan özellikle kaçınmak gerek. Birey, *toplumsal varlıktır*. Yaşamının belirtisi –hatta başkaları ile ve onlarla aynı zamanda yaşanmış ortaklaşa bir yaşam belirtisi dolayumsuz biçimi altında görünmese bile– demek ki, *toplumsal yaşamın* bir belirtisi ve bir olurlanmasıdır. Bireysel ^[sayfa 193] yaşamın varoluş biçimi türsel yaşamın daha *tikel* ya da daha *genel* bir biçimi olmasına, ve türün yaşamı daha *tikel* ya da daha *genel* bir bireysel yaşam olmasına –ve zorunlu olarak böyle olmasına– karşın, insanın bireysel yaşamı ile türsel yaşamı birbirinden *ayrı* şeyler değildir.

Türsel bilinç olarak insan kendi gerçek *toplumsal* yaşamını olurlar ve kendi gerçek varoluşunu düşüncede yinelenmekten başka bir şey yapmaz; tıpkı türsel varlığın, tersine, kendini türsel bilinçte doğruladığı ve kendi evrenselliği içinde, düşünen varlık olarak, kendisi için (*pour soi*) olduğu gibi.

İnsan –demek ki hangi derecede olursa olsun *tikel* bir birey ve *tikelliği* onu bir birey ve gerçek *bireysel* bir toplumsal varlık durumuna getirir– demek ki bir o kadar da *bütünselliktir*, düşünsel

bütünsellik, gerçeklikte ya toplumsal varoluşun hayranlıkla seyri ve gerçek zevki, ya da yaşamın insanal belirtilerinin bütünselliği olarak varolan, düşünülmüş ve duyulmuş toplumun kendisi için varoluşu.

Demek ki düşünce ile varlık gerçi birbirinden *ayrıdırlar*, ama aynı zamanda birarada bir *birlik* oluştururlar.

Ölüm, türün belirli birey üzerindeki katı yürekli utkusu gibi görünür ve onların birliğini yalanlıyorsa benzer; ama belirli birey, *belirli bir türsel varlıktan* başka bir şey değildir, ve böyle olduğu için de ölümlüdür.

{¹⁰ 4. Nasıl ki özel mülkiyet, insanın hem kendi kendisi için *nesnel*, hem de aynı zamanda tersine yabancı ve insanal-olmayan bir nesne durumuna gelmesi, yaşamının belirtisinin yaşamının yabancılaşması, gerçekleşmesinin gerçeklikten yoksunlaşması, *yabancı* bir gerçeklik olması olgusunun duyulur dışavurumundan başka bir şey değilse, özel mülkiyetin olumlu kaldırılması, yani insanal yaşam ve insanal varlığın, *nesnel* insanların, insanal yapıtların, insanlar [sayfa 194] için ve insanlar tarafından *duyulur* temellükü de, tıpkı öyle, sadece salt, *dolayumsuz yararlanma* anlamında, sadece *sahip olma*, *malik olma* anlamında anlaşılmalıdır. İnsan kendi evrensel varlığını evrensel bir biçimde, demek ki bütünsel insan olarak temellük eder. Dünya ile *insanal* ilişkilerinin herbiri, görme, işitme, koklama, tat alma, düşünme, seyir, duygu, irade, etkinlik, sevgi, uzun sözün kısıması bireyselliğinin tüm örgenlikleri, kendi biçimleri içinde, apansız toplumsal örgenlikler olan örgenlikler gibi, [VII] nesnel davranışları ya da *nesne ile ilişkilerinde*, nesnenin temellükü, *insanal* gerçekliğin temellüküdürler; nesne ile ilişkileri, *insanal gerçekliğin belirtisidir*;* insanal *etkinlik* ve insanal *acidır* bu; çünkü, insanal anlamda kavrandığında, acı, insanın kendinden duyduğu zevktir.

Özel mülkiyet bizi öylesine alıklaştırmış ve sınırlı kılmıştır ki, bir nesne ancak ona malik olduğumuz, demek ki [o nesne] bizim için sermaye olarak varolduğu, ya da bizim tarafımızdan araçsız sahip olunduğu, yenildiği, içildiği, giyildiği, içinde oturulduğu vb.,

¹⁰ { } içindeki parçalar, Marx tarafından renkli bir kalemle dikine çizilmişlerdir.

* Demek ki insanal gerçeklik, insanın *özel belirtilerini* ve etkinlikleri kadar çeşitlidir. (*Marx'ın notu.*)

kısacası bizim tarafımızdan *kullanıldığı* zaman *bizimdir*, –her ne kadar özel mülkiyet sırası geldiğinde sahip olmanın kendisinin bütün bu dolaysız gerçekleştirmelerini ancak *geçim araçları* olarak etkisi içine alır, ve her ne kadar bunların araç hizmeti gördüğü yaşam, *özel mülkiyet* yaşamı, emek ve sermayeleştirme ise de.

Bütün bu fizik ve entelektüel duyular yerine, demek ki, *bütün* bu duyuların yalın yabancılaşması, *malik olma* duygusu belirmiştir. İnsanal varlık, kendinden yola çıkarak kendi iç zenginliğini doğurmak için, bu mutlak yoksulluğa indirgenmeliydi. (*Malik olma* kategorisi üzerine, *21 Yaprak*'taki Hess'e bakınız.¹¹) [sayfa 195]

Özel mülkiyetin kaldırılması, demek ki, bütün insanal duyuların ve bütün insanal niteliklerin bütünsel *kurtuluşudur*; ama o [özel mülkiyetin kaldırılması -ç.], bu duyular ve bu nitelikler öznel bakımdan olduğu kadar nesnel bakımdan da *insanal* duruma geldikleri içindir ki, işte bu kurtuluştur. Göz, *insanal* göz durumuna gelmiştir, tıpkı *nesnesinin* de, insandan gelen ve insana yönelmiş toplumsal, *insanal* bir nesne durumuna gelmiş bulunması gibi. Demek ki, duyular, kendi *praxis*'lerinde doğrudan doğruya *kuramcı* durumuna gelmişlerdir. Onlar *nesne* ile nesne için ilişkilidirler, ama nesnenin kendisi, kendi kendisine ve insana* *nesnel insanal* bir ilişkidir ve tersi de böyledir. Gereksinme ve zevk bundan ötürü kendi *bencil* doğalarını yitirmişlerdir ve doğa da kendi yalın *yararlılığını* yitirmişti, çünkü yararlılık *insanal* yararlılık durumuna gelmiştir.

¹¹ Marx, burada, kuşkusuz Hess'in *21 Yaprak*'taki "*Eylem Felsefesi*" başlıklı makalesinin şu parçasına anırtmada bulunur:

"Maddi mülkiyet, tinin saplantı durumuna gelmiş kendisi için varlığıdır. Tin, emeği, emek aracıyla kendinin dışsal belirtisini kendi özgür eylemi, kendine özgü yaşamı olarak değil, ama maddi bakımdan ayrı bir şey olarak kavradığından, kendini sonsuzluk içinde yitirmemek, kendi kendisi için varlığına erişmek için, onu kendisi için korumak zorundadır da. Ama eğer tinin kendisi için varlığı olarak dört elle sarılıp tutulmuş bulunan şey, yaratma içindeki eylem değil de, sonuç ise, yaratılmış bulunan şey ise, eğer tinin kavramı olarak kavranmış bulunan şey onun gölgesi, tasarımı ise, kısacası onun kendisi için varlığı olarak kavranmış bulunan şey onun öteki varlığı ise, mülkiyet, tin için olması gereken şey, yani onun kendisi için varlığı olmaktan çıkar. Malik olma susuzluğuna götüren şey, varolma susuzluğunun yani belirli bireysellik olarak, sınırlı ben olarak, sonlu varlık olarak varlığını sürdürme susuzluğunun ta kendisidir. Sıralan gelince varolma ve malik olmaya götürmüş bulunan şeyler de, tüm belirlenimin yadsınması, soyut ben ve içi boş "kendindeşey" in, eleştiricilik ve devrimin, yerine getirilmemiş ödevin sonucu olan soyut komünizmdir." (Moses Hess, *Sozialistische Aufsätze*, yayınlayan Zlocisti, Berlin 1921, s. 58-59.)

* Ancak nesne insan ile insanal olarak ilişkili ise, ben nesneye insanal olarak ilişkili olabilirim. (*Marx'in notu.*)

Aynı biçimde öteki insanların duyuları ve yararlanması da benim *kendi* temellüküm durumuna gelmişlerdir. Bu dolayimsız örgenlikler dışında, demek ki toplum *biçimi* altında toplumsal *örgenlikler* kurulur; böylece, örneğin ötekiler ile doğrudan doğruya ortaklık biçiminde etkinlik vb., *benim yaşamımın bir belirti* örgenliği ve *insanal* yaşamın bir temellük [sayfa 196] biçimi durumuna gelmiştir.

Herkes bilir ki, *insanal* göz insanal-olmayan kaba gözden başka türlü görür, *insanal* kulak kaba kulaktan başka türlü işitir, vb..

Görmüş bulunduğumuz gibi, insan kendini kendi nesnesi içinde, sadece bu nesnenin onun için *insanal* nesne ya da nesnel nesne durumuna gelmesi koşulu ile, yitirmez. Bu da ancak, nesne onun için toplumsal bir nesne, o kendisi için toplumsal bir varlık, toplum onun için bu nesnede varlık durumuna geldiği zaman olanaklıdır.

Öyleyse, bir yandan, toplumda her yerde nesnel gerçeklik insan için özsel insanal güçler gerçekliği, insanal gerçeklik ve bunun sonucu insanın *kendi öz* özsel güçlerinin gerçekliği durumuna geldiği ölçüde, tüm *nesnel* onun için kendi kendisinin nesnelleşmesi, onun bireyselliğini doğrulayan ve gerçekleştiren nesnel, kendi nesnelere durumuna gelirler, yani *o kendisi* nesne durumuna gelir. Nesnelere *ne biçimde* onun nesnelere olurlar; bu, *nesnenin doğası* ile buna karşılık düşen *özsel gücün* doğasına bağlıdır; çünkü olurlamanın tikel, *gerçek* biçimini oluşturan şey, işte bu ilişki *belirleniminin* ta kendisidir. Bir nesne, *göz* için, *kulak* için olduğundan başka türlü algılanmıştır ve göz nesnesi kulak nesnesinden başka bir nesnedir. Her özsel gücün tikelliği, onun *tikel özünün*, öyleyse tikel nesnelleşmesi biçiminin, *nesnel, gerçek, yaşayan Varlığının* da ta kendisidir. Demek ki, insan, kendini nesnel dünyada, [VIII] sadece düşüncede değil, ama bütün duyular ile de olurlar.¹²

Öte yandan, bu işleri öznel olarak alırsak: insanın [sayfa 197]

¹² Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü*'nün birinci bölümünde şunlar okunur: "Demek ki, insan, ancak kendi nesnesi ile alışveriş iledir ki, *kendi kendinin* bilincine varmış duruma gelir: nesnenin bilinci, insanın *kendinin bilincidir*. Sen insanı nesne ile tanırısın; onun [insanın -ç.] özü onda [nesnede -ç.] *belirir*: nesne onun *açınlanmış* özü, onun *gerçek ve nesnel* benidir. Ve bu, sadece tinsel nesnelere için değil, *duyulur* nesnelere için de doğrudur. Onun nesnelere oldukları için, ve taşıdıkları anlama göre, insandan en uzak nesnelere bile, insanal özün açıklama-larıdır." (*Loc. cit.*, s. 62).

insanın müzik duygusunu uyandıran şey, ilkin müziktir; müzikçi olmayan kulak için, en güzel müzik *hiç bir* anlam taşımaz,¹³ bir nesne [değil]dir, çünkü benim nesnem ancak benim özsel güçlerimden birinin doğrulanması olabilir, öyleyse benim özsel gücüm öznel yeti olarak kendisi için neyse, o da benim için ancak o olabilir, çünkü benim için bir nesnenin anlamı (onun ancak kendisine karşılık düşen bir duyu için anlamı vardır) *benim* duyumun uzandığı yere kadar uzanır.¹⁴ Toplumsal insanın *duyuları*, toplumsal-olmayan insaninkilerden işte bu nedenle *başkadırlar*; ancak insanal özün nesnel olarak açılmış zenginliği sayesinde ki, *insanın* öznel duyuma yetisinin zenginliği ilkin ya geliştirilmiş ya da üretilmiştir, [bu sayededir ki -ç.] bir kulak müzikçi olur, bir göz biçim güzelliğini görür, kısacası *duyular* insanal zevke elverişli hale gelir, kendilerini *insanın* özsel güçleri olarak olurlayan duyular olurlar. Çünkü sadece beş duyu değil, ama tinsel duyular, pratik duyular (istek, sevgi vb.) denilen duyular da, kısacası insanal duyu, duyuların insanlığı, ancak kendi nesnelere varoluşu, *insanallaştırılmış* doğa sayesinde oluşurlar. Beş duyunun *oluşması*, tüm geçmiş tarihin işidir. Henüz kaba pratik gereksinmenin tutsağı bulunan *duyunun*, ancak *sınırlı* bir anlamı vardır.} Açlıktan ölen insan için, yiyeceğin insanal biçimi değil, ama sadece yiyecek olarak soyut varlığı vardır; o, pekala en kaba biçimi altında bulunabilir ve bu beslenme etkinliğinin, *hayvanel* beslenme etkinliğinden ne bakımdan ayrıldığı söylenemez. Kaygı ve yoksulluk içindeki adam en güzel oyun karşısında bile duyusuzdur; maden tecimi yapan biri, madenin güzelliği ya da kendine özgü doğasını değil, ama sadece tecimsel değeri görür; madenbilimsel duygusu yoktur onun. Demek ki, insanal özün nesnelleşmesi, [sayfa 198] kuramsal bakımdan olduğu kadar pratik bakımdan da, *insan duygusunu insanal* kılmak için olduğu kadar, insan ve doğa özünün tüm zenginliğine karşılık düşen *insanal* duyuyu yaratmak için de zorunludur.

{Kurulumaya başlayan toplum, *özel mülkiyetin* ve onun zenginlik ve yoksulluğunun –maddi ve tinsel zenginlik ve yoksulluk–

¹³ Feuerbach: “Eğer sende duyu da, müzik duygusu da yoksa, müziklerin en güzelinde, kulağında ışık çalan rüzgârdan, ya da ayaklarının dibinde gürüldeyen selden daha çok bir şey duymayacaksın.” (*Ibidem*, s. 66.)

¹⁴ Feuerbach: “Varlığın, gözünün erebildiği yere, gözün, varlığının ulaşabildiği yere kadar uzanır.” (*Ibid.*)

hareketi ile bu *kuruluş* için gerekli tüm gereci nasıl bulursa, kurulmuş bulunan toplum da, kendi sürekli gerçekliği olarak, varlığının bütün bu zenginliği ile birlikte insanı, *zengin* insanı, *evrensel ve derinden derine gelişmiş duyularla bezenmiş* insanı öyle üretir.}

Öznelcilik ile nesnelciliğin, tinselcilik ile maddeciliğin, etkinlik ile etkinsizliğin kendi karşı-oluşlarını, ve dolayısıyla bu türden karşıtlar olarak varoluşlarını, nasıl ancak toplum durumu içinde yitirdikleri görülüyor; {*kuramsal* karşı-oluşların kendilerinin çözümünün, nasıl ancak *pratik* bir biçimde, insanların pratik enerjisi ile olanaklı olduğu, öyleyse çözümlerinin hiç bir zaman sadece bilinç işi değil, ama *felsefenin* onu *sadece* kuramsal bir iş olarak kavramış bulunduğu için çözemediği *gerçek* bir dırimsel iş olduğu da görülüyor ...}

{*Sanayi* tarihi ve sanayiın yapılaşmış *nesnel* varoluşunun, nasıl *özel insanal güçlerin*, nasıl somut olarak varolan insan, şimdiye kadar, –yabancılaşma içinde hareket edildiğinden– *özel güçlerinin* gerçekliği ve *türsel insan* etkinliği olarak, ancak insanın evrensel varlığı, din, ya da evrensel soyut özü içindeki tarih (siyaset, sanat, edebiyat, vb.) tasarlanabildiği için, insanın özü ile bağlantısı içinde değil, ama her zaman salt dışsal bir yararlılık bağlantısı bakımından tasarlanmış, somut olarak varolan insan *ruhbiliminin* açık kitabı oldukları görülür. [IX] *Günlük maddi sanayi* içinde (–şimdiye kadar tüm insanal etkinlik, emek, öyleyse sanayi, kendi kendine yabancılaşmış bir etkinlik olmuş olduğuna göre, bu sanayi, sözkonusu genel hareketin bir parçası [sayfa 199] olarak tasarlanabildiği kadar, bu hareketin kendisi de becerinin tikel bir parçası olarak tasarlanabilir–), karşımızda, *somut, yabancı, yararlı* nesnel biçimi altında, yabancılaşma biçimi altında, *nesnelleşmiş* insanın *özel güçlerini* görürüz. Bu kitabın, yani tarihin en somut biçimde varolan, en anlaşılabilir parçasının kendisi için kapalı kaldığı bir *ruhbilim*, gerçek bir bilim, içerik bakımından gerçekten zengin bir bilim durumuna gelemmez.} Kısacası, *yükseklerden bakarak*, insanal emeğin bu büyük parçasını bir yana bırakan, ve insanal etkinliğin bütün bu açılmış zenginliği, ona belki tek sözcükle: “*gereksinme*”, “kaba gereksinme”den başka bir şey söylemedikçe, eksikliklerinin bilincinde olmayan bir bilim üzerine ne düşünmeli?

Doğa bilimleri engin bir etkinlik göstermiş, ve durmadan büyüyen bir gereci kendi gereçleri yapmışlardır. Bununla birlikte, onlar felsefeye ne kadar yabancı kalmışlarsa, felsefe de onlara o

kadar yabancı kalmıştır. Bir anlık birlikleri *imgeleme yetisinin bir yarılması*ndan başka bir şey değildi.¹⁵ İstek vardı, ama yetenekler eksikti. Tarihçiler bile doğa bilimlerine, ancak arada bir, ancak bazı büyük buluşların açıkladıkları bilgilerin, yararlılığın bir gelişme uğrağı olarak iletmede bulunurlar. Ama sanayi yoluyla, doğa bilimleri insanal *yaşama pratik olarak* bir o kadar karışmış ve onu dönüştürmüş, ve doğrudan doğruya insandışılaşdırmayı tamamlama durumunda kalmalarına karşın, insanal kurtuluşu hazırlamışlardır. *Sanayi*, doğanın, ve bunun sonucu doğa bilimlerinin, insan ile gerçek tarihsel ilişkisidir; demek ki eğer insanın *özel güçlerinin dışrak (exotérique)* bir açınlanması olarak kavranırsa, doğanın *insanal* özü ve insanın *doğal* özü de kavranır; sonuç olarak doğa bilimleri soyut olarak maddi ya da daha doğrusu idealist yönelimlerini yitirecek ve *insanal* bilimin temeli olacaklardır, daha [sayfa 200] şimdiden –yabancılaşmış bir biçim altında da olsa– gerçekten insanal yaşamın temeli durumuna gelmiş buldukları gibi; yaşam için bir temel ve *bilim* için bir başka temel vardır demek, daha ilk anda bir yalandır. {İnsanal tarih içinde oluş durumundaki doğa –insanal toplumun doğuş belgesi– insanın gerçek doğasıdır, öyleyse sanayiın oluşturduğu biçimdeki doğa, *yabancılaşmış* bir biçim altında da olsa, *insanbilimsel (anthropologique)* doğadır.} *Duyulur dünya* (bkz: Feuerbach) tüm bilimin temeli olmalıdır.¹⁶ Bilim ancak hem duyulur bilinç ve hem de somut gereksinme ikili biçimi altında duyulur dünyadan yola çıktığı samandır ki –demek ki bilim eğer doğadan yola çıkarsa– *gerçek* bilimdir. Tüm tarih, “*insan*”ın duyulur bilinç nesnesi ve “insan olarak insan” gereksinmesini [somut doğal] gereksinme durumuna dönüştürmeye (geliştirmeye)¹⁷ yaramıştır. Ta-

¹⁵ Marx burada, Hegel’in, son bölümde üzerine bir kez daha döneceği doğa felsefesini düşünür.

¹⁶ Burada *duyulur dünya* olarak çevirdiğimiz *Sinnlichkeit* terimi, Feuerbach’ta çeşitli anlam-larda kullanılmıştır. Biz, gene de burada İngilizce çevirinin anladığı gibi duyulduğın (*duyu-algı*) sözkonusu olduğunu sanmıyoruz. “Soyuttan somuta, düşünselden (*idéal*) gerçeğe” giden ve hiç bir zaman “kendi öz soyutlamalarının gerçekleşmesi”nden başka bir şeye erişmeyen kurgusal felsefeye karşı çıkan Feuerbach, felsefenin çıkış noktası olarak gerçeği almasını ister. *Felsefe Reformu İçin Geçici Tezler*’de (n° 65) şöyle yazar: “Tüm bilimler doğaya dayanmalıdır. Kendi *doğal temelini* bulmadıkça, bir kuram, bir *varsayımdan* başka bir şey değildir.” (Loc. cit., s. 125.)

¹⁷ Marx’ın elyazmasında, her iki terim de (Vorbereitungs - *Entwicklungs-*) üstüste yazılmışlardır.

rihin kendisi doğa tarihinin, doğanın insan durumuna dönüşmesinin gerçek bir parçasıdır. Daha sonra, insan biliminin doğa bilimlerini kapsayacağı gibi, doğa bilimleri de insan bilimini kapsayacaklardır: sadece bir *tek bilim* olacaktır.

[X] *İnsan*, doğa bilimlerinin dolayısız nesnesidir;¹⁸ çünkü insan için dolayısız *duyulur doğa* doğrudan doğruya [sayfa 201] insanal duyulur dünyadır (özdeş deyim); bu duyulur doğa, onun için araçsız biçimde somut olarak varolan *öteki* insandır; çünkü onun kendi öz duyulur dünyası, ancak *öteki* insan sayesinde onun kendisi için insanal duyulur dünyadır. Ama *doğa* da *insan biliminin* dolayısız nesnesidir. İnsanın ilk nesnesi –insan– duyulur dünya olan doğadır, ve insanın tikel ve somut özsel güçleri, kendi nesnel gerçekleştirmelerini ancak *doğal* nesnelere bulduklarından, kendinin bilincine de ancak genel olarak doğabiliminde varabilirler. Düşünce ögesinin ta kendisi, düşüncenin dirimsel belirtisinin ögesi olan *dil*, somut niteliktedir. *Doğanın toplumsal* gerçekliği ile insanal doğa bilimler ya da *doğal insan bilimleri* özdeş deyimlerdir.

{*Zengin insan* ile zengin *insanal* gereksinmenin, ekonomi politiğin *zenginlik* ve *yoksulluğunun* yerini nasıl aldıkları görülüyor. *Zengin* insan, aynı zamanda bir insanal dirimsel belirti bütünselliği *gereksinmesi bulunan* insandır da. Kendi öz gerçekleşmesi, kendinde içsel zorunluluk olarak, gereksinme olarak varolan insan. İnsanın sadece zenginliği değil, ama yoksulluğu da –sosyalizmde– aynı derecede *insanal* ve bunun sonucu toplumsal bir anlam kazanır. Yoksulluk insanlara en büyük zenginliği, [yani-ç.] *öteki* insanı, bir gereksinme olarak duyuran edilgin bağıdır. Nesnel özün bendeki adlandırması, benim özsel etkinliğimin duyulur patlak verişi, böylece benim varlığımın *etkinliği* durumuna gelen *tutkudur*.¹⁹ } [sayfa 202]

¹⁸ Bütün bu açındırma, bir varlığın özünü açınlayan şeyin, onun nesnesi olduğu fikrine dayanır. *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*'nde, Feuerbach, şöyle yazar (n° 7): “Oysa, bir varlığın *doğası*, onun *nesnesinde* tanınır; bir varlığın zorunlu olarak ilişkili bulunduğu nesne, onun özünün *açınlanmasından* başka bir şey değildir.” (Loc. cit., s. 132-133.) Daha ilerde şöyle ekler: “Sadece aynı sınıftaki varlıklar birbirleri için nesnedirler, ve *kendilerinde* oldukları gibi öyledirler.” (s. 134.)

¹⁹ Bu parça, Feuerbach'ın şu geçici tezi (n° 43) ile karşılaştırılabilir: “*Özgürlük, zaman, acı olmadan, ne nitelik, ne enerji, ne tin, ne sevgi ateşi, ne de sevgi vardır. Gereksinmesiz bir varoluş, gereksiz bir varoluştur. Genel olarak tüm gereksinmeden yoksun bulunan kişi, varolma gereksinmesini de duymaz. Varolsun olmasın, bu onun için de, öteki için de birdir. Acısız bir varlık temelsiz bir varlıktır. Ancak acı çekebilen kişi varolmaya*

5° Bir *varlık*, ancak kendi kendisinin efendisi olduğu andan sonradır ki, kendini bağımsız olarak görmeye başlar, ve o, ancak *varoluşunu* kendi kendine borçlu olduğu zamandır ki, kendi kendisinin efendisidir. Bir başkasının kayrası ile yaşayan bir insan, kendini bağımlı bir varlık olarak görür. Ama ben, sadece yaşamımın bakımını bir başkasına borçlu bulunmakla kalmayıp, ayrıca eğer *yaşamımı* da o yaratmış, yaşamımın *kaynağı* da o olmuş bulunuyorsa, tamamen bir başkasının kayrası ile yaşıyorum, ve yaşamım, eğer benim kendi öz yapıtım değilse, zorunlu olarak kendi dışında sözde bir temele sahip demektir. Bu nedenle, *yaratma*, halk bilincinden kovulması çok güç bir fikirdir. Doğa ile insanın kendi başlarına varoldukları olgusu, onun için *kavranılmaz* bir şeydir; çünkü bu olgu pratik yaşamın tüm *apaçıklıklarına* ters düşer.

Dünyanın yaradılışı [inancı -ç], *géognoise* ile, yani kürenin oluşmasını, dünyanın oluşunu bir süreç, bir kendi-kendini-oluşturma süreci olarak tasarlayan bilim tarafından iyiden iyiye sarsılmıştır. Kendiliğinden üretme, yaratma kuramının tek pratik çürütülmesidir.

Oysa, yalıtık bireye, Aristo'nun söylemiş bulunduğu şeyi söylemek gerçi kolaydır: "Sen baban ile annen tarafından dünyaya getirildin, sende insanı üretmiş bulunan şey, demek ki iki insanın çiftleşmesi, demek ki insanların cinsel bir eylemidir." Öyleyse insanın yaşamını, fizik bakımdan bile insana borçlu bulunduğunu görüyorsun. Oy leyse gözünü sadece bir yön üzerine, babamı dünyaya kim getirdi, onun büyük babasını dünyaya kim getirdi? ... vb. diye kendine sorular sormakta devam ettiğin *sonsuz* dizi üzerine dikmemelisin. Bu dizide somut olarak gözle görülür olan ve çoğalmada insanın kendi kendini yinelemesi, öyleyse *insanın* hep özne kalması sonucunu veren *çevrimsel hareketi* de görmelisin. Ama sen şu yanıtı vereceksin: Eğer ben seninle bu çevrimsel hareket üzerinde uzlaşırsam, sen de benimle, [sayfa 203] bana: ilk insanı ve genel olarak doğayı kim yarattı? sorusunu sordurmaya kadar götürülen dizi üzerinde uzlaş. Sana ancak şu yanıtı verebilirim: Senin

değildir. *Ancak acı çeken varlık tarımsal bir varlıktır. Sevgisiz bir varlık, varlıksız bir varlıktır. Sevgisiz bir varlık, duyarsız, maddesiz bir varlıktan başka bir şey değildir.*" (loc. cit., s. 115.)

Marx'ın düşüncesi ile Feuerbach'ın düşüncesi arasındaki ayrılık daha iyi ölçüştürülebilecektir.

sorun, bir soyutlama ürününün ta kendisi. Kendine bu soruya nasıl vardığını sor; kendine senin sorunun, saçma olduğu için yanıtlamadığım bir görüş noktasından yola çıkarak sorulup sorulmadığını sor. Kendine bu dizinin usa-uygun bir düşünce için böylece varolup olmadığını sor. Sen doğa ile insanın yaradılışı sorusunu sorduğuna göre, insanı ve doğayı soyutluyorsun demektir. Onları *varolmayan* şeyler olarak koyuyor, ama gene de sana *varolduklarını* tanıtlamamı istiyorsun. O zaman sana şöyle derim: Soyutlamayı bir yana bırak, sorduğun soruyu da bir yana bırakacaksın, yok eğer soyutlamanda direnmek istiyorsan, tutarlı ol, ve insan ile doğayı *varolmayan* şeyler olarak düşünmene karşın [XI], gene de düşündüğüne, kendin de doğa ve insan olduğuna göre, o zaman kendi kendini varolmayan şey olarak düşün. Düşünme, bana soru sorma; çünkü düşündüğün ve bana soru sorduğun anda, doğanın ve insanın varlığını *soyutlama biçiminin* hiç bir anlamı kalmıyor. Yoksa her şeyi hiçlik olarak koyacak, ve sen kendin olmak isteyecek kadar bencil misin?

Bana şöyle yanıt verebilirsin: Ben, doğanın vb. hiçliğini koymak istemiyorum; ben, sana, *orun doğuş belgesi* sorusunu soruyorum, anatomiciyi kemikli yapılar vb. üzerinde sorguya çektiğim gibi.

Ama, sosyalist insan için, *evrensel tarih adı verilen şeyin tümü*, insanın insanal emek tarafından oluşturulmasından, doğanın insan için oluşundan başka bir şey değildir; öyleyse o, kendisinin kendisi tarafından *oluşturulmasının, kendi doğum sürecinin* açık ve çürütülmez kanıtına sahiptir. Eğer insan ve doğanın *özensel* gerçekliği, eğer insan için doğanın varoluşu olan insan ve insan için insanın varoluşu olan doğa bir olgu, somut, apaçık bir şey durumuna gelmişlerse, *yabancı* bir varlık, doğanın ve insanın üstüne konmuş [sayfa 204] bir varlık sorunu –bu sorun, doğa ile insanın özsesizliğinin (*inessentialité*) itirafını içerdiğinden– pratik bakımdan olanaksız bir duruma gelmiştir. Tanrıtanımazlık, bu ikincil şeyi yadsıdığı ölçüde, artık anlamsızdır; çünkü tanrıtanımazlık Tanrının yadsınmasıdır ve bu yadsıma ile o insanın varoluşunu koyar, ama sosyalizm olarak sosyalizmin artık bu orta terime gereksinmesi yoktur. O, öz olarak insanın ve doğanın kuramsal *ve* pratik bakımdan duyulur bilincinden yola çıkar. O insanın artık orta terim aracıyla dinin kaldırılması olmayan olumlu kendinin bilincidir, tıpkı gerçek yaşamın,

insanın, artık orta terim aracıyla özel mülkiyetin kaldırılması olmayan olumlu gerçekliği, [yani -ç.] komünizm olması gibi. Komünizm, olumluyu, yadsımanın yadsınması olarak koyar, öyleyse o insanın kurtuluş ve kendini onanımının *gerçek* uğrağı, tarihin gelecekteki gelişmesi için zorunlu uğraktır. *Komünizm*, yakın geleceğin zorunlu biçimi ve enerjetik ilkesidir, ama komünizm olarak komünizm, insanal gelişmenin ereğı, – insanal toplumun biçimi değildir. [sayfa 205]

[ÖZEL MÜLKİYET REJİMİNDE VE SOSYALİZMDE
İNSANAL GEREKSİNMELEİN ANLAMI.
SAVURGAN ZENGİNLİK İLE SINAİ ZENGİNLİK
ARASINDAKİ AYRIM.
BURJUVA TOPLUMDA İŞBÖLÜMÜ]

[XIV] 7° Sosyalizmde insanal gereksinmelerin *zenginliğinin* ne anlam kazandığını ve, bunun sonucu, *yeni bir üretim biçimi* ile yeni bir üretim *nesnesinin* ne anlam kazandıklarını görmüş bulunuyoruz: *insanın* özsel gücünün yeni bir belirtisi ve *insanal* özün yeni bir zenginleşmesi. Özel mülkiyet çerçevesinde, şeyler ters bir anlam kazanırlar. Her insan, öteki için, onu yeni bir özveriye zorlamak, yeni bir bağımlılık içine sokmak ve yeni bir *yararlanma*, ve bunun sonucu iktisadi yıkım biçimine götürmek üzere, *yeni* bir gereksinme yaratmaya çalışır. Herkes, onda kendi bencil gereksinmesinin doyumunu bulmak için, öteki insanları egemenlik altına alan *yabancı* bir özsel güç yaratma ardında koşar. Nesnelere [sayfa 206]

yığını ile birlikte, demek ki, yabancı varlıkların insanın uyuğu bulunduğu egemenliği de büyür ve her yeni ürün, bu karşılıklı aldatma ve karşılıklı soygunu daha da pekiştirir. İnsan insan olarak bir o kadar yoksullaşır, düşman varlığa egemen olmak için bir o kadar *paraya* gereksinme duyar, ve *parasının* erklığı de üretim hacmi ile tastamam ters orantılı olarak düşer, yani paranın *erklığı* arttığı ölçüde, onun yoksulluğu da artar. – Demek ki, para gereksinmesi, ekonomi politik tarafından üretilen gerçek gereksinme ve onun ürettiği tek gereksinmedir. Paranın *niceliği* gitgide onun tek ve *erkli* özgülüğu durumuna gelir; her şeyi kendi soyutlamasına indirgediği gibi, kendi öz hareketi içinde kendini de nicel bir varlığa indirger. *Ölçü yokluğu* ve *ölçüsüzlük* onun gerçek ölçüsü durumuna gelirler.

– Öznel düzeyde de bu kendini, bir yandan ürünlerin ve gereksinmelerin genişlemesinin, *türetici* ve durmadan insanlık-dışı, incelmış, doğaya karşı ve *düşsel* istekleri *hesaplamakta olan* köle durumuna gelmesinde gösterir – özel mülkiyet kaba gereksinmeyi *insanal* gereksinme durumuna dönüştürmeyi bilmez; *ingelem*, *keyfe bağlılık*, *yeltelik* (*caprice*) onun *idealizmidir*, ve [hiç -ç.] bir harem ağası, efendisini, sinai harem ağasından, [yani -ç.] üreticiden daha büyük bir bayağılıkla koltuklamaz ve ustalıklı göze girmek için, düzenbazlıkla para kazanmak ve çok hıristiyanca sevdiği komşusunun cebinden mangır çekmek için, ondan daha pis araçlarla efendisinin körelmiş yeteneklerini uyandırmaya çalışmaz. – (Her ürün, ötekinin varlığının parasının çekilmeye çalışıldığı bir yemdir; her gerçek ya da olanaklı gereksinme, sineği ökseye çekecek olan bir güçsüzlüktür: – insanın toplumsal özünün evrensel sömürüsü, tıpkı eksikliklerinden herbiri gibi, cennet ile bir bağ, insan yüreğinin rahibe açık olan bir köşesidir; her gereksinme, komşuya en sevimli bir biçimde yaklaşmak, ve ona şöyle demek için bir fırsattır: Sevgili dostum, senin için zorunlu olan şeyleri [sayfa 207] sana vereceğim; ama sen *sine qua non*²⁰ koşulunu biliyorsun; seni bana bağlayan antlaşmayı hangi mürekkeple imzalayacağını biliyorsun; ben sana bir zevk sağlarken seni kazıklayacağım). Sinai harem ağası insanın en pis heveslerine katlanır, onun gereksinmesi ile onun arasında aracılık yapar, ondaki hasta istekleri uyandırır, daha sonra bu aracılıkların ücretini istemek üzere, onun kusurlarını gözetir.

²⁰ Olmazsa olmaz.

– Bu yabancılaşma öte yandan, bir yanda gereksinmelerin ve onları karşılama araçlarının aşırı inceliğini, öte yanda gereksinmenin tam, kaba ve soyut yalınlığı olan hayvanca bir yabanıllığa dönüşü üretirken kendini gösterir; ya da daha doğrusu, o, karşıt anlamı ile birlikte kendi kendini yeniden doğurmaktan başka bir şey yapmaz. Temiz hava gereksinmesi bile işçi için bir gereksinme olmaktan çıkar; insan, inine döner, ama o şimdi uygarlığın bulaşıcı ve pis kokulu soluğu ile bozulmuştur ve artık orada, ancak, her gün ondan kaçabilecek, eğer parasını ödemezse her gün atılabileceği yabancı bir erklik olarak, [XV] *güvenilmez* bir biçimde yaşar. Onun, bu ölüm evini *ödemesi* gerekir. Ahileus’da Prometheus’un yabanılı insana dönüştürmesini sağlamış bulunan en büyük armağanlardan biri olarak gösterdiği *ışık* evi, işçi için öyle olmaktan çıkar. Işık, hava, vb., ya da en ilkel *hayvanal* temizlik, insan için bir gereksinme olmaktan çıkarlar. Pislik, bu durgunluk, insanın bu kuşması, uygarlığın bu (sözcük anlamında) *çirkef kuyusu*, onun *yaşam ögesi* durumuna gelir. Eksiksiz ve doğaya karşı savsama, çürümüş doğa *yaşamının ögesi* durumuna gelir. Duyularının hiç biri, sadece insanal yönü altında değil, ama *insanlık-dışı*, yani hayvanaldan da beter yönü altında bile, yoktur artık. İnsanal emeğin en kaba *biçimlerinin* (ve *aletlerinin*) geri geldikleri görülür: Romalı kölelerin *değirmen taşı*,²¹ birçok [sayfa 208] İngiliz işçisi için üretim biçimi, varoluş biçimi durumuna gelmiştir. İnsanın insanal gereksinmeleri olmaması yetmez, *hayvanal* gereksinmeler de ortadan kalkarlar. İrlandalı artık *yeme* gereksinmesinden, ve üstelik *patates yeme*, ve hatta en kötüsünden, *domuz patatesi* yeme gereksinmesinden başka bir şey bilmez. Ama İngiltere ve Fransa’nın her sanayi kentinde daha şimdiden *küçük* bir İrlanda var. Yabanıl olsun, hayvan olsun, hiç değilse av, hareket, vb., topluluk gereksinmesi duyarlar. –Makinenin, çalışmanın yalınlaştırılması, henüz oluşma aşamasında bulunan insanı, henüz hiç gelişmemiş bulunan insanı –*çocuk*–, işçi durumuna dönüştürmek için kullanılmıştır, oysa işçi yüzüstü bırakılmış bir çocuk durumuna gelmiştir. Makine, *güçsüz* insanı makine durumuna dönüştürmek için, kendini insanın *güçsüzlüğüne* uyarlar (uydurur).–

²¹ Romalı köleleri cezalandırmak için, onları bir değirmenin değirmen taşına döndürmeye mahkûm ediyorlardı.

{Gereksinmelerdeki ve onları karşılama araçlarındaki artış, gereksinmeler ve araçlar yokluğunun doğmasına nasıl yolaçar? İktisatçı (ve kapitalist: genel olarak, deneysel *işadamlarının* kusurları ve *bilimsel* varoluşlarından başka bir şey olmayan iktisatçılara başvurduğumuz zaman, hep deneysel işadamlarının sözünü ediyoruz) bunu şöyle kanıtlar: 1° o işçinin gereksinmesini fizik yaşamın en zorunlu ve en yoksul sürdürülmesine ve etkinliğini de en soyut mekanik harekete indirger, ve sonuç olarak şöyle der: insanın ne başka gereksinmesi, ne başka etkinliği, ne de başka zevki vardır; çünkü bu yaşamı bile, o *insanal* yaşam ve varlık diye gösterir; 2° o olabilecek en *yoksul* yaşamı (varoluşu) kural olarak ve üstelik evrensel kural olarak *hesaplar*: insanların büyük yığını bakımından geçerli olduğu için evrensel; işçinin etkinliğini tüm etkinliğin arı bir soyutlaması durumuna getirdiği gibi, işçiyi de duyu ve gereksinimden yoksun bir varlık durumuna getirir; bunun sonucu işçinin her *lüksü* ona kınanacak bir şey, ve en soyut gereksinmeyi aşan her şey de –edilgin zevk ve etkinlik belirtisi olarak da olsa– lüks olarak görünür. [sayfa 209] Ekonomi politik, bu *zenginlik* bilimi, öyleyse aynı zamanda vazgeçme, yoksunluklar, *esirgeme* bilimidir de, ve gerçekten temiz hava ya da fizik *hareket* gereksinmesini bile insandan *esirgeyecek* kadar ileri gider. Bu tansıklı sanayi bilimi *çilecilik* (*ascétisme*) bilimidir de, ve onun gerçek ülküsü, *çileci*, ama *tefeci* cimri ile, *çileci*, ama *üretici* köledir. Sağtörel ülküsü, ücretininin bir parçasını Biriktirme Sandığına götüren işçidir, ve bu kendi gözde delice hevesi (*lubie favorite*) için, hatta aşağılık bir sanat bile bulmuştur. Bu delice heves, büyük bir duygululuk ile birlikte, tiyatroya taşınmıştır. Öyleyse ekonomi politik –din dışı ve tat almaya dönük yönüne karşın– gerçek bir sağtörel bir bilim, bilimlerin en sağtörel olanıdır. Kendinden vazgeçme, yaşamdan ve tüm insanal gereksinmelerden vazgeçme, onun baş savıdır. Ne kadar az yer, ne kadar az içer, ne kadar az kitap satın alır, tiyatroya, baloya, meyhaneye ne kadar az gider, ne kadar az düşünür, sever, kuram kurar, ne kadar az şarkı söyler, konuşur, kılıç oynarsan, vb., o kadar çok *biriktirir*, ne güvelerin ne de tozun yiyebilecekleri hazineni, *sermayeni*, o kadar çok *artırır*sin. Sen ne kadar *azsan*, yaşamını ne kadar az belirtirsen, o kadar çoğa *sahip* olursun, *yabancılaşmış* yaşamın o kadar büyür, yabancılaşmış varlığından o kadar çok biriktirirsin. [XVI] İktisatçı senden yaşam ve insanlık olarak aldığı şeylerin yerine, *para* ve

zenginliği koyar ve senin yapamadığın her şeyi, senin paran yapabilir: yiyebilir, içebilir, baloya, tiyatroya gidebilir; sanatı, derin bilgiyi, tarihsel ilginçlikleri, siyasal erkiği sınırar; yolculuk edebilir; bütün bunları sana *verebilir*; bütün bunları satın alabilir; gerçek *yetenek* tir o. Ama bütün bunlar olan onun [paranın -ç.], kendi kendini yaratmaktan, kendi kendini satın almaktan başka bir olanağı yoktur; çünkü geri kalan her şey onun uşadıdır ve eğer ben efendiye sahipsem onun uşadına da sahibim demektir, ve uşadına gereksinmem yoktur. Demek ki, bütün tutkular ve tüm etkinlik, *zenginlik susuzluğu* [sayfa 210] içinde yokomalıdır. Demek ki, işçi, tam yaşamak isteyecek kadarna sahip olmalı, ve sadece sahip olmak için yaşamayı istemelidir.}

Gerçi şimdi iktisadi alanda bir tartışma başgösterir. Birileri (Lauderdale, Malthus, vb.) *lüksü* salık verir ve tutumu kargışlar, öbürleri ise (Say, Ricardo, vb.) tutumu salık verir ve *lüksü* kargışlar. Ama birinciler *emek* (yani mutlak tutum) üretmek için istediklerini, öbürleri de tutumu *zenginlik*, yani lüks üretmek için istediklerini gizlemezler. Birinciler, zenginlerin tüketimini belirlemesi gereken şeyin sadece kazanç susuzluğu olmadığı *romantik* yanılması içindedirler ve zenginleşme aracı olarak doğrudan doğruya *savurganlığı* göstererek kendi öz yasalarının tersini söylerler; ve öbürleri de sonuç olarak onlara, abartmalı bir ağırbaşlılık ve büyük bir ayrıntı *lüksü* ile, savurganlık aracıyla, benim *varlığını* artırmayıp azalttığını tanırlar; ikinciler üretimin düpedüz geçici heves ve öykünme tarafından belirlenmiş bulunduğunu gizleme ikiyüzlülüğüne düşerler; “aşırı derecede incelenmiş gereksinimler”i unuturlar; tüketim olmaksızın üretilemeyeceğini unuturlar; üretimin rekabet aracıyla daha evrensel ve daha şatafatlı olacağını unuturlar; kendileri için nesnenin değerini kullanımın ve kullanımı da modanın belirlediğini unuturlar. Sadece “yararlı”nın üretildiğini görmek isterler, ama yararlı ürete ürete, üretimin *yararsız* bir nüfus aşınılığı ürettiğini unuturlar. Savurganlık ile tutumun, lüks ile yoksunluğun, zenginlik ile yoksulluğun, birbirleri ile eşdeğerde olduklarını birileri de, öbürleri de unuturlar.

{Ve sen, eğer kendini iktisadın öğrettiklerine uydurmak istiyor, yanılısana içine düşmek istemiyorsan, sadece yemek vb. gibi dolayimsız duyularında tutumlu olmakla kalmamalı, kendini genel çıkarlara katılmak, acılamak, güvenmek vb. gibi şeylerden de

esirgemelisin.}

Senin olan her şeyi, *satılır*, yani yararlı kılmalısın. Eğer ^[sayfa 211] ben iktisatçıya: Bedenimi bir başkasının isteğine bırakma, satma yoluyla para kazanırsam, iktisadi yasalara uymuş (Fransa'da fabrika işçileri, karlılarının ve kızlarının fuhşunu ek çalışma saati olarak adlandırınlar, ki bu tamamıyla doğrudur), ya da dostumu Faslılara sattığım zaman iktisada uygun davranmamış mı olurum (ve asker vb. tecimi biçimi altında dolaysız insan satışı tüm uygar ülkelerde görülür) diye sorarsam, o bana şu yanıtı verir: Benim yasalarıma aykırı davranmış olmazsın, ama yeğenlerim olan sağtöre ve dinin söylediklerine dikkat et; benim *iktisadi* sağtörem ile *iktisadi* dinimin sana karşı söyleyecek hiç bir şeyleri yok, ama... Ama ben, o zaman daha çok ekonomi politiğe mi inanmalıyım, yoksa sağtöreye mi? Ekonomi politiğin sağtöresi, *kazanç*, emek ve tutumdur, azla yetinirliklidir... ama ekonomi politik bana gereksinmelerimi karşılamayı söz verir. Sağtörenin ekonomi politiği bulunçta, erdemde, vb. zenginliktir, ama eğer yaşamıyorsam nasıl erdemli olabilir, eğer hiç bir şey bilmiyorsam nasıl iyi bir bulunç taşıyabilirim? Tüm bu durum, yabancılaşmanın özünde temellendirilmiştir: her küre (*sphère*, düzey, alan) bana ayrı ve karşıt bir kural uygular: sağtöre bana bir, ve iktisat bir başka kural uygular; çünkü herbiri insanın belirli bir yabancılaşmasını ve herbiri [XVII] yabancılaşmış özel etkinliğin tikel bir küresini tutar, herbiri öbür yabancılaşma ile bir yabancılaşma ilişkisi içindedir. Böylece *M. Michel Chevalier*, Ricardo'yu sağtöreyi bir yana bırakmakla kınar. Ama Ricardo, iktisadi kendi öz dili ile konuşur. Eğer iktisat sağtörel değilse, Ricardo bu konuda bir şey yapamaz. *M. Chevalier* sağtöre yaptığı ölçüde iktisadi bir yana bırakır, ama ekonomi politik yaptığı ölçüde de, sağtöreyi zorunlu olarak ve gerçekten bir yana bırakır. İktisadın sağtöre ile bağlantısı, eğer ayrıca keyfe bağlı, olumsal, ve bunun sonucu temelsiz ve bilimsel özlükten yoksun değilse, eğer *yapmacık* olarak önem verilmiyor, ama *özel* olarak gözönünde tutuluyorsa, iktisadi ^[sayfa 212] yasaların sağtöre ile bağlantısından başka bir şey olamaz: eğer bu görünmüyor, ya da daha doğrusu tersi oluyorsa, Ricardo'nun bunda suçu ne? Ayrıca iktisat ile sağtöre arasındaki karşıtlık bir *görünüştenden* başka bir şey değildir ve eğer bir karşıtlık varsa, bu o karşıtlık değildir. Ekonomi politik, sağtörel yasalar *kendi biçiminde* dile getirmekten başka bir şey yapmaz.

{İktisat ilkesi olarak gereksinme yokluğu, kendini en *parlak* biçimde *iktisadın nüfus kuramında* gösterir. *Aşırı* insan vardır. Hatta insanların varoluşu bile anı bir lükstür ve eğer işçi “*sağtörel*” ise (Mill cinsel bakımdan perhizli davranan kimseler için kamusal kutlamalar, ve evliliğin bu [ülküsül] kısırlığına karşı yanlışlık yapan kimseler için de kamusal bir kınama önerir²² ... Sağtöre değil mi, çilecilik öğretisi değil mi bu?) üreme planında tutumlu olacaktır. İnsan kamusal bir yıkım olarak görünür.)

Üretimin zenginler için taşıdığı anlam, *açıktça* yoksullar için taşıdığı anlamda belirir; yukarda bulunan kimselere göre, bu anlam kendini hep ince, eğreti kılıklı, belirsiz bir biçimde dışavurur, görünüştür; aşağıda bulunan kimselere göre [ise -ç] kendini kaba, dolaysız, içten bir biçimde dışavurur, özdür. İşçinin *kaba* gereksinmesi, zengin *incelmış* gereksinmesinden çok daha büyük bir kâr kaynağıdır. Londra'nın bodrum katları, kiraya verenlerine saraylardan daha çok gelir getirirler, yani mülk sahibine göre, onlar *daha büyük bir zenginlik*, demek ki iktisatçı gibi konuşmak gerekirse, daha büyük bir *toplumsal* zenginliklerdir.

Ve sanayi, gereksinmelerin inceliği üzerine hava oyunu (*speculation*) oynadığı gibi, *kabalıkları*, ama yapay olarak yolaçılmış kabalıkları üzerine de hava oyunu oynar. Bu kaba gereksinmelerin sağladıkları gerçek sevinç, demek ki *kendi kendini avutmaya* dayanır, demek ki bu sevinç, gereksinmenin o *görünürdeki* karşılanması, o kaba gereksinme [sayfa 213] barbarlığı *içindeki* uygarlıktır. Bunun sonucu İngiliz küçük kahveleri özel mülkiyetin *simgesel* örnekleridir. Bu kahvelerin *lüksü* sınai lüks ve sınai zenginliğin insan ile gerçek ilişkisini gösterir. Demek ki, bu küçük kahveler, halkın, İngiliz polisi tarafından hiç değilse tatlılıkla davranılan tek gerçek pazar eğlenceleridir.

İKTİSATÇININ emek ve sermaye birliğini çeşitli biçimde nasıl koyduğunu görmüş bulunuyoruz. 1° Sermaye, *birikmiş emektir*; 2° İster sermayenin kâr ile birlikte yeniden-üretimi olsun, ister hammadde (emek gereci) olarak, isterse kendi başına *çalışan alet* olarak sermaye olsun (makine, araçsız emek ile özdeş olarak konuşmuş bulunan sermayedir), sermayenin üretim içindeki belirlenimi,

²² Mill, *Eléments d'économie politique*, Parisot çevirisi, Paris 1823, s. 10 vd.

üretken emektir; 3° İşçi bir sermayedir; 4° Ücret sermaye harcamaları içine girer; 5° İşçiye ilişkin olarak, emek onun dirimsel sermayesinin yeniden üretimidir; 6° Kapitaliste ilişkin olarak, emek onun sermayesinin bir etkinlik etkenidir; son olarak 7° İktisatçı, emek ve sermayenin ilkel birliğini, kapitalist ve işçi birliği olarak varsayar; cennetsel ilkel durumdur bu. İki kişinin cisimleştirdiği bu iki yön [XIX] birbirinin gırtlığına sarıldığı sırada, bu durum iktisatçı için *olumsal* ve bunun sonucu ancak dıştan açıklanabilecek bir olaydır (bkz: Mill).²³

Henüz değerli madenlerin duyulur parlaklığı ile körleşmiş bulunan ve bunun sonucu henüz madensel para tapıncakçıları olan uluslar – henüz eksiksiz para ulusları değildirler. Fransa ile İngiltere arasındaki karşıtlık. –Kuramsal bilimcelerin çözümünün ne derecede bir *praxis* işi olduğu *ve praxis* aracıyla gerçekleştiği, doğru *praxis*'in ne derecede gerçek ve olumlu bir kuram koşulu olduğu, örneğin *tapıncakçılık* dolayısıyla görünür. Tapıncakçının duyulur bilinci, Yunanlının bilincinden ayırdır, çünkü onun duyulur varoluşu da ayırdır. İnsanın doğa duyusu, insanal doğa duyusu, [sayfa 214] öyleyse *doğal insan duyusu* da, henüz insana özgü emek tarafından üretilmediği sürece, duyarlılık ile tin arasındaki soyut düşmanlık zorunludur.–

Eşitlik, Fransızcaya, yani siyasal dile çevrilmiş Almanca ben = ben'den başka bir şey değildir. Komünizmin *nedeni* olarak eşitlik, onun *siyasal* temelidir; ve Alman, komünizmin temelini, insanı *evrensel kendinin bilinci* olarak tasarlayarak kavradığı zaman da, aynı şey olur. Anlaşılması kolaydır ki, yabancılaşmanın kaldırılması, her zaman yabancılaşmanın *egemen* erklik olan biçiminden, Almanya'da *kendinin bilincinden*, Fransa'da siyaset nedeniyle *eşitlikten*, İngiltere'de [ise -ç.] sadece kendi kendisi ile ölçüşen *pratik* maddi gerçek gereksinmesinden yola çıkar. Proudhon'u eleştirmek ve değerlendirmek için yola, işte buradan çıkmak gerekir.²⁴

Eğer henüz *komünizmin* kendisini –yadsımanın yadsınması, kendi kendisi ile orta terim olarak özel mülkiyetin yadsınması

²³ *Ibid.*, s. 59 vd..

²⁴ Marx, aynı dönemde, Proudhon'un değerlerini açıkça kabul etmesine karşın, burada onun kuramının, her şeyden önce eşitlik kavramına dayanan temel bir eleştirisinin taslağını verir.

sahip bulunan insanal özün temellükü olduğu için, bunun sonucu olumluyu henüz kendi kendinden değil, ama tersine özel mülkiyetten yola çıkarak *doğru biçimde* koymadığı için,²⁵ –

... nın ... böylece eski Alman biçiminde – Hegel Görüngübilimi biçiminde ... nitelendiriyorsak ...

... şimdi *aşılmış* bir hareket olarak ortadan kaldırılmış ve ...

... ve dinginlik bulunabilsin çünkü bilincinde ...

... sadece insanal özün böylece *gerçek* ...

... düşüncesinin tıpkı önce de olduğu gibi kaldırılması ...

demek ki insanal yaşamın gerçek yabancılaşması ve yabancılaşma olarak ne kadar bilincine varlırsa o kadar [sayfa 215] büyük bir yabancılaşma onunla birlikte kaldıklarından – gerçekleştirilebilir, öyleyse o, kendini ancak komünizm aracıyla gerçekleştirebilir.

Özel mülkiyet *fikrini* kaldırmak için, *düşünülmüş* komünizm iyice yeter. Gerçek özel mülkiyeti kaldırmak için, *gerçek* bir komünist eylem gerekir. Tarih bunu getirecek, ve *düşüncede* daha şimdiden onun kendi kendini kaldırdığını bildiğimiz bu hareket, çok sert ve çok yaygın bir süreç aracıyla gerçekliğe geçecektir. Daha ilk anda, tarihsel hareketin sınırının olduğu kadar ereğinin de bir bilincine, ve bu hareketi aşan bir bilincine ermiş bulunmamızı gerçek bir ilerleme saymalyız.–

Komünist *işçiler* biraraya geldikleri zaman, amaçları ilkin öğreti, propaganda vb. gibi şeylerdir. Ama aynı zaman da böylelikle yeni bir gereksinme, toplum (topluluk) gereksinmesini de edinirler, ve araç olduğu sanılan şey, amaç durumuna gelmiş bulunur. Sosyalist Fransız işçilerinin biraraya geldikleri görüldüğü zaman, bu pratiksel hareketin en parlak sonuçları gözlemlenebilir. Sigara, içki içme, yemek yeme vb., artık orada toplanma bahaneleri ya da birleşme araçları değildirler. Topluluğun amacı durumuna gelmiş bulunan toplantı, ortaklık, konuşma onlara yeter, insanal kardeşlik onlarda boş bir söz değil, ama bir, doğruluktur (*vérité*), ve insanlığın soyluluğu, çalışma ile sertleşmiş bu çehrelerde parlar.–

[XX] {Ekonomi politik her ne kadar arz ile talebin her zaman birbirlerini dengelediklerini ileri sürerse de, kendi öz kesinlemele-

²⁵ Elyazması sayfasının sol köşesi yırtılmıştır. Sadece satırların sonları kalmış, bu da metnin aşağı yukarı tüm yeniden kuruluşunu olanaksız kılmıştır. Biz, Moskova Marksizm-Leninizm Enstitüsünün son çalışmalarından Yararlanarak, metinden kalan ne varsa, onu çeviriyoruz.

rine göre, *insan arzının* (nüfus kuramı) talebi her zaman geçtiğini, demek ki tüm üretimin özsel sonucunun –insanın varoluşu–, arz ile talep arasındaki oransızlığı en parlak biçimde gösterdiğini hemen unuttur.–}

{Başlangıçta araç olan paranın, ne derecede gerçek *erklilik* ve tek *erek* olduğu, –genel olarak beni bir varlık durumuna getiren, yabancı nesnel varlığı benim varlığım yapan aracın, [sayfa 216] ne ölçüde *kendi başına bir erek* olduğu... toprağın yaşam kaynağı olduğu yerlerde toprak mülkiyetinin, *gerçek geçim araçları* oldukları yerlerde *at ile kılıcın*, yaşamın gerçek siyasal erklilikleri olarak tanınmış bulunmaları biçiminde de görülebilir. Ortaçağda bir sınıf, *kılıç* taşıma hakkına sahip olur olmaz, kurtulmuş demektir. Göçebe halklarda, *at*, beni özgür bir insan, bir topluluk (ortaklık) üyesi durumuna getiren şeydir.–}

Yukarda insanın *inine* vb. döndüğünü, ama onu bu kez yabancılaşmış ve düşman bir biçim altında bulduğunu söylemiştik. Mağarasındaki –yabanıla kendini yararlanması ve sığınması için kendiliğinden sunan bu doğa ögesindeki– yabanıl, kendini sudaki *balıktan* daha yabancı değil, daha doğrusu onun kadar kendi evinde duyar. Ama yoksulun oturduğu bodrum, düşman bir şeydir, onun kendini, –sonunda: burada kendi evimdeyim diyebileceği kendi öz evi saymadığı–, daha çok bir başkasının evinde, her gün yolunu bekleyen ve eğer kirayı ödemezse onu kapı dışarı eden bir *yabancı* evinde bulunduğu, kendi öz evi saymadığı, “kendinde düşman bir erklilik içeren, kendini ona, onun terini kendisine verdiği ölçüde veren bir konut”tur. Aynı biçimde nitelik bakımından da, o, kendi konutunu *öbür dünyada*, zenginlik cennetinde bulunan insanal konutun karşıtı olarak görür.

{Yabancılaşma, benim geçim araçlarının *bir başkasına* ilişkin olmasında, *benim* isteğim olan şeyin bir *başkasının* erişilmez mülkiyetinde olmasında olduğu kadar, her şeyin kendi kendinden *başka* olmasında, etkinliğimin *başka şey* olmasında, son olarak –ve bu kapitalizm için de doğrudur– egemenlik sürenin eninde sonunda *insanlık dışı erklilik* olmasında da görünür.

Sadece zevke adanmış, etkin olmayan, savurgan zenginliğin tanımı: bir yandan, bu zenginlikten yararlanan kişi, gerçi, kararsız delice heveslerden vazgeçerek, sadece *geçici* bir birey gibi *davranır*, ve aynı zamanda başkasının köle [sayfa 217] emeğini, insanın kanlı

terini de kendi isteğinin kurbanı olarak görür; bu nedenle insanın kendisini, öyleyse kendi kendisini de kurban edilmiş ve hiç olarak bilir (bununla birlikte onun insanları horgörmesi kibir olarak, yüzlerce insanal yaşamı uzatabilecek şeylerin saçılıp savrulması ya da dizginsiz savurganlığı ile coşkun ve üretken olmayan tüketiminin emeği ve bunun sonucu başkasının geçimini koşullandırdıkları iğrenç yanılısama olarak görünür); insanın *özel güçlerinin* gerçekleşmesini, o sadece kendi canavarlığının, kendi yeltekliliğinin ve kendi keyfi ve tuhaf delice heveslerinin gerçekleşmesi olarak tanır. Ama bu zenginlik, öte yandan, zenginliği yalın bir araç, ve yokedilmeye değer bir şey olarak tanır, demek ki bu zenginlik, aynı zamanda, onun hem kölesi, hem de efendisidir, aynı zamanda, hem yüce gönüllü hem de aşağılık, hem maymun iştahlı, kendini beğenmiş, kibirli, hem de incelmış, gelişmiş, tinsel bir zenginliktir; o henüz zenginliği, onu egemenlik altına alan büsbütün yabancı bir erklik olarak denememiştir; onda daha çok kendi öz erkliliği görür ve [bu] zenginlik [değil], [onun için] ... son erek [olan]²⁶ zevktir. Bu ... [XXI] ve zenginliğin özünün duyulur görünüşü ile körleşmiş, parlak yanılısama karşısına, emekçi, azla yetinir, *iktisada göre* düşünen, bayağı –zenginliğin özünün ta kendisi üzerine aydınlanmış bulunan– sanayici çıkar ve savurganın zevk susuzluğuna daha geniş bir alan sağlayarak, ona üretimleri ile güzel pohpohlardan başka bir şey söylemeyerek, –sanayicinin ürünleri savurganın isteklerine yönelik aşağılık okşantıların ta kendileridir–, ötekinin elinden kaçan erkliliği tek yararlı biçimde kendisi için ele geçirmesini bilir. Demek ki sınıai zenginlik ilkin her ne kadar savurgan, maymun iştahlı zenginliğin sonucu olarak görünürse de, –birincinin hareketi, kendine özgü bir hareket ile, bir o kadar etkin bir biçimde onun yerini alır. Faiz oranının düşmesi, gerçekte, sınıai hareketin bir vargısı [sayfa 218] ve zorunlu bir sonucudur. Rantları (gelirleri) ile geçinen savurganın araçları, tastamam zevk araçlarının ve onların tuzaklarının artışı ile *ters* orantılı olarak, böylece her gün azalırlar. Demek ki, o, ya sermayesini yemeli, böylece yokolmalı, ya da sanayici kapitalist duruma dönüşmelidir... Öte yandan, *toprak rantı* gerçi sınıai hareketin gidişi sayesinde, sürekli bir biçimde doğrudan doğruya yükselir, ama –görmüş bulunuyoruz– toprak mülkiyetinin, tüm öbür mülki-

²⁶ Sayfa yırtılmıştır. Üç-dört satır eksiktir.

yet gibi, kendini kâr ile birlikte yeniden üreten sermaye kategorisi içine gireceği bir an ister istemez gelir – ve, üstüne üstlük, bu da o aynı sinai hareketin sonucudur. Demek ki, savurgan toprak sahibi de, ya sermayesini yiyecek, böylece yokolacak ... ya da kendi öz toprağının çiftlik kiracısı –tarım yapan sanayici– durumuna gelecektir}

{Demek ki –Proudhon’un sermayenin kalkışı ve sermayenin toplumsallaşma eğilimi olarak düşündüğü– para faizinin azalması, daha çok savurgan zenginliğe tebelleş olan sermayenin eksiksiz etkusunun dolaysız bir belirtisinden, yani tüm özel mülkiyetin sinai sermaye durumuna dönüşmesinden –özel mülkiyetin *görünüşte* hâlâ insanal tüm nitelikleri üzerindeki eksiksiz etkusu ve özel mülk sahibinin özel mülkiyetin özüne (*emek*) bütünsel uyrukluğu– başka bir şey değildir. Gerçi sanayici kapitalist de zevk alır. Gereksinmenin doğa dışı yalınlığına hiç bir zaman geri dönmez, ama onun zevki ikincil, dinlenme niteliğinde, üretime bağımlı bir zevkten başka bir şey değildir, ve böylece bu zevk *hesaplı*, öyleyse *iktisada* da uygun bir zevktir, çünkü sanayici kapitalist onu sermaye harcamalarına ekler ve bunun sonucu bu zevkin sanayici kapitaliste, onun için harcamış bulunduğu şeyin, sermayenin yeniden üretimi aracılığıyla kârla birlikte yerine konması için gerekenden daha çoğuna malolmaması gerekir. Demek ki zevk sermayeye, zevk alan birey de sermayeleştiren bireye bağımlıdır, oysa eskiden bunun tersi oluyordu. Faizin azalması, demek ki sermayenin tamamlanma ^[sayfa 219] yolundaki egemenliğinin, öyleyse tamamlanan ve kendi kalkışma doğru hızla giden yabancılaşmanın bir belirtisi olduğu ölçüdedir ki, sermayenin kalkışının bir belirtisi olabilir. Kısacası, varolan şeyin kendi karşıtını tek doğrulama biçimidir bu.}

Bunun sonucu, iktisatçıların lüks ve tutum konusundaki tartışması, zenginliğin özünün açık bir kavramına erişmiş bulunan ekonomi politiğin, hâlâ romantik ve sanayi düşmanı anılarla lekelenmiş bulunan ekonomi politik ile tartışmasından başka bir şey değildir. Ama her iki yan da tartışmalarının konusunu onun yalın dışavurumuna indirgemesini bilmez ve bunun sonucu birbirlerinin üstesinden gelemezler.

[XXXIV] *Toprak rantı* ayrıca toprak rantı olduğu için ortadan kalkmıştır – çünkü toprak sahibini tek geççek üretici durumuna

getiren fizyokratların kanıtına karşı olarak, modern ekonomi politik, tersine, onun toprak sahibi olarak hiç üretken olmayan tek hazır yiyici (*rentier*) olduğunu tanıtlamıştır. Tarım, eğer alışılmış kâr bekleme durumundaysa, sermayesine bu kullanımı verecek olan kapitalistin işi olacaktır. Fizyokratlar tarafından konulan ilke –toprak mülkiyeti tek üretici mülkiyet olduğundan, devlet vergisini sadece onun ödemesi, öyleyse devlet yönetimine de sadece onun katılması gerektiği yolundaki ilke– demek ki ters tanımlama durumuna dönüşür: Toprak rantı üzerinden alınan vergi, üretken olmayan bir gelir üzerinden alınan ve bunun sonucu ulusal üretim için zararlı olmayan tek vergidir. Bu görüşe göre, toprak sahiplerinin siyasal ayrıcalığının artık verginin başlıca yükünü onların taşımasından çıkmadığı da açıktır.–

Proudhon'un, emeğin sermayeye karşı hareketi olarak anladığı şeylerin tümü, emeğin, kendi sermaye, *sınai sermaye* belirlemesi içinde, sermaye olarak, yani *sınai* bir biçimde tüketilmeyen sermayeye karşı hareketinden başka bir ^[sayfa 220] şey değildir. Ve bu hareket kendi utkulu (muzaffer) yolunu, yani *sınai* sermayenin utku yolunu izler. Öyleyse görülüyor ki, iktisadın hareketi de, ancak *emek* bir kez özel mülkiyetin özü olarak kavrandıktan sonra, kendi gerçek belirlenimi içinde, iktisadın hareketi olarak ortaya konulabilir.–

Toplum –iktisatta görüldüğü biçimiyle– içinde her bireyin bir gereksinmeler topluluğu olduğu ve birbirleri için bir araç durumuna geldikleri ölçüde, [XXXV] ötekinin orada ancak onun için bulunduğu gibi, onun da orada ancak öteki için bulunduğu *burjuva toplumdur*. İktisatçı –siyasetin kendi *insan haklarında* yaptığı gibi– her şeyi insana, yani onu kapitalist ya da işçi olarak alıkoymak üzere tüm belirlenimden soyduğu bireye indirger.

İşbölümü, *emeğin toplumsal özlüğünün*, yabancılaşma çerçevesi içindeki iktisadi dışavurumdur. Ya da, emek, insan etkinliğinin yabancılaşma çerçevesi içindeki bir dışavurumundan, yaşam belirtisinin yaşamın yabancılaşması olarak dışavurumundan başka bir şey olmadığına göre, *işbölümünün kendisi*, insanal etkinliği, *gerçek bir türsel etkinlik*, ya da insanın türsel varlık biçimindeki etkinliği olarak, *yabancı duruma gelmiş*, *yabancılaşmış* bir biçimde koyma olgusundan başka bir şey değildir.

İşbölümünün –emek özel mülkiyetin özü olarak tanınır tanın-

maz, zenginlik üretiminin elbette özsel bir etkeni olarak tasarlanacak işbölümünün– özü üzerinde, yani *türsel etkinlik olarak insanal etkinliğin yabancı durumuna gelmiş ve yabancılaşmış* biçimi üzerinde, iktisatçılar çok belirsizdirler ve birbirleri ile çelişirler.

*Adam Smith:*²⁷

“[Kendinden bu kadar yarar doğan] bu işbölümüne, başlangıcında, bir insanal bilgelik sonucu olarak bakmalıdır... işbölümü [sayfa 221] bir şeyi bir başka şeyle o alışveriş, değiştokuş, değişim eğiniminin... yavaş ve kerteli bir biçimde de olsa, zorunlu sonucudur. Bu eğinim(in) [insanal doğanın o ilk ilkelerinden biri mi... yoksa] daha olası görüldüğü gibi, usavurma ve söz kullanımının zorunlu bir sonucu[mu olduğu benim inceleme konum değildir]dur. Bu eğinim tüm insanlara özgü bir şeydir ve başka hiç bir hayvanal türde görülmez ...²⁸ Hemen bütün öbür hayvan türlerinde, her birey, tam büyüme çağına eriştiği zaman, büsbütün bağımsızdır... [Ama] insan hemen hemen sürekli olarak benzerlerinin yardımına gereksinme duyar ve bunu sadece onların iyi dilekliliğinden beklemesi de boşunadır. Onların özel çıkarlarına yönelir, ve onları, kendilerinden istediği şeyi yapmakta kendi öz çıkarları bulunduğu inandırırsa, durumu çok daha güvenli olacaktır... Biz onların *insanlığına*²⁹ değil, ama *bencilliğine*²⁹ yöneliyoruz; ve onlara sözünü ettiğimiz şey, hiç bir zaman *kendi gereksinmelerimiz* değil, ama hep onların *çıkardır*.³⁰ Başkalarından, birbirimize karşılıklı olarak zorunlu bulunan bu uzlaştırma araçlarının çoğunu işte böyle anlaşma, değiştokuş, satın alma aracıyla elde ettiğimiz göre, başlangıçta *işbölümüne*³¹ yolaçan şey, bu aynı *alışveriş*³¹ eğilimidir. Örneğin, bir avcı ya da çoban aşiretinde, bir kişi ok ve yayı bir başkasından daha büyük bir çabukluk ve ustalıklarla yapar. Çoğu kez bu türlü yapıtları arkadaşları ile sürü ya da av hayvanlarına karşı değiştokuş eder, ve çok geçmeden de, bu yoldan, kendi başına elde edebileceğinden daha çok sürü ve av hayvanı sağlayabileceğini görür. Demek ki, çıkar hesabı sonucu, ok ve yay yapmayı kendi baş uğraşı durumuna getirir... Gerçeklikte, bireyler arasındaki *doğal*³¹ yetenek ayrıntıların³² ... işbölümünün *nedeninden*³³ çok sonucudur³³ ... İnsanların

²⁷ *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Araştırma*'dan alınmış bulunan bu alıntı, Adam Smith'in metnine göre verilmiştir. Köşeli ayraç [] içindeki parçalar, Marx tarafından alınmamış bulunan parçalardır.

²⁸ *Ibid.*, c. 1, s. 29.

²⁹ Altın Marx tarafından çizilmiştir.

³⁰ *Ibid.*, c. 1, s. 30-31. Son sözcük Marx tarafından çizilmiştir.

³¹ Altın Marx tarafından çizilmiştir.

³² *Ibid.*, c. 1, s. 32-33.

³³ Altın Marx tarafından çizilmiştir.

alışveriş ve değişim eğilimi olmasaydı, herkes yaşamın tüm zorunluluk ve rahatlıklarını kendi başına sağlama zorunda kalırdı. Herkesin yerine getirilecek aynı görevi ve yapacak aynı işi olur, ve büyük bir yetenekler ayrılığını doğurabilecek tek şey olan o büyük *uğraşlar ayrılığı*³³ ortaya çıkmazdı. Çeşitli [sayfa 222] meslekten insanlar arasındaki öylesine ilginç bu yetenekler ayrılığını bu değiştokuş eğinimi doğurduğuna göre, bu çeşitliliği yararlı kılan şey de bu aynı eğinimdir. Aynı türden oldukları kabul edilen birçok hayvan soyu, eğilimleri bakımından, doğadan, alışkanlıklar ve eğitimin etkisinden önce insanlar arasında gözlemlenebileceklerden çok daha ilginç ayırdedici belirtiler almışlardır. Doğal olarak, yetenek ve anlayış (*intelligence*) bakımından, bir filozof bir hamaldan, bir bekçi köpeğinin bir tazıdan, bir tazının bir İspanyol köpeğinden, ve bir İspanyol köpeğinin de bir çoban köpeğinden olduğunun yansı kadar bile farklı değildir. Bununla birlikte, bu çeşitli hayvan soylarının, aynı türden olmalarına karşın, birbirlerine hemen hiç bir yarar dokunmaz. Bekçi köpeği, tazının hafifliğinden yararlanarak, kendi gücüne [XXXVI] bir şeyler ekleyemez... Bu çeşitli yetenek ya da anlayış derecelerinin sonuçları, bir alışveriş ya da değişim yetenek ya da eğiniminin yokluğu yüzünden, birleştirilemez ve *türün yarar*³⁴ ya da *ortak rahatlığına*³⁴ en küçük bir katkıda bulunamazlar. Her hayvan kendi başına ve öbürlerinden bağımsız olarak kendini yaşatmak ve savunmak zorundadır ve doğanın kendi benzerleri arasında dağıtmış bulunduğu o yetenekler çeşitliliğinden en küçük bir yarar sağlayamaz. İnsanlar arasındaysa, tersine, en uygunsuz yetenekler birbirleri için yararlıdır, çünkü herbirinin kendi değişken sanayilerinin *çeşitli ürünleri*,³⁴ o evrensel değiştokuş ve alışveriş eğinimi aracıyla, her insanın, kendi gereksinmesine göre, başkalarının sanayiinden herhangi bir ürün parçası satın alabileceği, deyim yerindeyse ortak bir yığın durumuna getirilmiş bulunurlar. *İşbölümüne* yolaçan şey *değişim*³⁴ yeteneği olduğuna göre, bunun sonucu bu [iş -ç.] *bölümün*[ün -ç.] artışının³⁴ her zaman *değişim yeteneğinin genişliği*, ya da bir başka deyişle, *pazarın genişliği* ile sınırlanmış bulunması gerekir. Eğer pazar çok küçükse, kendi emeğinin kendi öz tüketimini aşacak o tüm ürün artığını, başkasının elde etmek isteyeceği benzer bir emek ürünü artığı ile değiştirememesi sonucu, kimse kendini büsbütün tek bir uğraşa vermek için özendirilmiş olmayacaktır...³⁵ *İlerlemiş* durumda: "Böylece her insan varlığını değişimler aracıyla sürdürür ya da bir tür *tecimen* durumuna gelir ve [sayfa 223] *toplumun kendisi de* tam anlamıyla

³⁴ Altın Marx tarafından çizilmiş.

³⁵ *Ibid.*, e. I, s. 34-37.

tecimen bir toplumdur.” (Bkz. Destut de Tracy: “Toplum sürekli bir değişimler dizisidir, ve tecim de tüm toplumdur.”³⁶ ... Sermayelerin birikimi işbölümü ile, işbölümü de sermayelerin birikimi ile artar.³⁷

Adam Smith için bu kadar.

“Eğer her aile kendi tüketim nesnelерinin topunu kendisi üretseydi, hiç bir değişim olmasa da, toplum böylece de yürüyebilirdi; değişimlerin, *temel olmasalar da*, toplumlarımızın ilerlemiş durumunda zorunlu olduklarını biliyorum.³⁸ Emeklerin (işlerin) ayrılmasının insan güçlerinin ustaca bir kullanımı olduğu, sonuç olarak toplumun ürünlerini, yani onun erklik ve zevklerini artırdığı, ama bireysel olarak alınan her insanın yeteneğinden bir şey aldığı söylenebilir. Değişim olmaksızın üretim olamaz.”³⁹

J. B. Say böyle der.

“İnsanın içinde bulunan güçler şunlardır: anlayış ve fiziksel çalışma anıklığı. Toplum durumundan türeyenler ise: *çeşitli işleri insanlar arasında bölme ve dağıtma* yeteneği ... ile, bu araçları oluşturan *karşılıklı hizmet* ve ürünleri değişim *yeteneğine* dayanırlar... İnsanı, kendi hizmetlerini başkasına adamaya razı eden güdüler ... bencilliktir, – insan ... başkasına yapılmış hizmetler için bir ödül ister.⁴⁰ ... Demek ki insanlar arasında değişimin kurulabilmesi için salt (*exclusive*) mülkiyet hakkının varlığı zorunludur.⁴¹ ... Sanayi bölümünün değişim ve değişimin bu bölümüm üzerindeki karşılıklı etkisi.⁴²

Skarbek’in dediği de bu.

Mill gelişmiş değişimi, [yani -ç.] *tecimi, işbölümünün* bir sonucu olarak tasarlar.

İnsan eylemleri çok yalın öğelere indirgenebilir. İnsan, gerçekte, hareket üretmekten başka bir şey yapamaz; şeyleri birbirlerine [sayfa 224] yaklaştırmak ya da uzaklaştırmak için, onların [XXXVII] yerini değiştirebilir; tüm geri kalanı da, maddenin özellikleri yerine getirirler...⁴³ Emegın ve makinelerin kullanımında ... birbirini engelle-

³⁶ Destut de Tracy: *Eléments d'idéologie*, IV. ve V. bölümler: *Traité de la volonté et de ses effets*. Paris 1826, s. 68, 78.

³⁷ *Ibid.*, s. 46.

³⁸ Say, *Traité d'économie politique*, 3. baskı, Paris 1817, c. I, s. 300.

³⁹ *Ibid.*, c. I, s. 76.

⁴⁰ Skarbek, *Théorie des richesses sociales*, bir ekonomi politik bibliyografyası eklenmiş, c. I-II, Paris 1829, c. I, s. 25-27.

⁴¹ *Ibid.*, c. I, s. 75.

⁴² *Ibid.*, c. I, s. 121. Bu alıntı V. bölümün başlığıdır.

⁴³ J.Mill, *Eléments d'économie politique*, J.-T. Parisot çevirisi, Paris 1823, s. 7.

me eğilimi gösteren bütün işlemleri ayırıp, ne biçimde olursa olsun, birbirini kolaylaştırabilen işlemleri birleştirerek, çoğu kez sonuçların artırılabildikleri olur, genel olarak insanlar birçok çeşitli işlemi, küçük bir sayıdaki işlemi alışkanlık sonucu yapabildikleri aynı hız ve aynı ustalıklarla yapamadıklarından, her bireye verilen işlemlerin sayısını elden geldiğince sınırlandırmak her zaman yararlıdır. İşi bölmek ve insan ve makine güçlerini en elverişli biçimde dağıtmak için, birçok durumda, büyük bir ölçekte üzerinde çalışmak, ya da başka bir deyişle, zenginlikleri büyük yığınlar biçiminde üretmek zorunludur. Büyük yapımevlerini doğuran da işte bu üstünlüktür. Bu yapımevlerinden en uygun konumlar içine konmuş birkaçı, bazan bir değil, ama birçok ülkeyi, ürettikleri nesnelere istenilen nicelikte azıklandırdılar.⁴⁴

Mill'in dediği de işte bu.

Ama tüm modern iktisat, işbölümü ile üretim zenginliğinin, işbölümü ile sermaye birikiminin birbirlerini karşılıklı olarak koşullandırdıkları olgusu üzerinde uyuşur, tıpkı en yararlı ve en geniş işbölümünü, ancak *kurtulmuş*, kendi başına bırakılmış özel mülkiyetin üretebileceği olgusu üzerinde uyduğu gibi.

Adam Smith'in açındırması şöyle özetlenebilir: İşbölümü emeğe sonsuz bir üretim yeteneği kazandırır. İşbölümü, herhalde raslansal olmayan, ama us ve dilin kullanılması aracıyla koşullandırılmış bulunan özgül olarak insanal bir eğilime, *değişim* ve *alışveriş* eğilimine dayanır. Değişimde bulunan kişinin devindirici gücü *insanlık* değil, ama *bencilliktir*. İnsanal yeteneklerin çeşitliliği, işbölümünün, yani değişimin nedeni olmaktan çok, sonucudur. Bu çeşitliliği yararlı kılan da, sadece değişimdir. Bir hayvanal türün [sayfa 225] çeşitli soylarının tikel nitelikleri, doğa tarafından, insanal yetenekler ve etkinlik çeşitliliğinden daha güçlü olarak belirtilmişlerdir. Ama hayvanlar *değişim* yapamadıklarından, aynı türden ama değişik soydan bir hayvanın değişik özgüllüğü, hiç bir hayvan bireyine yaramaz. Hayvanlar kendi türlerinin değişik niteliklerini birbirlerine katamazlar; kendi türlerinin *ortak* yarar ya da rahatlığına hiç bir katkıda bulunamazlar. *Çeşitli* ürünlerini, herbirinin satın alabileceği ortak bir yığın biçiminde biraraya *getirebildikleri için*, en uyumsuz yetenek ve etkinlik biçimlerinin birbirlerine yararlı

⁴⁴ *Ibid.*, s. 11-12.

oldukları insan için durum böyle değildir. İşbölümü *değişim* eğiliminden doğduğu gibi, *değişimin*, *pazarın genişliği* ile büyür, aynı genişlik ile sınırlanır. İlerlemiş durumda, her insan *tecimendir*, *toplum bir tecim toplumdur*. Say, *değişimi* raslansal ve temel olmayan bir şey olarak görür. Toplum, varlığını onsuz da sürdürebilir. Değişim, toplumun ilerlemiş durumunda zorunlu duruma gelir. Gene de *o olmadıkça üretim* de olamaz. İşbölümü, toplumsal zenginlik bakımından *kullanışlı* ve *yararlı* bir araç, insanal güçlerin us-taca bir kullanılmasıdır, ama *bireysel olarak alınmış* her insanın yeteneğini azaltır. Bu son gözlem, Say'ın bir ilerlemesidir.

Skarbek, insanın içinde bulunan *bireysel* güçleri, anlık ve fiziksel emek eğilimini, toplumdaki *türemiş* güçlerden, birbirlerini karşılıklı olarak koşullandıran *değişim* ve *işbölümünden* ayırır. Ama *değişimin* zorunlu koşulu *özel mülkiyettir*. Skarbek, burada, *ben-cilliği*, *özel çıkarı*, *değişimin* temeli, ya da *alışverişi*, *değişimin özsel ve uygun biçimi* durumuna getirdikleri zaman, Smith'in, Say'ın Ricardo'nun vb. dediklerini, nesnel bir biçim altında dile getirir.

Mill, *tecimi*, *işbölümünün sonucu* olarak tasarlar. *İnsanal* etkinlik ona *göre mekanik bir harekete* indirgenir. İşbölümü ile makinelerin kullanılması, üretim zenginliğini artırır. Her insana elden geldiğince küçük bir işlem alanı [sayfa 226] verilmelidir. Kendi köşelerinden, işbölümü ile makinelerin kullanılması da yığınsal zenginliği, öyleyse üretimi koşullandırdılar. Büyük yapımevlerinin temelidir bu.–

[XXXVIII] *İşbölümü ile değişimin* incelenmesi son derece yararlıdır, çünkü bunlar, *türsel* etkinlik ve *özsel* güç olarak insan *etkinliği ve özsel gücünün gözle görülürcesine yabancılaşmış* dışavurumudurlar.

İşbölümü ile değişimin özel mülkiyete dayandıklarını söylemek, *emeğin* özel mülkiyetin özü olduğunu olurlamaktan başka bir şey değildir – iktisatçının tanıtlanamayacağı ve bizim onun hesabına tanıtlayacağımız olurlama. Bir yandan, *insanal* yaşamın gerçekleştirmek için *özel mülkiyete* gereksinme duymuş bulunduğu, ve öte yandan da şimdi özel mülkiyetin kaldırılmasını gereksindiği ikili kanıtı, *işbölümü* ile *değişimin* özel mülkiyet biçimleri oldukları olgusunun ta kendisine dayanır.

İşbölümü ve değişim, iktisatçının kendi biliminin toplumsal özlüğü ile kurum satması ve, bilinçsiz olarak, tek bir solukta biliminin çelişkisini, toplumun toplumsal olmayan özel çıkar tarafından

kurulmasını dile getirmesi sorununu veren iki *görüngüdür*.

İncelememiz gereken yönler şunlardır: bir yandan –güdücü bencillikte bulunan– *değişim eğilimi*, işbölümünün nedeni ya da dönüşlü sonucu olarak görülmüştür. Say, toplumun özü bakımından, değişimin *temel* olmadığını düşünür. Zenginlik, üretim, işbölümü ve değişim ile açıklanmıştır. İşbölümünün, bireysel etkinliğin yoksullaşması ve alçalmasına yol açtığı kabul edilir. Değişim ile işbölümü, *insanal yeteneklerin, yararlılığını* değişim sayesinde bulan büyük çeşitliliğinin üreticileri olarak tanınmışlardır. Skarbek, üretim biçimlerini ya da insanın özsel üretken güçlerini, 1° onun içinde bulunan bireysel güçler, anlaki ile emek yetenek ya da özgül eğilimi; 2° toplumdan –gerçek bireyden değil– *türemiş* bulunan güçler, işbölümü ile değişim [olmak üzere -ç.] [sayfa 227] iki parçaya böler. Ayrıca, işbölümü *pazar* ile sınırlandırılmıştır. – İnsanal emek yalnız bir *mekanik harekettir*; özsel olan, nesnelere maddi özgülükleri tarafından yapılmıştır. Bir bireye elden geldiğince az işlem vermek gerekir. Emegün ayrılması ve sermayenin toplanması, bireysel üretimin önemsizliği ve yığınsal zenginlik üretimi. – Özgür özel mülkiyetin işbölümünde kavranması.⁴⁵ [sayfa 228]

⁴⁵ Üçüncü elyazmasının, ikinci elyazmasının XXXIX. sayfasına bir çeşit ek olan bölümü burada biter. XXXVIII. sayfasının sadece sol bölümü yazılmıştır, sağ bölümü boştur. Daha sonra, XXXIX ve XL. sayfalardaki (1844 Elyazmalarının başına konmuş bulunan) önsöz, ve şimdi ele aldığımız para üzerindeki parça (s. XLI-XLIII) gelir.

[BURJUVA TOPLUMDA PARANIN ERKLİĞİ]

[XLI] Eğer insanın *duyumları*, tutkuları vb. sadece [dar]⁴⁶ anlamda insanbilimsel belirlenimler değil, ama gerçekten özsel (doğal) varlıkbilimsel olurlamalar (*affirmations*) iseler – ve eğer ancak kendi *nesnelerinin* onlar için *duyulur* olması olgusu ile kendilerini gerçekten olurluyorlarsa, açıktır ki 1° olurlamalarının biçimi kesenkes bir tek ve aynı biçim değildir, ama tersine, kendilerini olurladıkları ayrı biçim, varlıklarının, yaşamlarının özlüğünü oluşturur; nesnenin onlar için varolduğu biçim, her özgül *zevkin* kendine özgü özlüğünü oluşturur; 2° duyulur olurlamanın, nesnenin kendi bağımsız biçimi altında dolaysız kaldınılması olduğu yer [sayfa

⁴⁶ Sözcük okunmuyor.

229] (yeme, içme, nesnenin biçimlendirilmesi vb.) nesnenin olurlanmasıdır; 3° insanın *insanal* olduğu, öyleyse duyumunun da vb. *insanal* olduğu ölçüde, nesnenin bir başkası tarafından olurlanması da onun kendine özgü zevkidir; 4° insanal tutkunun varlık-bilimsel özü, kendi bütünsellik ve insanlığına, ancak gelişmiş sanayi aracıyla, yani özel mülkiyetin orta terimi aracıyla erişir; insan bilimi, demek ki insan tarafından kendini pratik olarak göstermenin bir ürününden başka bir şey değildir; 5° –kendi yabancılaşmasından kopmuş– özel mülkiyetin anlamı, zevk nesnelere olduğu kadar etkinlik nesnelere olarak da, insan için özsel *nesnelere varoluşudur*.

Demek ki *para*, her şeyi satın alma *niteliğine* sahip olarak, tüm nesnelere temellük etme *niteliğine* sahip olarak, üstün eldecilik (*possession*, tasarruf) olarak *nesnedir*. *Niteliğinin* evrenselliği, özünün sonsuz erkidir. Öyleyse sonsuz erk olarak görünür... Para, gereksinme ile nesne arasında, insanın yaşam ile geçim aracı arasında *aracıdır*. Ama *benim* yaşamıma orta terim işini gören şey, benim için öteki insanların varlığına da orta terim işini görür. O, benim için *öteki* insandır.–

“Hay kör şeytan! Ellerinin de ayaklarının da
Kafanın da kıçının da senin oldukları açık;
Ama sevine sevine zevkine vardığın tüm bu şeyler
Bu yüzden daha mı az benim?
Eğer altı damızlık atın parasını verirsem,
Onların güçleri benim güçlerim olmaz mı?
Hızla gidenim ve zengin bir beyim ben,
Sanki yirmidört ayağım, varmış gibi.”

Goethe, *Faust (Méhistophélés)*⁴⁷

Atinalı Timon'da Shakespeare:⁴⁸

“Altın! Sarı, pırl pırl, değerli altın! Hayır, gök tanrıları, ben hafif-meşrep aşık değilim... [sayfa 230] Şu azıcık altın, akı kara, güzeli çirkin, haklıyı haksız, soyluyu soysuz, genci yaşlı, yiğidi alçak kılmaya yeter... Bu altın sizin rahip ve hizmetkarlarınızı mihraplarınızdan uzaklaştıracak, çançekişenlerin başı altından başyastığını çekip alacak; bu sarı köle antları tutturup bozduracak, kargışlıları kutsayacak, cüzamlıya taptıracak, hırsızlara senatörler sırası üzerinde yer, şan, saygı ve övgü kazandıracaktır; iki gözü iki çeşme dulu yeniden evlenmeye götüren de odur. Bir iğrenç, yaralar hastanesinde memelerini kestirecek kadını, altın güzel

⁴⁷ *Faust*, 1. bölüm, Lichtenberger çevirisi, Paris 1932, c. 1. s. 58.

kokular sürer, mis gibi yapar, yeni baştan bir nisan gününe çevirir onu. Hadi, kargışlı maden, tüm insanlığın orta malı orospu, sen ki uluslar arasına anlaşmazlık sokarsın...”*

Ve daha ilerde:⁴⁹

“Ey sen, tatlı kral katili, baba ve oğul arasında sevgili ayırma görevlisi, Hymen’in tertemiz yatağının parlak kirleticisi, her zaman genç, taze, ince, sevimli, baştançıkarcı, yiğit Mars, gözkamaştırmacı parlaklığı Diana’nın kucagını kaplayan kutsal kan eriten sen, *uyuşmazlar*⁵⁰ topluluğunu kaynaştırıp onları birbiriyle öpüştüren *görünür tanrı*⁵⁰ sen, bütün anlamlarda konuşan sen, yüreklerin denek taşı, insanlığa, kölene, başkaldırmış gibi davran, ve, hayvanların dünya egemenliğini ellerine geçirmeleri için, kendi etkililiğinin ile onları kendilerini *yokedecek*⁵⁰ kavgalar içine at.”**

⁴⁸ Shakespeare, *Les Tragédies*. Pierre Messiaen çevirisi, Paris 1941. “*La vie de Timon d’Athènes*”, Perde IV, Sahne 3, s. 1035 vd..

* *Eriş Yayınları’nın Notu*: Kenan Somer, Shakespeare’in bu dizelerini hatalı çevirmiş görünüyor. Aynı kısmın bir başka çevirisi şöyledir:

[“Altın mı? Sapsarı, pırl pırl, değerli altın! Hayır, tanrılar, Ağgözlü alığın biri değilim ben. Kökler, ey duru gözyüzü! Karayı ak; çirkinini güzel; haksızı haklı; alçağı soylu; Yaşlıyı genç; korkağı yiğit yapmaya yeter bunun bu kadarı. Ah, tanrılar neden bu? Neden bu, ey tanrılar! Rahiplerinize, uşaklarınıza yüz çevirtir bu sizden, Başının altındaki yastığı çeker dipdiri bir insanın; Bu san köle
Dinler kurar, sonra yıkar; ileçliyi kutsar;
Cüzzamlıyı taptırır; hırsızı alıp
Üne, özgüye boğar, yanyana oturtur senatörlerle;
Budur işte yeniden evlendiren kırk yıllık dulu;
Kapanmaz yarasıyla en umutsuz hastayı
Merhemler, kokularla bir Nisan gününe çeviren de bu.
Git, körolası maden parçası, insanlığın orta malı, sen,
Ulusları birbirine düşüren.”]

⁴⁹ *Ibid.*, s. 1046.

⁵⁰ Altları Marx tarafından çizilmiş.

** *Eriş Yayınları’nın Notu*: Aynı dizelerin diğer bir çevirisi şöyledir:

[“Sen ey sevimli kral katili ve ayırıcı
Piçinden babayı! Sen kirlettin parlaklığınla
Hymen’in tertemiz yatağını! Sen cesur Mars!
Sen her dem taze, sevilen, zarif zampara,
Yanağımın pembeliğiyle eritirsin sen
Diana’nın kucagındaki kutsal kan!
İmkansızlıkları birbirine yaklaştırıp,
Öpüştüren onları! Her dilde konuşup,
Her anlamda laf eden, sen göze *görünür tanrı*!
Sen, yürek yaralayan, düşün,

Shakespeare *paranın* özünü yetkin bir biçimde betimler. Bunu anlamak için, önce Goethe'nin parçasını açıklamakla başlayalım.

Para sayesinde benim için olan şey, ödeyebildiğim, yani paranın satın alabildiği şey, *ben kendimin*, para sahibi olan ben. Paranın gücü ne kadar büyükse, benim gücüm de o kadar büyüktür. Paranın nitelikleri, benim niteliklerim ve özsel güçlerimdirler – onun sahibi olan benim. Ne *olduğum* ve ne *olabileceğim* demek ki hiç de benim bireyselliğim tarafından belirlenmemiştir. Ben çirkinim, ama *en güzel* kadını satın alabilirim. Demek ki ben *çirkin* değilim, çünkü *çirkinliğin* etkisi, itici gücü, para tarafından yokedilmiştir. Bireyselliğim [sayfa 231] bakımından, ben kötürümüm, ama para bana yirmidört ayak sağlar; öyleyse kötürüm değilim; ben kötü, namussuz, vicdansız, kafasız bir insanım, ama para saygındır, öyleyse sahibi de; para en yüksek iyiliktir, öyleyse sahibi de iyidir, para beni ayrıca namussuz olma güçlüğünden de kurtarır; bunun sonucu beni dürüst sayarlar; ben *kafasızım* ama para her şeyin *gerçek tinidir*, nasıl olur da sahibi kafasız olabilir? Üstelik, para tinsel erk sahibi insanları satın alabilir ve kafa adamları üzerinde erklik sahibi olan kişi, kafa adamından daha tinsel erk sahibi değil midir? Para aracıyla bir insan yüreğinin özlediği *her şeyi* yapabilen ben, tüm insanal erkliklere sahip değil miyim? Öyleyse benim param benim tüm yeteneksizliklerimi kendi karşıtlarına dönüştürmüyor mu?

Eğer *para* beni *insanal* yaşama, toplumu bana ve beni doğa ve insana bağlıyorsa, o bütün *bağların* bağı değil midir? Bütün bağları çözüp bağlayamaz mı o? Bunun sonucu evrensel ayırma aracı da değil mi? O, gerçek *birlik aracı*, toplumun evrensel⁵¹ *kim-yasal* gücü olduğu gibi, gerçek *bozuk paradır* da.⁵²

Shakespeare özellikle paranın iki özgürlüğünü vurgular: 1° Görünür tanrısalık, tüm insanal ve doğal niteliklerin kendi

Kölen insan başkaldırıyor; kullan gücünü,
Birbirine düşür onları, öyle ki hayvanlar
Yeryüzünde imparatorluk kursun!"]

⁵¹ Sayfanın bir köşesi yırtılmıştır.

⁵² *Monnaie divisionnaire*: Aslında "bozuk para" anlamına gelen bu deyim, "bir bölüme ait para" anlamına da gelir; Marx'ın bu deyim burda daha çok paranın *ayrılma aracı* niteliğini de belirtmek üzere, bu ikinci anlamda kullandığı açık. -ç.

karşıtlarına dönüşümü, şeylerin karışıklık ve evrensel bozulmasıdır o; olanaksızlıkları bağdaştırır.

2° Evrensel kibar orospu, insanların ve halkların pezevengidir.

Paranın tüm insanal ve doğal nitelikleri bozup karıştırması, olanaksızlıkları bağdaştırması –*tarımsal güç*– onun, insanların yabancılaşmış, yabancılaştıran ve yabancılaşan *türsel özü* olarak *özünde* içerilmişlerdir. *İnsanlığın yabancılaşmış erklığıdir* o. [sayfa 232]

İnsan olarak yapamadığım şeyi, demek ki benim tüm özsel, birey yeteneklerimin yapamadıkları şeyi, *para* aracıyla yapabilirim. Demek ki para bu özsel güçlerden herbirini, aslında olmadığı bir şey durumuna getirir: yani onu kendi *karşıtı* yapar.

Eğer canım bir şeyi yemek istiyor ya da yaya yürümek için yeterince güçlü olmadığımın posta arabasına binmek istiyorsam, para bana yiyeceği de posta arabasını da sağlar, yani benim isteklerimi tasarınmlar olmaktan çıkarır, onları düşünölmüş, betimlenmiş, istenmiş varoluşlarından, *duyulur, gerçek* varoluşlarına aktarır; onları tasarından yaşama, betimlenmiş varlıktan gerçek varlığa çevirir. Bu orta terim rolünü oynayan o [para], *gerçekten yaratıcı* güçtür.

Talep, parası olmayan kişi için de vardır, ama onun talebi, benim üzerimde, bir *üçüncü kişi* üzerinde, öbürleri üzerinde [XLIII] etkisi, varoluşu olmayan, öyleyse benim için *gerçek dışı nesnesiz* kalan an bir tasarım varlığıdır. Paraya dayanan, gerçek talep ile, gereksinmeme, tutkuma, isteğime vb. dayanan talep arasındaki ayrım, *Varlık* ile *Düşünce*, bende *varolan* yalın tasarım ile, benim dışımda, benim için olduğu biçimiyle, *gerçekten nesne* olarak tasarım arasındaki ayrımdır.

Eğer yolculuk için param yoksa, *gereksinmem* de, yani gerçek ve yolculuğu gerçekleştiren *gereksinmem* de yoktur. Eğer bilimsel çalışma *eğilimim* var, ama bu işi yapmak için param yoksa, bilimsel çalışma eğilimim de, yani *etkin, gerçek* eğilimim de *yoktur*. Buna karşılık, bilimsel çalışma eğilimim gerçekten *yoksa*, ama bu iş için iradem *ve* param varsa, üstelik *gerçek* bir eğilimim de vardır. *Para*, –insan olarak insandan ve toplum olarak insanal toplumdaki gelmeyen evrensel, dışsal araç ve *erklık*–, *tasarımı gerçekliğe* ve *gerçekliği yalın tasarımı* dönüştürme araç ve erklığı, *insanın gerçek ve doğal özsel* güçlerini, salt soyut tasarımı ve bunun sonucu yeteneksizlikler durumuna, acı veren kuruntular [sayfa 233] durumuna dönüştürdüğü kadar, öte yandan *gerçek yeteneksizlikler ve* kuruntular,

bireyin sadece imgeleminde varolan gerçekten erksiz özsel güçleri de, *gerçek özsel güçler* ve *erklilik* durumuna dönüştürür. Daha şimdiden bu tanıma göre, *bireysellikleri* kendi karşıtı durumuna getiren ve onlara kendi öz nitelikleri ile çelişen nitelikler veren şey, demek ki bireyselliklerin genel bozulmasıdır para.

O zaman para, kendisi için özler (*e s s e n c e s p o u r s o i*) olduklarını ileri süren bireye ve toplumsal bağlara vb. karşı, *o bozulma* erkliliği olarak da görünür. Sadakati sadakatsizlik, sevgiyi nefret, nefreti sevgi, erdemi kusur, kusuru erdem, uşağı efendi, efendiyi uşak, aptallığı zeyreklik, zeyrekliği aptallık durumuna dönüştürür.

Varolan ve görünen değer kavramı olan para, her şeyi karıştırıp değişime soktuğuna göre, her şeyin evrensel *karışıklık ve yer ve görev değişimi*, öyleyse tersine çevrilmiş dünya, tüm doğal ve insanal niteliklerin karışıklık ve yer ve görev değiştirmesidir.

Yiğitliği satın alabilen kişi, korkak da olsa, yiğittir. Para, belirli bir nitelik, belirli bir, şey, insanın özsel güçleri ile değil; ama insan ve doğanın tüm nesnel dünyası ile değişildiğine göre, demek ki – sahibi bakımından– her niteliği her öbür nitelik ile değiştirir – ve kendi karşıt nitelik ve karşıt nesnesini de; o, olanaksızlıkların bağdaşmasıdır. Çelişen şeyi kucaklamaya zorlar.

Eğer sen *insanı insan olarak* ve onun dünya ile ilişkisini de insanal bir ilişki olarak görürsen, sevgiyi ancak sevgi ile, güveni ancak güven ile vb. değiştirebilirsin. Eğer sanattan zevk almak istersen, sanat kültürüne sahip bir insan olman gerekir; eğer öbür insanlar üzerinde etkili olmak istersen, öbür insanlar üzerinde gerçekten canlandırıcı ve uyarıcı bir etkisi bulunan bir insan olman gerekir. İnsan ile –ve doğa ile– ilişkilerinin herbiri, senin *gerçek bireysel yaşamının*, iradenin nesnesine uygun düşen *belirli bir belirtisi* [sayfa 234] olmalıdır. Eğer sen karşılıklı sevgi uyandırmadan seversen, yani seven insan olarak senin *dirimsel belirtin* ile sen kendini *sevilen inan* durumuna dönüştürmüyorsan, senin aşkın da bir mutsuzluktur.

[sayfa 235]

[HEGEL DİYALEKTİĞİNİN VE GENEL OLARAK
HEGEL FELSEFESİNİN ELEŞTİRİSİ]

6. Açındırılmış bulunan fikirleri açıklamak ve doğrulamak için, genel olarak Hegel diyalektiği ve özel olarak da bunun *Görüngübilim* ve *Mantık*'taki açıklaması üzerine, son olarak modern eleştirel hareketin Hegel ile ilişkisi üzerine bazı bilgiler vermenin uygun düşeceği zaman ve yer,⁵³ belki burasıdır.

Modern Alman eleştirisi, eski dünyanın içeriği ile öylesine uğraşmış, konusu içinde kösteklenip kalmış olmasına [sayfa 236] karşın,

⁵³ Marx'ın elyazmasında, bu parça, bu yayındaki "*Özel Mülkiyet ve Komünizm...*" (s. 186-205) başlıklı bölümünden hemen sonra gelir. Marx Önsöz'ünde, "Hegel diyalektiğinin ve genel olarak Hegel felsefesinin" "eleştirel çözümleme"sini "son bölüm" olarak niteler. Bu nedenle, bu yayında da son bölüm olarak yer alır.

öylesine bir güç ile olgunlaşmıştır ki, bundan, eleştirel yöntem karşısında tam bir eleştirel davranış yokluğu ve görünüşte *biçimsel*, ama gerçekte *özsel* bir soru olan: Hegel *diyalektiği* ile ilişkimiz nedir? sorusu karşısında tam bir bilinçsizlik sonucu çıktı. Bilinçsizlik –modern eleştirinin genel olarak Hegel felsefesi ve özel olarak diyalektiği ile ilişkileri konusunda– öylesine büyüktür ki, *Strauss*⁵⁴ ve *Bruno Bauer* gibi eleştiriciler, birincisi büsbütün, ikincisi (Strauss ile karşıtlık durumunda, “soyut doğa”nın tözü yerine, soyut insanın “kendinin bilinci”ni geçirdiği) *Sinoptikler*’inde⁵⁵ ve *hatta Örtüsü Kaldırılmış Hristiyanlık*’ta⁵⁶ bile, hiç olmazsa gücül olarak, Hegel mantığı içinde kösteklenip kalmışlardır. Böylece, örneğin *Örtüsü Kaldırılmış Hristiyanlık*’ta şöyle okuyoruz: “Sanki kendinin bilinci, dünyayı koyarken, ayrınmı koyarken, ve ürettiği şey içinde kendi kendini üretirken, çünkü o doğurduğu şey ile kendisi arasındaki ayrınmı yeniden ortadan kaldırır, çünkü o sadece doğurma eylemi ve kendi öz hareketi içindedir – sanki bu kendinin bilincinin ereği bu hareket içinde değilmiş gibi, vb.”⁵⁷ Ya da: “Onlar (Fransız materyalistleri), Evren hareketinin, ancak kendinin bilincinin hareketi olarak gerçekten kendisi için durumuna gelmiş ve kendinin bilinci aracılığıyla kendi kendisi ile birliğe erişmiş bulunduğunu henüz kavrayamamışlardır”⁵⁸ Bu anlatımlar, hegelci görüşün sözlüğünden bile ayrılmaz, ama tersine onu sözcüğü sözcüğüne yinelerler.

[XII] Eleştiriye girişirken (Bauer, *Sinoptikler*), bu kişilerin hegelci diyalektik ile ilişkilerinin ne kadar az bilincinde [sayfa 237] olduklarını, hatta maddi eleştiri eylemi bir kez tamamlandıktan sonra bile, bu bilincin ne kadar az doğmuş bulunduğunu, *İyi Özgürlük Davası*⁵⁹ adlı kitabında, Bay Gruppe’nin: “Peki şimdi Mantık ne olacak?” yolundaki patavatsız sorusunu, geleceğin eleştiricilerine

⁵⁴ *Das Leben Jesu* (“İsa’nın Yaşamı”) adlı kitabı 1835’te yayımlanmış bulunan David Friedrich Strauss.

⁵⁵ Bruno Bauer, *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*, Bd. I-II, Leipzig 1841; Bd. III, Braunschwig 1842.

⁵⁶ Bruno Bauer, *Das entdeckte Christentum. Eine Erinnerung an das achtzehnte Jahrhundert und ein Beitrag zur Krisis des neunzehnten*, Zürich, Winterthur 1843.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 113.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 114 vd..

⁵⁹ Bruno Bauer, *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit*, Zürich und Winterthur 1942. Marx’ın anıştırmada bulunduğu parça (s. 193 vd.) gerçekte Gruppe ile değil, am Marheinecke ile ilgili.

havale ederek bir yana bıraktığı zaman, Bauer gösterir.

Ama hatta şimdi, *Feuerbach –Anekdota*'lardaki *Tezler*'inde⁶⁰ olduğu kadar, *Geleceğin Felsefesi*'nde⁶¹ de ayrıntılı bir biçimde– eski diyalektik ve eski felsefeyi kökünden yıktıktan sonra bile, buna karşı bu işi yapmakta yeteneksiz, ama onun yapıldığını görmüş bulunan o ünlü eleştiri, an, kesin, mutlak eleştiri ilan edildikten sonra bile, kendi tinselci gururu içinde, bu eleştiri tüm tarih hareketini, kendisi ile, dünyanın –kendisi karşısında “yığın”⁶² kategorisi içine giren– geri kalan bölümü arasındaki ilişkiye indirgedikten ve tüm dogmatik karşıtlıkları kendi öz bilgeliği ile dünyanın budalalığı arasındaki, eleştirici İsa ile “yığın” olarak insanlık arasındaki *tek* dogmatik karşıtlık biçiminde çözdükten sonra bile, yığının kafa yoksulluğunu tanıtlayarak, her gün ve her saat, kendi öz yetkinliğinin kanıtını gösterdikten sonra bile, herbiri kendisine kendi yoksulluk belgesinin verildiğini gören kümeler biçiminde ondan ayrılmış bulunan⁶³ tüm gerileyci (*décadente*) insanlığın kendi karşısında toplanacağı [sayfa 238] günün yaklaştığını açıklayarak, sonunda eleştirel son *yargı gününü* haber verdikten sonra bile, insanal duyguların ve dünyanın üzerindeki, sadece yüce bir yalnızlık içindeki tahtından, üstünde zaman zaman alaycı dudaklarının düzeyinde Olimpos tanrılarının gülüşünü çınlattığı dünyanın üzerindeki yüksekliğini kağıtlara bastırdıktan sonra bile, – eleştiri biçimi altında cançekişen idealizmin (“genç-hegelciler”in) bütün bu eğlendirici el-kol sallamalarından sonra bile, bu eleştiri, kendi anası olan Hegel diyalektiği ile eleştirel bir açıklamaya sahip olma zorunluluğuna en uzak bir anıştırmada bile bulunmamış, hatta Feuerbach diyalektiği karşısındaki eleştirel davranışı üzerine bile [hiç bir] bilgi verememiştir. İşte kendi kendisine karşı eleştiriden büsbütün yoksun bir davranış.

⁶⁰ Bkz: s. 93. 12. not.

⁶¹ Bkz: s. 93. 11. not.

⁶² Marx burada, Bruno Bauer'in, *Allgemeine Literatur- Zeitung*'da yayımlanmış bulunan makalelerine anıştırmada bulunur (Charlottenburg 1844). Marx, bu eleştiriyi, *Kutsal Aile*'de ayrıntılı bir biçimde yeniden ele alacaktır.

⁶³ Bu tümececik, *Hirzel*'in *Allgemeine Literatur- Zeitung*'daki (sayı 5, s. 15) bir makalesinin, şu son paragrafını özetler: “Sonunda bütün dünyanın ona (eleştiriye) karşı bağyaşacağı zaman, –ve bunun zamanı uzak değil,– bütün gerileyci dünya, son saldırı için, onun yöresinde toplanacağı zaman, eleştirinin gözüpekliliği ve anlamı işte o zaman en büyük onayı bulmuş olacaktırlar. Sonuç konusunda kaygılı değiliz. Her şey şuna varacak: bireysel kümelerle hesabımızı göreceğ ve o şövalyemsi düşmanlar için genel bir yoksulluk belgesi düzenleyeceğiz.”

Feuerbach, hegeli diyalektik karşısında *ciddi, eleştirel* bir davranışa sahip ve bu alanda gerçek buluşlar yapmış bulunan tek kişidir; kısacası eski felsefenin gerçek yenicisi (*vainqueur*) odur. Yapmış bulunduğu şeyin büyüklüğü ve bu büyüklüğü dünyaya sunuşundaki ölçülü yalınlık, öbürlerinin tersine davranışları ile şaşırtıcı bir karşıtlık gösterir.

Feuerbach'ın büyük eylemi şudur: 1° felsefenin, fikirler biçimi altına konmuş ve düşünce tarafından açındırılmış dinden başka bir şey olmadığını;⁶⁴ insan yabancılaşmasının bir başka biçimi ve bir başka varoluş biçiminden başka bir şey olmadığını; öyleyse bir o kadar kınanabilir olduğunu tanıtlamış bulunmak;

2° “İnsandan insana” toplumsal ilişkiyi kuramın temel ilkesi durumuna getirerek, *gerçek maddecilik* ve *gerçek bilimi* kurmuş bulunmak;⁶⁵ [sayfa 239]

3° [ve bunları -ç.] mutlak olumlu, kendisi üzerine olumlu olarak temellenmiş ve kendisi üzerine dayanan varlık olduğunu ileri süren yadsımanın yadsınmasına karşı çıkararak [yapmak -ç.].⁶⁶

Feuerbach, Hegel diyalektiğini işte şöyle açıklar –(ve olumsuzan, duyulur kesinlikten yola çıkılmasını da böyle temellendirir)-:

Hegel, tözün yabancılaşmasından (Mantık terimleri ile: sonsuzdan, soyut evrenselden), mutlak ve hareketsiz soyutlamadan – yani halk diliyle söylenirse, dinden ve tanrıbilimden yola çıkar.

İkinci olarak: Sonsuzu kaldırır; Gerçeği, duyuluru, sonluyu, sonluyu, tikeli koyar (felsefe, din ve tanrıbilimin kaldırılması).

Üçüncü olarak: sırası gelince olumluyu kaldırır: soyutlamayı,

⁶⁴ *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, § 5: “Kurgusal felsefenin özü, *ussallaşmış, gerçekleşmiş ve güncelleşmiş Tanrının özünden* başka bir şey değildir. Kurgusal felsefe, *gerçek, tutarlı ve ussal dindir*.” (loc. cit., s. 129.)

⁶⁵ *Ibid.*, § 41: “İnsanın insan ile ortaklığı, doğruluk ve evrenselliğin ilk ilke ve ilk ölçütüdür.” (s. 185.) § 59: “*Kendisi için* insan, kendinde insan *özüne, ne sağıtörel varlık niteliğiyle* sahiptir, *ne de düşünen varlık niteliğiyle*. İnsanın özü sadece ortaklık içinde, sadece *ben ile sen ayrıntığı gerçekliğine* dayanan bir birlik olan, *insanın insan ile birliği* içindedir.” (s. 198.)

⁶⁶ *Ibid.*, § 38: “*Araya giren* doğruluk, henüz kendi *karşıtı ile lekelenmiş* doğruluktur. Karşıtı ile başlanır, ama sonradan bu karşıtı ortadan kaldırılır. Ama, eğer onu kaldırmak ve yadsımak gerekiyorsa, hemen yadsınmasından başlama yerine, neden ondan başlamalı? ... Öyleyse neden hemen somuttan başlamamalı? Öyleyse neden kendi kesinlik ve güvencesini kendine borçlu bulunan şey, kendi kesinliğini karşıtının hiçliğine borçlu bulunan şeyden üstün olmamalı?” (s. 182-183.)

sonsuzu yeniden kurar. Dinin ve tanrıbilimin yeniden kurulması.

Feuerbach için yadsımanın yadsınması demek ki felsefenin kendi kendisi ile çelişkisinden tanrıbilimi (aşkın, vb.) yadsıdıktan sonra doğrulayan, öyleyse onu kendi kendisi ile karşıtlık durumunda olurlayan felsefeden başka bir şey değildir.⁶⁷

Olumlu olurlama ya da yadsımanın yadsınmasında [sayfa 240] içerilmiş bulunan kendini olurlama ve doğrulama, henüz kendi kendinden güvenli olmayan, demek ki kendi karşıtının etkisi altında kalmış, kendi kendinden kuşkulu, demek ki kanıt gereksinmesi duyan bir şey olarak, kendi varoluşu ile kendi kendini tanıtlamayan bir şey olarak, kabul edilmemiş bir şey olarak tasarlanmıştır, [XIII] ve duyulur kesinliğin kendi üstüne kurulu olumlu olurlaması öyleyse doğrudan doğruya ve dolayimsız olarak ona karşı çıkar.*

Ama Hegel, yadsımanın yadsınmasını –tek gerçek olumlu olarak içerdiği olumlu yön altında– tek gerçek eylem olarak ve tüm varlığın kendini belirtme eylemi olarak içerdiği olumsuz yön altında gözönünde tutarak, henüz önceden verilmiş özne olarak insanın gerçek tarihi olmayan, ama sadece insanın doğurma eylemi, doğum tarihi olan tarihin hareketinin soyut, mantıksal, kurgusal dışavurumundan başka bir şey bulmamıştır. – Biz, bu hareketin hem Hegel'deki soyut biçimini hem de ona özgü olan ve onu modern eleştiriye, Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü*'ndeki aynı süre-

⁶⁷ Bu konuda *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*'nin 21. paragrafına bakınız. Feuerbach orada özellikle şöyle yazar. “Hegelci diyalektiğin gizi, kısaca, daha sonra sırası gelince tanrıbilim adına felsefeyi yadsımak üzere, felsefe adına tanrıbilimin yadsınmasına dayanır. Başlangıç ve son olan tanrıbilimdir; ortada, ilk konumu yadsıyan felsefe bulunur; ama yadsımanın yadsınması olan da tanrıbilimdir.” (loc. cit. s. 158/9.)

* Feuerbach henüz yadsımanın yadsınmasını, somut kavramı, düşüncede kendi kendini aşan ve, düşünce olarak, hemen sezgi, doğa, gerçeklik olmak isteyen Düşünce olarak tasarlar. (*Marx'ın notu*.)⁶⁸

⁶⁸ Marx, burada, Feuerbach'ın, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*'ndeki gözlemlerine iletmede bulunur. Feuerbach 29. paragrafta şöyle der: “Kendi karşıtının malına el uzatan düşünce ... kendi doğal sınırlarını aşan düşüncedir. Düşünce, kaşıttının malına el uzatıyor demek, düşünce, düşünceye değil, ama varlığa ait olan şeyi, kendisi için istiyor demektir. Oysa, tekilik ve bireysellik varlığa, evrensellik de düşünceye ilişkindirler. Düşünce ... evrenselliğin yadsınmasını ... bir düşünce uğrağı durumuna getirir. Varlığı kendi dışında bırakan “soyut” düşünce ya da soyut kavram, durumuna gelir.” (loc. cit. s. 17.) Ve 30. paragrafta şöyle der: “Hegel, düşüncede kendi kendini aşan bir düşündürür – o şeyin kendisini, ama şeyin düşüncesinde kavramak ister; o düşüncenin dışına, ama düşüncenin ta içinde çıkmak ister: somut kavramını tasarlama güçlüğü de bundan doğar.” (Ibid, s. 175.)

cine karşı çıkararak ayrımını açıklayacak, ya da daha doğrusu bu hareketin Hegel'de henüz eleştirel olmayan *eleştirel* biçimini açıklayacağız.

Hegel sistemine bir gözatalım. Hegel felsefesinin gerçek kaynak ve gizemi olan *Görüngübilim* ile başlamak gerekiyor. [sayfa 241]

GÖRÜNGÜBİLİM⁶⁹

A. – *Kendinin Bilinci*

I. *Bilinç*. a) Duyulur kesinlik ya da şu ve benim şu ereğim. b) *Algı* ya da özgümlükleri ile birlikte şey ve yanılısama. c) Güç ve anlık, görüngü ve duyulur-üstü dünya.

II. *Kendinin bilinci*. Kendinin kesinliğinin doğruluğu. a) Kendinin bilincinin bağımsızlık ve bağımlılık, egemenlik ve bağımlılık. b) Kendinin bilincinin özgürlüğü. Stoacılık, kuşkuculuk, mutsuz bilinç.

III. *Us*. Usun kesinlik ve doğruluğu. a) Gözlem yapan us; doğanın ve kendinin bilincinin gözlemlenmesi. b) Ussal kendinin bilincinin kendi öz etkinliği ile edimselleşmesi. Zevk ve zorunluluk. Yürek yasası ve kendini beğenme taşkınlık. Erdem ve dünyanın gidişi. c) Kendini kendinde ve kendisi için gerçek bilen bireysellik. Hayvanal tin dünyası ve aldatma ya da şeyin kendi. Yasamacı us. Yasaları inceleyen us.

B. – *Tin*

- I. *Doğru tin*; aktörel düzen
- II. Kendi kendine yabancılaşmış tin, kültür
- III. Kendinden kuşkusuz tin: sağtörelilik.

C. – *Din*

Doğal din. Estetik din. Açılmış din.

⁶⁹ Marx burada *Görüngübilim*'in içindekiler tablosunu ele alır. Tüm A bölümünü olduğu gibi (ve bazan küçük eklemelerle) verir. B, C ve D bölümleri için, sadece bölüm başlıklarını sözü eder. Biz burada M. J. Hyppolite çevirisinin metin ve terminolojisini benimsedik (2 cilt, Paris, Aubler, 1939).

D. – Mutlak bilgi

Hegel'in Ansiklopedi'si⁷⁰ mantık ile, *salt* kurgusal düşünce ile başlayıp, mutlak bilgi ile, felsefi ya da mutlak, yani [sayfa 242] insanüstü ve soyut, kendi bilincinde olan ve kendi kendini kavrayan tin ile bittiğinden, kendi bütünselliği içinde, felsefi tinin açılmasından, kendini nesnelleştirmesinden başka bir şey değildir; felsefi tin, kendinin yabancılaşmasından çıkmaksızın, kendini anlıkla, yani soyut olarak kavrayan yabancılaşmış dünya tininden başka bir şey değildir. *Mantık*, tinin *parası*, insanın ve doğanın *düşünülmüş*, kurgusal değeridir – tüm gerçek ve bundan ötürü de gerçek dışı belirlenime büsbütün kayıtsız duruma gelmiş özü – *yabancılaşmış*, demek ki doğayı ve gerçek insanları bir yana bırakan *düşünce*: *soyut* düşüncedir. – Bu *soyut düşünenin dışsallığı* ... bu soyut düşünce için olduğu biçimiyle *doğa*. O [doğa -ç.] tinin dışındadır, tinin kendi kendini yitirmesidir; ve tin de onu dışardan soyut bir düşünce, yabancılaşmış soyut düşünce olarak kavrar – son olarak *tin*, o kendi öz kaynağına dönen, insanbilimsel, görüngübilimsel, ruhbilimsel, sağıtörel, sanatsal, dinsel biçim altında, sonunda kendi kendini *mutlak* bilgi, ve bunun sonucu mutlak, yani soyut tin olarak bulana kadar, kendi kendine uygun düşünce ve kendine uygun bilinçli varoluşu kazanana kadar, kendisi için olduğunu hiç düşünmeyen düşünce. Çünkü tinin gerçek varoluşu *soyutlamadır*.–

Hegel'de ikili yanılı.

Birincisi, en açık biçimde, Hegel felsefesinin kökensel kaynağı olan *Görüngübilim*'de görünür. Hegel, örneğin zenginliği, devlet erklğini vb., *insanal* varlığa yabancılaşmış özler olarak kavradığı zaman, onları sadece kendi soyut biçimleri içinde ele alır ... *Düşünülmüş* varlıklar – öyleyse sadece *arı*, yani soyut felsefi düşüncenin bir yabancılaşmasıdır bunlar. Bu nedenle tüm hareket mutlak bilgi ile sona erer. Bu nesnelere yabancılaşması oldukları, ve gerçeklik olduklarını ileri sürerek korkusuzca saldırdıkları şey, soyut düşüncenin ta kendisidir. *Filozof* –yabancılaşmış insanın soyut biçiminin ta kendisi– kendini yabancılaşmış dünyanın [sayfa 243] *ölçüsü* sayar. Bu nedenle tüm, *yabancılaşma tarihi* ve bu yabancılaşmanın

⁷⁰ G.W.F. Hegel: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Bu yapıt üç bölümü kapsar: I. Mantık, II. Doğa felsefesi; III. Tin felsefesi.

tüm *onarımı*, soyut, yani mutlak düşüncenin, kurgusal mantıksal düşüncenin *üretim tarihinden* [XVII] başka bir şey değildirler. Bu yoksunlaşma ve onun kaldırılmasının, demek ki asıl önemli yanını oluşturan *yabancılaşma*, düşüncenin kendi içinde, *Kendinde* ile *Kendisi İçin*, *bilinç* ile *kendinin bilinci*, *nesne* ile *özne* karşıtlığıdır, yani soyut düşünce ile duyulur gerçeklik ya da gerçek duyulur karşıtlığı. Tüm öbür karşıtlıklar ve onların hareketleri, o öbür karşıtlıkların, yabancı karşıtlıkların *anlamını* oluşturan tek ilginç karşıtlıklar olan bu karşıtlıkların *görünüşünden*, *dış görünüşünden*, *dışrak* biçiminden başka bir şey değildirler. Yabancılaşmanın konulmuş ve kaldırılacak özü olarak görünen şey, insanal varlığın, kendi kendine karşıt olarak, *insanal- olmayan* biçimde *nesnelleşmesi* değil, ama *soyut düşünceden ayrılarak* ve ona *karşıt* olarak nesnelleşmesidir.

[XVIII] bunun sonucu, insanın, nesnelere, ve yabancı nesnelere durumuna gelmiş bulunan özsel güçlerinin temellükü, ilkin *bilinçte*, *arı düşüncede*, yani *soyutlamada* olup biten bir *temellüktür*, bu nesnelere *düşünceler* ve *düşünce hareketleri* niteliğiyle temellüktür ve temellük; bu nedenle daha *Görüngübilim*'de –dipten doruğa olumsuz ve eleştirel görünümüne karşıt ve içerdiği ve daha sonraki açındırmayı çoğu kez geniş ölçüde önceleyen eleştiriye karşıt– Hegel'in daha sonraki üretimlerinin eleştirel olmayan olguculuğu ile gene eleştirel olmayan idealizmi –varolan deneysel gerçekliğin o felsefi ayrıştırma ve yeniden kurulması– daha o zamandan gizli, tohum olarak varolan, güçlü durumda ve giz olarak, görülür. *İkinci olarak*. Nesnel dünyanın insana dönüş istemi, –örneğin *duyulur bilincin soyut olarak* duyulur bir bilinç değil, ama *insanal olarak* duyulur bir bilinç olduğunu, dinin, zenginliğin vb., *insanal* nesnelleşmenin, yapılaşmış insanal özsel güçlerin yabancılaşmış gerçekliğinden başka, ve öyleyse gerçek *insanal* gerçekliğe götüren *yoldan* [sayfa 244] başka bir şey olmadıklarını kabul etmek, – bu sürecin temellük ya da kavranması, demek ki, Hegel'de, *duyulur dünyanın, dinin*, devlet erkliğini vb., tinsel özler olmaları biçiminde görünür – çünkü sadece *tin* insanın *gerçek* özüdür ve gerçek tin biçimi de düşünen *tin*, kurgusal mantıksal tindir. Doğanın ve tarih tarafından oluşturulan doğanın, insan ürünlerinin insanal özlüğü, onların soyut tinin ve bunun sonucu, bu ölçü içinde, *tinin* uğraklarının, *düşünülmüş varlıkların ürünleri* olmalarında görünür.

Bu nedenle *Görüngübilim* gizli, henüz kendi başına karanlık ve yalanlaştıncı (*mystifiante*) eleştiridir, ama insanın *yabancılaştırmasını* alkoyduğu ölçüde, –insan orada ancak tin biçimi altında görünse de,– onda eleştirinin *tüm* öğelerinin gizli olarak varoldukları görülür, ve bunlar çoğu kez hegелci görüş açısını çok aşan bir biçimde *hazırlanmış ve geliştirilmiş* bulunurlar. “Mutsuz bilinç”, “dürüst bilinç”, “soylu bilinç ile soysuz bilinç” arasındaki savaşım vb., bu kesimlerin herbiri, –henüz yabancılaştırılmış bir biçim altında da olsa– din, devlet, uygar yaşam vb. gibi koca koca alanların eleştirisi öğelerini içerirler. Ve *öz*, *nesne*, nasıl onun için her zaman düşünülmüş *öz* ise, *özne* de aynı biçimde her zaman *bilinç* ya da *kendinin bilincidir*, ya da daha doğrusu nesne ancak *soyut* bilinç ve insan *da kendinin bilinci* olarak görünür. Bu nedenle *Görüngübilim*'de görünen çeşitli yabancılaştırma biçimleri, bilincin ve kendinin bilincinin çeşitli biçimlerinden başka bir şey değildirler. Nesnenin kavranma biçimi olan soyut bilinç, *kendinde* nasıl ki kendinin bilincinin bir ayrımlaşma uğrağından başka bir şey değilse, kendinin bilinci ile bilincin özdeşliği, mutlak bilgi, soyut düşüncenin artık dış yönünde değil, ama sadece kendi içinde oluşan hareketi de hareket sonucu olarak tıpkı öyle elde edilir, yani sonuç olarak arı düşünce diyalektiği elde edilir.

[XXIII] Hegel'in *Görüngübilim*'i ile onun sonal (*final*) sonucunun –itici ve yaratıcı ilke olarak olumsuzluk [sayfa 245] diyalektiği– büyüklüğü, demek ki bir yandan Hegel'in, insanın kendisi tarafından üretimini bir süreç olarak, nesnelleşmeyi nesnelsizleşme olarak, yabancılaştırma ve bu yabancılaştırmanın kaldırılması olarak kavramasına; demek ki emeğin özünü kavramasına ve gerçek (*réel*) olduğu için nesnel, doğru (*veritable*) olan insanı da, kendi *öz emeğinin* sonucu olarak tasarlamasına dayanır. İnsanın kendi kendisi ile türsel varlık olarak etkin *gerçek* ilişkisi ya da gerçek türsel varlık olarak, yani insanal varlık olarak kendini göstermesi, ancak insan kendi tüm *tinsel güçlerini* yaratma ile gerçekten dışlaştırdığı –bu da ancak tarihin sonucu olarak, insanların toplu etkinliği etkisi ile olabilir–, bu güçler karşısında nesnelere karşıdaymış gibi davrandığı için olanaklıdır, ki bu da ilkin ancak yabancılaştırma biçimi altında olanaklıdır.

Şimdi *Görüngübilim*'in son bölümünü, mutlak bilgiyi –aynı zamanda hem *Görüngübilim*'in özetlenmiş özünü, hem kurgusal

diyalektik ile ilişkisini, ve hem de Hegel'in bir yandan bu ikisi, ve öte yandan karşılıklı ilişkileri üzerinde sahip bulunduğu bilinci içeren bölüm–irdeleyerek, Hegel'in darlık ve sınırlılığını ayrıntılı bir biçimde açıklayacağız.

Öncelemek için, geçici olarak şundan çoğunu söylemeyeceğiz: Hegel, modern ekonomi politiğin bakış açısında yer alır. O, *emeği öz* olarak, insanın doğruluğu gösterilmiş özü olarak kavrar; emeğin sadece olumlu yönünü görür ve olumsuz yönünü görmez. Emek, *insanın, yabancılaşma* içinde ya da *yabancılaşmış insan* olarak, *kendisi için oluşudur*. Hegel'in bildiği ve kabul ettiği tek emek, *tinin soyut* emeğidir. Kısacası, demek ki, felsefenin özünü oluşturan şeyi, *kendinin bilgisine sahip insanın yabancılaşmasını* ya da *kendi kendini düşünen yabancılaşmış bilimi*, Hegel emeğin özü olarak kavrar ve bu nedenle, daha önceki felsefe karşısında, onun çeşitli uğraklarını biraraya getirip kendi felsefesini *tek* Felsefe olarak sunabilir. Öbür filozofların yaptıkları şeyi, –doğanın ve insanal yaşamın çeşitli uğraklarını kendinin ^[sayfa 246] bilincinin, ve üstüne üstlük soyut kendinin bilincinin uğrakları olarak kavramak– Hegel felsefesinin *eylemi* olarak *bilir*. Bu nedenle, bilimi mutlaktır.

Şimdi konumuza geçelim.

Mutlak Bilgi. Görüngübilimin son bölümü.

Özsel fikir, *bilinç nesnesinin, kendinin bilincinden* başka bir şey olmaması, ya da nesnenin ancak nesnelleşmiş *kendinin bilinci*, nesne olarak bilinç olduğudur. (İnsanı koymak = kendinin bilinci.)

Öyleyse *bilinç nesnesini* aşmak gerekir. Nesnellik olarak *nesnellik*, insanın *yabancılaşmış* bir ilişkisi, *insanal öze*, kendinin bilincine uygun düşmeyen bir ilişkidir. Yabancılaşma belirlenimi içinde, insanın, yabancı olarak oluşturulmuş nesnel özünün *yeniden temellükü*, demek ki sadece *yabancılaşmanın* değil, ama *nesnellüğün* de kaldırılması anlamına gelir; yani demek ki, insan, *nesnel olmayan, tinselci (spiritualiste)* bir varlıktır.

Hegel, bilinç nesnesinin aşılması hareketini işte şöyle betimler:

Nesne, sadece (ve bu, Hegel'e göre, bu hareketin *tek yönlü* –demek ki yönlerden ancak birini kavrayan– görüşüdür) *Kendi* içinde *dönen* bir şey olarak görünmez.⁷¹ İnsan, Kendine eşit olarak

⁷¹ Görüngübilim'in önsözünde, Hegel şöyle yazar: "Olumsuz davranışı içinde ... kılı

konulmuştur. Ama Kendi, *soyut olarak* kavranmış ve soyutlama ile oluşturulmuş insandan başka bir şey değildir. İnsan, Kendi doğasındandır.⁷² Gözü, kulağı, vb., [sayfa 247] kendi doğasındadırlar; özsel güçlerinden herbirinin insanda *Kendi*⁷³ niteliği vardır. Ama bundan ötürü: *kendinin bilincinin* gözleri, kulakları, özsel güçleri vardır demek, çok yanlıştır. İnsanal doğa *kendinin bilincinin* bir niteliği değil, daha çok kendinin bilinci insanal doğanın, insanal gözün vb. [XXIV] bir niteliğidir.

Soyut ve kendisi için saptanmış Kendi, *soyut bencil* olarak insan, kendi salt soyutlamasına, düşünceye yükseltilmiş *benciliktir*. (Bu konuya gene döneceğiz.)

Hegel için, *insanal öz, insan, kendinin bilincine* eşittir. Bunun sonucu, insanal özün tüm yabancılaşması, *kendinin bilincinin yabancılaşmasından* başka bir şey değildir. Kendinin bilincinin yabancılaşması, insanal özün gerçek yabancılaşmasının, düşünce ve bilgide yansıyan *dışavurumu* değildir. Tersine, somut olarak görünen gerçek yabancılaşma, *en içten* –ve sadece felsefe tarafından aydınlatılmış– gizli özüne göre, gerçek insanal özün yabancılaşmasının, *kendinin bilincinin* yabancılaşmasının *belirtisinden* başka bir şey değildir. Bu nedenle, bunu kavrayan bilime *Görüngübilim* adı verilir. Yabancılaşmış nesnel özün tüm yeniden temellükü demek ki kendinin bilincinde bir bütünleşme olarak görünür; kendi özüne egemen olan insan, nesnel özü egemen olan kendinin bilincinden *başka bir şey değildir*. Nesnenin Kendi içinde dönüşü, demek ki nesnenin yeniden temellüküdür.

Evrensel bir biçimde dile getirildiğinde, bilinç nesnesinin aşılması şuna dayanır:

1° Nesne olarak nesne, kendini, bilince yokolmak üzere bulunan bir şey olarak sunar; 2° şeyliği (*choséité*) koyan şey, kendinin

kırk yaran düşünce, içeriğin içinde döndüğü Kendi'nin ta kendisidir; buna karşılık, olumlu bilgisi içinde, *Kendi*, içeriğin ilinek ve yüklem olarak uygun geldiği tasarlanmış bir *öznedir*. Bu özne içeriğin bağlanmış bulunduğu temeli, hareketin üzerinde gelip gittiği temeli oluşturur. Tasarlayan düşünce konusunda durum bambaşkadır. Kavram, kendini kendi *oluşu* olarak gösteren nesnenin öz Kendi olduğuna göre, Kendi, ilinelere edilgin olarak katlanan dingin bir özne değil, ama kendi başına devinen ve kendi belirtenimlerini kendinde anaran (*reprenant*) kavramdır." (Hyppolite çevirisinden, c. I, s. 52.)

⁷² Marx, burada, "*selbstisch*" terimini kullanır Bu terimdeki "isch" soneki aynı zamanda hem köken hem de nitelik belirtir. Biz, bu terimi, "Kendi doğasından" ile çeviriyoruz.

⁷³ Marx, *Selbstigkeit* der, bu terimin *Kendilik* ile çevrilmesi gerekirdi.

bilincinin yabancılaşmasıdır; 3° bu yabancılaşmanın *olumsuz* değil, *olumlu* bir anlamı da vardır; 4° o bu anlama yalnız *bizim için* ya da kendinde değil, ama *kendisi için* de sahiptir; 5° *onun için*,⁷⁴ nesnenin olumsuzunun ya da onun [sayfa 248] kendi kendini kaldırışının (*auto-suppression*) olumlu bir anlamı vardır, başka bir deyişle, kendinin bilinci, kendi kendine yabancılaştığı için nesnenin bu hiçliğini bilir, çünkü bu yabancılaşmada o *kendi kendini* nesne olarak koyar, ya da, *kendisi- için- Varlık*'ın bölünmez birliği gereğince, nesneyi *kendi kendisi* olarak koyar. 6° Öte yandan bu, onun bu yabancılaşma ve bu nesnellığe kendinde sahip olmuş, kaldırmış ve onarmış bulunduğu ve bunun sonucu *kendi öteki varlığı içinde kendi öteki varlığı olarak kendi yanında* olduğu o öbür uğrağı da içerir. 7° Bilinç hareketi böyledir ve demek ki o uğraklarının bütünselliğidir. 8° O aynı biçimde nesneye onun belirlenimlerinin bütünselliğine göre uygun gelmeli ve onu böylece onlar içinden herbirine göre kavramış olmalıdır. Belirlenimlerinin bu bütünselliği kendinde nesneyi *tinsel öze* yükseltir ve, bilinç için, bu gerçekte tikel belirlenimlerinden herbirinin *Kendi* olarak kavranması ya da onlara karşı daha önce sözü edilmiş bulunan *tinsel* davranışla olur.⁷⁵

1° konusunda. Nesne olarak nesnenin kendini bilince yokolmak üzere bulunan bir şey olarak sunması olgusu, *nesnenin Kendi içinde* yukarda sözü edilmiş bulunan *dönüşüdür*.

2° konusunda. *Kendinin bilincinin yabancılaşması, şeyliği koyar*. İnsan = kendinin bilinci olduğundan, onun yabancılaşmış nesnel varlığı ya da *şeylik* – (şeylik *onun için nesnedir*, ve ancak onun için özsel nesne olan şey onun için gerçekten nesnedir, öyleyse şeylik onun *nesnel* varlığıdır. Özne olan gerçek insan olarak *gerçek* insan olmadığına, öyleyse *doğa* da olmadığına, –insan *insanal doğadan* başka bir şey değildir–, ama sadece insan soyutlaması olduğuna göre, kendinin bilinci, şeylik, yabancılaşmış kendinin bilincinden başka bir şey olamaz) *yabancılaşmış kendinin bilincine eşittir*, [sayfa 249] ve *şeylik* bu yabancılaşma tarafından konulmuştur. Canlı, doğal, nesnel, yani maddi özsel güçlerle donanıp bezenmiş

⁷⁴ Yani kendinin bilinci için.

⁷⁵ Marx, burada, "Mutlak Bilgi" bölümünün birinci paragrafını (Kendini varlık olarak tanımlayan Kendi'nin yalın içeriği) aşağı yukarı sözcüğü sözcüğüne yineler. (Bkz: Hyppolite çevirisi, c. II, s. 293-294.)

bir varlığın, varlığının *gerçek ve doğal nesnelere* sahip bulunması, ve kendinin yabancılaşmasının da, *gerçek*, ama kendini *dışsallık (extéorité)* biçimi altında sunan, demek ki onun özüne ilişkin olmayan ve onu egemenliği altına alan nesnel bir dünya koyması çok doğaldır. Burada garip ve anlaşılmaz hiç bir şey yok. Asıl karşıtı garip ve anlaşılmaz olurdu. Ama bir *kendinin bilincinin*, kendi yabancılaşması ile, *gerçek* bir şeyi değil, ancak *şeyliği*, yani ancak kendi başına soyut bir şeyi, bir soyutlama şeyini koyabileceği de bir o kadar açık. Ayrıca [XXVI] şeyliğin, kendinin bilincine göre hiç de *bağımsız, özsel* bir şey olmadığı, ama sadece yalın bir yaratık, kendinin bilincinin *koymuş* bulunduğu bir şey olduğu, ve konulmuş bulunanın, kendi kendini olurlayacak yerde, bir an için erkesini ürün biçimi altında saptayan ve *görünüşte* –ama sadece bir an için– ona bağımsız, gerçek bir varlık rolünü veren koyma eyleminin bir olurlamasından başka bir şey olmadığı da açıktır.

Gerçek, etten kemikten, sağlam ve kararlı toprak üstünde yaşayan insan, doğanın tüm güçlerini soluyan *insan*, kendi gerçek nesnel *özel güçlerini* yabancılaşması ile yabancı nesnel olarak koyduğu zaman, özne olan *koyma olgusu* değildir; eyleminin de *nesnel* olması gereken *nesnel* özel güçlerin özneliğidir. Nesnel varlık nesnel bir biçimde davranır, ve eğer özünün belirleniminde nesnellik olmasaydı, nesnel olarak davranamazdı. O sadece nesnel yaratır, nesnel koyar, *çünkü* kendisi nesnel tarafından konulmuştur, çünkü başlangıçta o, *Doğadır*. Öyleyse, koyma eyleminde, o kendi, “an etkinlik”inden bir *nesne eurenine* düşmez, ama *nesnel* ürünü kendi *nesnel* etkinliğini, kendi doğal nesnel varlık etkinliğini doğrulamaktan başka bir şey yapmaz.

Burada tutarlı doğalcılık ya da insancılığın, idealizmden olduğu kadar materyalizmden de ayrıldığını, ve aynı zamanda [sayfa 250] onların, onları birleştiren doğrulukları (*vérité*) olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda, evrensel tarih eylemini kavramaya, sadece doğalcılığın yetenekli olduğunu da görüyoruz.

İnsan, araçsız olarak *doğa varlığıdır*. Doğal varlık, ve yaşayan doğal varlık niteliği ile, o bir yandan *doğal güçlerle, dırimsel güçlerle* donatılmıştır; *etkin* bir doğal varlıktır; bu güçler onda anıklıklar ve yetenekler biçimi altında, *eğilimler* biçimi altında vardılar. Öte yandan, doğal, etten ve kemikten, duyarlı, nesnel varlık niteliği ile, insan, hayvanlar ve bitkiler gibi, *edilgin*, bağımlı ve sınırlı bir varlıktır;

yani eğilimlerinin *nesneleri*, bağımsız *nesneler* olarak, onun dışında vardırırlar; ama bu nesnelere onun *gereksinmelerinin nesnelidirler*; onun özsel güçlerinin kullanılması ve doğrulanması bakımından zorunlu, özsel nesnelere bunlar. İnsanın etten ve kemikten, doğal, canlı, gerçek nesnel güçlerle donanmış olduğunu söylemek, onun kendi varlığı, kendi yaşam belirtisinin nesnesi olarak, *gerçek, duyulur nesnelere* sahip olduğunu, ve yaşamını ancak gerçek, duyulur nesnelere aracılıyla *belirtebileceğini* söylemek demektir.⁷⁶ Nesnel, doğal, duyulur *olmak* demek, nesne, doğa ve duyguya kendi dışında sahip olmak ya da bir üçüncü kişi için nesne, doğa ve duyu olmakla aynı şey demektir. *Açlık* doğal bir *gereksinmedir*; bu nedenle, onu karşılamak, onu yatıştırmak için, ona kendi dışında bir *doğa*, bir *nesne* gerekir. Açlık, benim bedenimin, kendi dışında bulunan, onu tamamlamak ve varlığını göstermek için zorunlu olan bir *nesneye* karşı duyduğu açıklanmış gereksinmedir. Güneş, bitkinin *nesnesi*, onun için ^[sayfa 251] zorunlu olan ve yaşamını doğrulayan bir nesnedir; aynı biçimde, bitki de, güneşin canlandırıcı gücünü, güneşin *nesnel* özsel gücünü *belirten* bir şey olarak, güneşin nesnesidir.⁷⁷

Doğası kendi dışında olmayan bir varlık *doğal* bir varlık değildir, doğanın varlığına katılmaz. Kendi dışında hiç bir nesne olmayan bir varlık, nesnel bir varlık değildir. Bir üçüncü varlık için kendisi nesne olmayan bir varlık, *nesne* olarak hiç bir varlığa sahip değildir, yani nesnel biçimde davranmaz, varlığı nesnel değildir.

[XXVII] Nesnel-olmayan bir varlık, bir *yokluktur (Unwesen)*.⁷⁸

Kendisi nesne olmayan ve nesnesi de olmayan bir varlık düşünün. Böyle bir varlık, ilkin *biricik* varlık olacak; onun dışında

⁷⁶ Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*'nde şöyle yazar: "... çünkü sadece *duyulur* bir varlığın varolmak için kendi dışındaki şeylere gereksinmesi vardır. Solumak için hava, içmek için su, görmek için ışık, yemek için bitkisel ve hayvansal besinlere gereksinmem var; ama düşünmek için, hiç değilse dolaylı olarak, hiç bir şeye gereksinmem yok. Soluyan bir varlık havasız düşünülemez, gören bir varlık ışıksız düşünülemez; ama düşünen varlık, – ben onu kendi başına kendisi için düşünebilirim. Soluyan varlık, *zorunlu olarak* kendi dışındaki bir varlık ile ilişkilidir; düşünen varlık ise, *kendi kendisi ile ilişkili*: o, kendinin öz nesnesidir, onun özü kendindedir, o kendi kendisi ile ne ise odur." (*loc. cit.*, s. 131.)

⁷⁷ Hristiyanlığın Özü'ne "Giriş"te, Feuerbach, şöyle yazar. "Nedir ki, bir öznenin özü *gereği ve zorunluluk ile* kendisine yöneldiği nesne, bu öznenin kendine özgü, ama *nesnelleşmiş* özünden başka bir şey değildir." (*loc. cit.*, s. 61.) Bu konuda s. 201'deki 18. nota bakınız.

⁷⁸ *Unwesen* terimini burada *yokluk (non-être)* olarak çeviriyoruz. Ama bu sözcük, hayalet, saçmalık anlamına da gelir. (s. 182'deki 3. nota bakınız.)

hiç bir varlık olmayacak, o, *yalnızlığı içinde, tek başına* varolacaktır. Çünkü benim dışımda nesnelere var olur, ben *tek başıma* olmaktan çıkar çıkmaz, bir başkası, benim dışımdaki nesneden *bir başka gerçeklik* olurum. Demek ki, bu üçüncü nesne için, ben ondan *başka bir gerçekliğim*, yani ben *onun* nesnesiyim. Bir başka varlığın nesnesi olmayan bir varlık, demek ki, *hiç* bir nesnel varlığın varolmadığını varsayar. Ben bir nesneye sahip olur olmaz, o nesne de bana nesne olarak sahip olur. Ama *nesnel olmayan* bir varlık, gerçek olmayan, duyulur olmayan, sadece düşünülmüş, yani sadece imgelennmiş bir varlıktır, bir soyutlama varlığıdır. *Duyularla donatılmış* olmak demek, gerçek olmak, duyuların nesnesi, *duyulur* nesne olmak, demek ki kendi dışında duyulur nesnelere, duyularının nesnelere sahip olmak demektir. Duyulara sahip olmak, *acı çekmek*⁷⁹ anlamına gelir. [sayfa 252]

Bu nedenle insan, duyulur nesnel varlık olarak, *acı çeken* bir varlıktır ve acısını duyan bir varlık olarak, tutkulu bir varlıktır. Tutku, kendi nesnesine doğru yılmadan yönelen insanın özsel gücüdür.⁸⁰

Ama insan sadece doğal bir varlık değildir, *insanal* bir doğal varlıktır da; yani kendisi için varolan bir varlık, öyleyse varlığı ve bilgisi içinde kendini türsel varlık olarak doğrulayıp göstermesi gereken *türsel bir varlıktır* da. Öyleyse ne *insanal* nesnelere, kendilerini araçsız olarak sundukları biçimleri ile, doğal nesnelere, ne de *insanal duyu*, araçsız olarak, nesnel olarak *olduğu* biçimi ile *insanal* duyarlık, insanal nesnelliktir. Ne doğa –nesnel anlamda– ne de öznel anlamda doğa, *insanal* varlığa uygun bir biçimde araçsız olarak vardılar. Ve nasıl ki, doğal olan her şey *doğmak* zorunda ise, *insan* da kendi doğum belgesine, *tarihe* sahiptir, ama bu onun için bilinen bir tarihtir ve bunun sonucu, doğum belgesi olarak, kendi kendini bile bile ortadan kaldıran bir doğum belgesidir. Tarih,

⁷⁹ Burada, Marx tarafından kullanılan ve daha önce edilgin olarak çevirmiş bulunduğumuz "*leidend sein*"e bu anlamı (*acı çekmek*) veriyoruz. Ama Marks için içine tutkulu varlık fikrini de sokacaktır, ve tutkunun kökeninde, insanın ödünlemeye çalıştığı bir eksiklik, acı var.

⁸⁰ Feuerbach: *Geçici Savlar* § 43: "*Sınır, zaman, acı yoksa, nitelik, erke, tin, sevgi ateşi ve sevgi de yoktur. Sadece zorunluluk duyan varlık, zorunlu varlıktır. Gereksinmesiz bir varlık gereksiz bir varlıktır. ... Acısız bir varlık temelsiz bir varlıktır. Sadece acı çekebilen kişi varolmaya değerlidir. Sadece acı çeken varlık tanrısal bir varlıktır. Duyusuz bir varlık, varlıksız bir varlıktır.*" (loc. cit., s. 115.)

insanın gerçek doğal tarihidir – (bu konu üzerine gene gelinecek).

Üçüncü olarak, şeyliği koyma olgusu, kendi başına sadece bir görünüşten, sadece an etkinliğinin özü ile çelişen bir eylemden başka bir şey olmadığından, sırası gelince kaldırılmalı, şeylik yadsınmalıdır.

3, 4, 5, 6. noktalar üzerine: 3° Bilincin bu yabancılaşmasının sadece *olumsuz* değil, ama *olumlu* bir anlamı da var ve 4° o bu olumlu anlama sadece *bizim için* ya da Kendinde değil, ama kendisi için, bilinç için de sahip. 5° *Onun*⁸¹ bakımından, [sayfa 253] kendi kendine yabancılaştığı için nesnenin olumsuz ya da onun kendi-kendini kaldırdığı *olumlu* bir anlama sahiptir (ya da o nesnenin hiçliğini bilir), çünkü bu yabancılaşmada, Kendisi-için-Varlığın bölünmez birliği gereğince, o kendini nesne ya da nesneyi kendisi olarak bilir. 6° Öte yandan bu, onun bu yabancılaşma ve bu nesnellige kendinde sahip olmuş, kaldırmış ve onarmış bulunduğu ve bunun sonucu *kendi öteki varlığı içinde kendi öteki varlığı olarak kendi yanında* olduğu o öbür uğrağı da içerir.

Görmüş bulunduğumuz gibi, yabancılaşmış nesnel varlığın temellükü, ya da –zorunlu olarak kayıtsız yabancı özlükten gerçek düşman yabancılaşmaya kadar giden– *yabancılaşma* belirlenimi içinde nesnellığın kaldırılması, Hegel için aynı zamanda, ya da hatta başlıca, *nesnellığın* kaldırılması anlamına gelir; çünkü kendinin bilinci için davranış töresine aykırılık ve yabancılaşma olan şey, nesnenin *belirli* özlüğü değil, ama *nesnel* özlüğüdür. Öyleyse nesne bir olumsuzdur, kendi kendini kaldıran bir şeydir, bir *hiçliktir*. Nesnenin bu hiçliğinin bilinç için sadece olumsuz bir anlamı değil, ama olumlu bir anlamı da var; çünkü nesnenin bu *hiçliği*, onun nesnel-olmayışının, kendi *soyutlamasının kendi kendini doğrulamasının* [XXVIII] ta kendisidir. *Bilincin kendisi* için, nesnenin hiçliğinin olumlu bir anlamı vardır; çünkü o bu hiçliği, nesnel varlığı, kendi *kendinin yabancılaşması* olarak bilir, çünkü o bu nesnel varlığın ancak bu kendinin yabancılaşması aracıyla varolduğunu bilir...

Bilincin varoluş ve şeylerin bilinç için varoluşları biçimi, *bilgidir*. Bilgi, onun tek eylemidir. Bu nedenle, herhangi bir şey, bilinç için, bilinç *bu herhangi bir şeyi* bildiği ölçüde vardır. Bilgi, onun tek nesnel davranışdır. – Oysa bilinç nesnenin hiçliğini bilir,

⁸¹ Kendinin bilinci“ bakımından.

yani nesne ondan ayrılmaz, o nesnenin onun için yokluğunu bilir – çünkü o nesnenin kendi *kendinin yabancılaşması* olduğunu bilir, yani kendi kendini tanır –nesne olarak bilgi– çünkü nesne, hangi tansıkla bilmem, [sayfa 254] bir nesnenin *görünüşünden* başka bir şey değildir, ama özü gereği, kendi kendine karşı çıkan ve demek ki, bir *hiçlik* bilgi dışında *hiç* bir nesneliği olmayan bir şey karşısına çıkartılmış bilginin kendisinden başka bir şey değildir; başka bir deyişle, bilgi, bir nesne ile ilişkili olduğu sürece, sadece kendi *dışında* olduğunu, kendine yabancılaştığını; *kendisinin* nesne olarak *görünmekten* başka bir şey yapmadığını, ya da ona nesne olarak görünen şeyin, kendisinden başka bir şey olmadığını bilir.

Öte yandan, der Hegel, bu aynı zamanda, şu kendinin bilinci bu yabancılaşma ve bu nesnelige kendinde sahip olmuş, kaldırmış ve onarmış bulunduğu ve bunun sonucu *kendi öteki varlığı içinde kendi öteki varlığı olarak kendi yanında* olduğu öteki uğrağı da içerir.

Bu usavurmada, kurgunun tüm yanılığını biraraya gelmiş buluyoruz. *Birinci olarak*. Bilinç, kendinin bilinci – *kendi öteki varlığı içinde kendi öteki varlığı olarak kendi yanında* bulunur. Demek ki o –ya da burada eğer hegeli soyutlamayı bir yana bırakır ve kendinin bilinci yerine insanın kendinin bilincini geçirirsek– demek ki, o, *kendi öteki varlığı içinde kendi öteki varlığı olarak kendi yanında* bulunur. Bu bir yandan bilgi olarak bilincin –bilgi– düşünce olarak düşüncenin, – doğrudan doğruya öteki kendisi olduğunu, duyulur dünya, gerçeklik, yaşam olduğunu ileri sürdüğünü içerir. Düşüncede kendi kendini aşan düşüncedir bu (Feuerbach).⁸² Bilinç olarak bilinç, sadece yabancılaşmış nesnellikten değil, *ama nesnellik olarak nesnellikten* de incindiği ölçüde, bu yön burada içerilmiştir.

İkinci olarak, bu, kendinin bilincinde olan insanın tinsel dünyayı –ya da kendi dünyasının evrensel tinsel varoluşunu– kendinin yabancılaşması olarak tanımış ve kaldırmış bulunduğu kadarıyla, gene de bu dünyayı bu yabancılaşmış biçim altında yeniden olurladığını, onu kendi gerçek varlığı [sayfa 255] olarak sunduğunu, yeniden kurduğunu, *insanın kendi öteki varlığı içinde kendi öteki varlığı olarak kendi yanında* bulunduğunu içerir. Ve böylece, örneğin dini kaldırdıktan sonra, onda bir kendinin yabancılaşması

⁸² s. 241'deki 68. nota bakınız.

ürününü tanıdıktan sonra, gene de *din olarak dinde* kendi doğrulanmasını bulur. Hegel'in *yanlış* olguculuğunun (*positivisme*) ve *görünüştten* başka bir şey olmayan eleştiriciliğinin kökü işte burada yatar; Feuerbach'ın din ve tanrıbilimi koyma, yadsıma ve yeniden kurma⁸³ adını verdiği, ama daha evrensel bir biçimde kavranabilecek olan şey, işte budur. Öyleyse us, ussuzluk olarak ussuzluk içinde kendi yanında bulunur. Hukukta, siyasette, vb., yabancılaşmış bir yaşam sürdürdüğünü kabul etmiş bulunan insan, bu yabancılaşmış yaşam içinde, yabancılaşmış yaşam olarak, kendi gerçek insanal yaşamını sürer. Kendinin, kendi kendisi ile, bilgi ile olduğu kadar, nesnenin özü ile de *çelişki* durumundaki olurlanması, doğrulanması, gerçek *bilgi* ve gerçek *yaşamdır*.

Böylece, Hegel tarafından dine, devlete vb. verilmiş ödümler artık sözkonusu bile edilemez, çünkü bu yalan, onun ilkesinin yalanıdır.

[XXIX] Eğer ben dinin insanın *yabancılaşmış* kendinin bilinci olduğunu biliyorsam, din olarak dinde doğrulanmasını bulan şeyin, benim kendimin bilinci değil, ama benim yabancılaşmış kendimin bilinci olduğunu da biliyorum demektir. Demek ki, o zaman, benim kendi kendine, kendi özüne bağlı [sayfa 256] bulunan kendimin bilincimin, kendini *dinde* değil, ama tersine *yıklmış, kaldırılmış* dinde olurladığını da biliyorum demektir.

Bu nedenle Hegel'de yadsımanın yadsınması, görünüşteki özün yadsınmasının ta kendisi aracıyla, doğru özün doğrulanması değil, ama görünüşteki özün ya da kendi yadsınması içinde kendine yabancılaşmış özün doğrulanması, ya da bu görünüşteki özün, insanın dışında bulunan ve ondan bağımsız nesnel öz olarak yadsınması ve özne durumuna dönüştürülmesidir.

Demek ki yadsıma ile korumanın, olurlamanın içinde

⁸³ *Ibid.*, § 21: "Tanrıbilim bakımından tanrıbilimi yadsıyan, ya da tanrıbilimin yadsınmasını yeniden tanrıbilim durumuna dönüştüren modern felsefenin, özellikle tüm-tanrıclığın (*panthéisme*) çelişkisi: bu çelişki özellikle hegelci felsefenin ayırdedici niteliğidir." (s. 156.) "Böylece daha Hegel felsefesinin en üstün ilkesinde, onun din felsefesinin ilke ve sonucunu buluruz; şöyle ki, felsefe, tanrıbilimin dogmalarını ortadan kaldırmak şöyle dursun, onları uçuluğun yadsınmasına dayanarak yeniden kurmak, ve araya koymakla (*médiatiser*) yetinir. He-gelci diyalektiğin gizi, eninde sonunda, daha sonra sırası gelince felsefeyi de tanrıbilim adına yadsımak üzere, tanrıbilimi felsefe adına yadsımaya dayanır. Başlangıç ve son olan tanrıbilimdir; ortada, ilk konumu yadsıyan felsefe yer alır; ama yadsımanın yadsınması olan, tanrıbilimdir." (s. 158-9.)

birbirlerine bağılı buldukları aşamanın⁸⁴ (*Aufhebung*) oynadığı rol, kendine özgü bir roldür.

Böylece örneğin Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nde aşılımış *kişi hukuku* sağtörelliğe, aşılımış sağtörellik *aileye*, aşılımış aile *uygar topluma*, aşılımış uygar toplum *devlete*, aşılımış devlet *evrensel tarihe* eşittir.⁸⁵ *Gerçeklikte*, kişi hukuku, sağtöre, aile, uygar toplum, devlet vb., oldukları gibi kalırlar; ama onlar, insanın, kendi başlarına değer taşımayan, eriyen ve birbirlerini doğuran *uğrakları*, varoluşları ve varlık biçimleri durumuna gelmişlerdir. *Hareketin uğrakları*.

Gerçek varoluşlarında, *devingen* özlere gizlenmiştir. Bu öz, ancak düşüncede, felsefede belirir, kendini açıklar, ve bu nedenle benim gerçek dinsel varoluşum, *din felsefesindeki* varoluşum; gerçek siyasal varoluşum, *hukuk felsefesindeki* [sayfa 257] varoluşum; gerçek doğal varoluşum, *doğa felsefesindeki* varoluşum; gerçek sanatsal varoluşum, *sanat felsefesindeki* varoluşum; gerçek insanal varoluşum, *felsefi* varoluşumdur. Aynı biçimde, dinin, devletin, doğanın, sanatın gerçek varoluşu da, *din felsefesi*, *doğa felsefesi*, *devlet felsefesi*, *sanat felsefesidir*. Ama eğer sadece din felsefesi vb. benim için dinin gerçek varoluşu ise, ben, ancak *din filozofu* olduğum kadar gerçekten dindanımdır ki, bu da bana gerçek *din duygusunu* ve gerçekten *dindar* insanı yadsır. Ama aynı zamanda, ister kendi öz varoluşum içinde, ister ötekinin bunları karşısına çıkardığım varoluşu içinde olsun, bunları *doğrularım* da, çünkü varoluş bunların *felsefi* dışavurumlarından başka bir şey değildir; ister onların kendine özgü ilkel biçimleri içinde olsun, çünkü onlar benim için sadece *görünüşteki* öteki varlık, kendi öz gerçek varoluşlarının, yani benim *felsefi* varoluşumun duyulur görünüşleri altında gizlenmiş allegoriler, simgeler değerini taşırlar.

⁸⁴ Buraya değin *Aufhebung* sözcüğünü "kaldırma" ile çevirdik. Ama, bundan sonraki parçada, Marx, Hegel'de aynı zamanda hem kaldırma hem de koruma anlamına gelen hegelci *Aufhebung* kavramını inceler. Mantık'ta (I. Kitap, 1. kısım, bölüm I, Gözlem), Hegel şöyle yazar: "*Aufheben* dilde şu ikili anlamı taşır: sözcük hem saklama, *koruma* gibi, ve hem de bitirme, *sona erdirmeye* gibi bir anlama gelir. Saklama olgusunun kendisi, daha şimdiden o *olumsuz* yönü içerir; onu korumak için, nesneden onun o anda oluşu (*immédiateté*) ve bunun sonucu dış etkilere açık bir varlık oluşu çıkartılır. Böylece kaldırılmış olan şey, aynı zamanda, sadece kendi o anda oluşunu yitirmiş, ama bu yüzden yokolmamış bulunan, saklanmış olan bir şeydir de." Öyleyse bu anlamda aşma teriminden yararlanacağız.

⁸⁵ Marks, burada, Hegel'in hukuk felsefesinin, kitabın başlıca bölümlerini oluşturan bellibaşlı kavramlarının zincirlerini verir.

Tıpkı, aşılımış *niceliğin niteliğe*, aşılımış niteliğin *ölçüye*, aşılımış ölçünün *öze*, aşılımış özün *görüngüye*, aşılımış görüngünün *gerçekliğe*, aşılımış gerçekliğin *kavrama*, aşılımış kavramının *nesnellığe*, aşılımış nesnellüğün *mutlak fikre*, aşılımış mutlak fikrin *doğaya*, aşılımış doğanın *öznel tine*, aşılımış öznel tinin *sağtörel*, nesnel tine, aşılımış sağtörel tinin *sanata*, aşılımış sanatın *dine*, aşılımış dinin *mutlak bilgiye* eşit olması gibi.⁸⁶

Bir yandan bu aşma, düşünülmüş varlığın bir aşılmasıdır, demek ki *düşünülmüş* özel mülkiyet, sağtöre fikrinde aşılır. Ve düşünce kendinin doğrudan doğruya öteki kendi olduğuna, *duyulur gerçeklik* olduğuna inandığı, bunun sonucu eylemi onun için *duyulur gerçek* eylemi değerini taşıdığı için, düşünce tarafından, gerçeklikte nesnesini olduğu gibi bırakan bu aşma, onun gerçekten üstesinden geldiğini [sayfa 258] sanır; öte yandan, bu nesne onun için düşüncenin bir uğrağı durumuna gelmiş bulunduğundan, kendi gerçekliği içinde nesne onun için kendinin, kendinin bilincinin, soyutlamanın kendi kendini doğrulaması değerini de taşır.

[XXX] Bir yandan Hegel'in felsefeye aktararak *aştığı* bir varoluş, demek ki din, devlet, *gerçek* doğa değil, ama daha şimdiden bilgi nesnesi niteliğiyle dindir, *dogmatiktir*,⁸⁷ ve *hukuk (türe) bilimi, siyasal bilim ve doğa biliminde* de durum böyledir. Bir yandan, demek ki o, hem *gerçek* varlık ile, hem de felsefi-olmayan araçsız bilim ya da bu varlığın felsefi-olmayan kavramları ile karşılık durumundadır. Bunun sonucu, günlük (*courant*) kavramların tersini söyler.

Öte yandan, dindar insan vb., Hegel'de kendi sonal doğrulamasını bulabilir.

Şimdi Hegel diyalektiğinin *olumlu* uğraklarını gözönünde tutalım – yabancılaşma belirlenimi içinde.

a) Aşma, yabancılaşmayı kendinde *onaran* nesnel hareket. – {Yabancılaşmanın içinde dile getirilmiş, nesnel gerçekliğin kendi yabancılaşmasını kaldırması ile *ternellükü* fikridir bu. İnsanın *gerçek nesnelleşmesinin*, kendi nesnel özünün, nesnel dünyanın *yabancılaşmış* belirleniminin yokolması ile, kendi yabancılaşmış varoluşu

⁸⁶ Marx, burada, kavramların, *Ansiklopedi*'nin bölüm ve planından çıktığı biçimindeki zincirleşmesini verir.

⁸⁷ Bir dindeki inanç ilkeleri anlamında.

içinde ortadan kalkması ile temellükünün yabancılaşmış kavranışı, – tıpkı Tanrının kaldırılması olan tanrıtanımsızlığın, kuramsal insan-
cılık oluşu olması; özel mülkiyetin kaldırılması olan komünizmin, insanın gerçek yaşamının, onun özgürlüğü olarak, pratik insanlık
oluşu olarak istenmesi olması gibi; başka bir deyişle, tanrıtanımsızlık, dinin kaldırılması orta terimi aracıyla kendi kendine indirgenmiş
insancılıktır; komünizm özel mülkiyetin kaldırılması orta terimi ara-
cıyla kendi kendine indirgenmiş insanlıktır. Olumlu olarak kendi
kendinden yola çıkan insanlık, *olumlu* insanlık, ancak bu –ge-
ne de zorunlu bir önkoşul olan– orta terimin kaldırılması ile doğar. }

[sayfa 259]

Ama tanrıtanımsızlık ve komünizm, bir kaçış, bir soyutlama, insan tarafından oluşturulmuş nesnel dünyanın bir yitirilmesi, insanın nesnel bir biçim almış bulunan özsel güçlerinin bir yitirilmesi değildirler. Onlar, doğaya aykırı ve henüz gelişmemiş yalınlığa dönen bir yoksulluk değildirler. Onlar daha çok, ilk kez olarak, gerçek oluş, insan için kendi özünün, ve gerçek öz olarak kendi özünün, gerçek durumuna gelmiş gerçekleştirmedirler.

Demek ki –yeniden yabancılaşmış bir biçimde de olsa– kendi kendine yönelmiş yadsımanın *olumlu* anlamını gözönünde tutarak, Hegel, kendinin yabancılaşmasını, özün yabancılaşmasını, insanın nesnellik ve gerçeklik yitimini, kendinin temellükü, özün belirmesi, nesnelleşme, gerçekleştirmeye olarak kavrar. {Kısacası Hegel –soyutlama içersinde– emeği (çalışmayı) insanın *kendisi tarafından oluşturulması eylemi* olarak, kendisi ile ilişkiyi yabancı bir varlıkla ilişki olarak ve yabancı varlık olarak kendinin belirmesini de oluş *biçimindeki türsel bilinç ve türsel yaşam* olarak kavrar. }

b) Ama Hegel’de –daha önce betimlemiş bulunduğumuz bozulma bir yana bırakılırsa, ya da daha doğrusu bu bozulmanın sonucu olarak– bu eylem, bir yandan soyut olduğu için sadece *biçimsel* bir eylem olarak görünür, çünkü insanal varlığın kendisi, *ancak soyut düşünen varlık* olarak, kendinin bilinci olarak değer taşır; ve

ikinci olarak, kavranışı *biçimsel* ve *soyut* olduğu için, yabancılaşmanın kaldırılışı, ygbancılaşmanın doğrulanması durumuna dönüşür. Başka bir deyişle, Hegel için, *bu kendini oluşturma, kendini nesnelleştirme* hareketi, *kendinin yabancılaşma ve yitirilmesi olarak, insanal yaşamın mutlak belirtisidir*, ve sonuç olarak,

kendi öz ereği olan ve kendi kendinde yatıştırılmış bulunan insanal yaşam, kendi özüne erişmiştir.

Soyut biçimi [XXXI] altında, diyalektik olarak, bu hareket, demek ki, *gerçekten insanal yaşam* olarak görünür, ve [sayfa 260] ne de olsa insanal yaşamın bir soyutlaması, bir yabancılaşması olduğundan, *tanrısal süreç*, ama insanın tanrısal süreci olarak görünür – kendinden ayrı, soyut, anı, mutlak özünün kendisinden geçtiği süreç.

Üçüncü olarak: Bu sürecin bir etkeni, bir öznesi olmalı; ama bu özne ancak sonuç olarak görünür; bu nedenle bu sonuç, yani kendini mutlak kendinin bilinci olarak tanıyan özne, *kendini tanıyan ve belirten Tanrı, mutlak Tin, Fikir*'dir. Gerçek insan ile gerçek doğa, bu saklı gerçek-dışı insan ile bu gerçek-dışı doğanın yalın yüklemeleri, simgeleri durumuna gelirler.⁸⁸ Demek ki, özne ile yüklem, birbirleri karşısında mutlak bir terslik ilişkisi içindedirler; *gizemli özne- nesne ya da nesneyi aşan öznellik, süreç olarak mutlak özne* (özne bu yabancılaşma temelinde *yabancılaşır*, kendine döner, ama aynı zamanda bu yabancılaşmayı kendi içinde onarır) ve bu süreç olarak öznedir; bu, kendi içinde, *durmayan*, an bir çembersel harekettir.

Birinci nokta. İnsanın kendi kendini oluşturma ve kendi kendini nesnelleştirme eyleminin *biçimsel ve soyut* kavranışı.

Yabancılaşmış nesne, insanın yabancılaşmış özsel gerçekliği –çünkü Hegel insanı kendinin bilincine eşit olarak koyar– *bilinçten*, yabancılaşma içinden, yabancılaşmanın *soyut*, ve bunun sonucu boş ve gerçek-dışı dışavurumundan, *yadsımadan* başka bir şey değildirlir. Öyleyse yabancılaşmanın kaldırılması da, bu boş soyutlamanın boş ve soyut bir kaldırılmasından, *yadsımanın yadsınmasından* başka bir şey değildir. Kendinin nesnelleşmesinin, özlü, canlı, duyulur, somut etkinliği demek ki, kendi anı soyutlaması, *mutlak olumsuzluk* durumuna gelir, – sırası gelince, [sayfa 261] soyutlama olarak saptanmış ve bağımız bir etkinlik olarak, anı durumundaki etkinlik olarak düşünölmüş bulunan soyutlama. Nedir ki, sözü geçen olumsuzluk, bu canlı, gerçek eylemin *boş ve soyut* biçimin-

⁸⁸ Feuerbach, *Geçici Tezler*'de (§ 51) şöyle yazar: "Hegel'de *düşünce*, *varlık*'tır; *düşünce* *özne*, *varlık* da *yüklem*'dir. Mantık, düşünce ögesi içindeki, ya da kendi kendini düşünen düşünce, *yüklemsiz özne* olarak düşünce ya da aynı zamanda hem özne hem de *kendi öz yüklemi* olan düşüncedir." (loc. cit.. s. 120.)

den başka bir şey olmadığından, içeriği de ancak tüm içerik bir yana bırakılarak üretilmiş, biçimsel bir içerik olabilir. Bu nedenle, bunlar, *soyutlamanın*, her içeriğe uygun ve bunun sonucu her içeriğe kayıtsız olduğu kadar, bunlardan herbiri için de geçerli soyut genel *biçimleridirler*, *gerçek* tin ve *gerçek* doğadan koparılmış, düşünce biçimleri, mantıksal kategorilerdir bunlar. (Mutlak olumsuzluğun *mantıksal* içeriğini daha ilerde açındıracağız.)

Hegel'in burada olumlu olarak gerçekleştirmiş bulunduğu şey, –kurgusal Mantık'ında– düşüncenin belirli kavramlarının, *duruk* evrensel *biçimlerini*, doğa ve tin karşısındaki bağımsızlıklar içinde, insanal varlığın, öyleyse insan düşüncesinin de, genel yabancılaşmasının zorunlu sonucu durumuna getirmiş, ve sonuç olarak onları soyutlama sürecinin uğrakları olarak sunmuş ve biraraya getirmiş olmasıdır. Örneğin, aşılış varlık öz, aşılış öz kavram, aşılış kavram... mutlak Fikirdir. Ama mutlak Fikir nedir? Eğer tüm soyutlama eyleminden, başından beri bir kez daha geçmek, ve bir soyutlamalar bütünselliği ya da kendi kendini kavrayan soyutlama olmakla yetinmek istemezse, sırası gelince o da [mutlak Fikir -ç.] aşılır. Ama kendini soyutlama olarak kavrayan soyutlama, kendini bir hiç olarak bilir; kendi kendini bırakmalı, soyutlamayı bırakmaktır, ve böylece kendi dolaysız karşıtı olan bir varlığa, *Doğaya* varır. Tüm Mantık, demek ki, soyut düşüncenin, tıpkı mutlak Fikir gibi, kendi başına hiç bir şey olmadığının, sadece doğanın bir şey olduğunun kanıtıdır.

[XXXII] Mutlak Fikir, “kendi kendisi ile birliğine göre *gözönünde tutulursa*, seyredalma (*contemplation*)⁸⁹ olan” [sayfa 262] (Hegel, *Ansiklopedi*, 3. baskı, s. 222), “kendi mutlak doğrusunda, kendi tikellik ya da birinci belirlenim ve öteki varlık uğrağını kendinden özgürce çıkartmaya, kendi yansıması *olarak araçsız fikrini, doğa olarak kendinden özgürce çıkartmaya karar veren*”^{89a} *soyut* Fikir, öylesine tuhaf ve öylesine garip bir biçimde davranan ve hegelcilerin üzerinde öylesine kafa şişirdikleri tüm bu Fikir, *soyutlamadan*, yani soyut düşünürden başka bir şey değildir. Deney tarafından bilgilendirilmiş ve kendi doğruluğu üzerinde aydınlanmış olarak, bu Fikir, –kendi başlarına yanlış ve gene soyut– birçok koşullar altında,

⁸⁹ *Anschauung*. Sezgi, dolaysız görüş anlamında, seyredalma ile çeviriyoruz.

^{89a} Hegel, *Ansiklopedi*, 3. baskı s. 222/§ 244/. (*Marx'ın notu.*)

kendinden vazgeçmeye, ve kendi yanındaki varlığının, varlık-olmayanının, evrensellik ve belirsizliğinin yerine, öteki varlığını, tikeli, belirliyi koymaya karar verir; kendinde sadece soyutlama olarak, fikir olarak gizlediği *doğayı*, *kendinden özgürce çıkartmaya*, yani soyutlamayı bırakmaya ve sonunda kendinden *çıkartmış* bulunduğu doğaya bakmaya karar verir. Araçsız olarak *seyredalma* durumuna gelen soyut Fikir, kendi kendinden vazgeçen ve seyredalmaya dönüşen soyut düşünceden başka bir şey değildir. *Mantık*'tan *Doğa Felsefesi*'ne tüm bu geçiş, *soyutlamadan seyredalmaya* (soyut düşünür için gerçekleştirilmesi öylesine güç ve sonradan onun tarafından öylesine zirzopça betimlenmiş) geçişten başka bir şey değildir. Seyredalma yararına filozofu soyut düşüncüyü bırakmaya götüren *gizemli* duygu, *cansıkıntısıdır*, bir içerik özlemidir.

(Kendine yabancılaşmış insan, kendi *özüne*, yani doğal ve insanal öze yabancılaşmış düşünürdür de. Bu nedenle onun fikirleri doğanın ve insanın dışında bulunan donmuş tinlerdir. *Mantık*'ında, Hegel, bütün bu donmuş tinleri biraraya getirip kapatmış, ve onlardan herbirine, önce yadsıma olarak, yani *insan* düşüncesinin *yabancılaşması* olarak, sonra da yadsımanın yadsınması olarak, yani bu yabancılaşmanın [sayfa 263] kaldırılması olarak, insanal düşüncenin *gerçek* belirtisi olarak bakmıştır; ama –henüz kendisi de, yabancılaşmanın tutsağı olduğundan– bu yadsımanın yadsınması ya kendi yabancılaşmaları içinde donup kalmış bulunan bu tinlerin eski durumuna gelmesi, ya son eylemde durma, bu donmuş tinlerin gerçek varoluşu olan yabancılaşma içinde kendi kendine uygun gelme olgusudur; ^{89b} ya da bu soyutlamanın kendi kendini kavradığı ve kendinden sonsuz bir cansıkıntısı duyduğu ölçüde, sadece düşünce içinde devinen, ne gözü, ne dişi, ne kulağı, ne de herhangi bir şeyi olan soyut düşüncenin bırakılması, Hegel'de öz olarak *doğayı* tanıma ve kendini seyredalmaya verme kararı olarak görünür.)

^{89b} Bu, Hegel'in, bu donmuş soyutlamalar yerine, soyutlamanın kendi içinde çember biçiminde dönen eylemini gecirdiği anlamına gelir; bu işte, Hegel, köken tarihlerine göre, çeşitli filozoflara özgü tüm bu uygunsuz kavramların kaynağını göstermiş, onları biraraya getirmiş, ve belirli bir soyutlama yerine, tüm genişliği içindeki eksiksiz soyutlamayı eleştiri konusu olarak yaratmış bulunması değerine sahiptir (Hegel'in düşüncüyü *özünden* neden ayırdığını daha ilerde göreceğiz; ama daha şimdiden açıktır ki, eğer insan yoksa, onun özünün belirtisi de insanal olamaz; öyleyse düşünce de, artık gözlerle, kulaklarla vb. donatılmış, toplum, dünya ve doğa içinde yaşayan insanal ve doğal bir özne olarak insan özünün belirtisi biçiminde tasarlanamaz). (*Marx'ın notu.*)

[XXXIII] Ama hatta, insandan ayrılması içinde yalıtık, donmuş, soyut olarak alınmış doğa bile onun için *hiçtir*. Seyredalmaya karar vermiş bulunan soyut düşünürün onu soyut olarak seyrettiği açıktır. Doğa, düşünür tarafından, mutlak fikir, düşünülmüş şey biçimi altında, onun için henüz gizli ve bilinmez olan kendi öz kişisi içinde kapatılmış bulunduğundan, gerçekte o, doğayı kendinden kurtararak, kendinden sadece o *soyut doğayı*, Doğanın o *arı soyutlamasını* çıkartmıştır – şimdi onun düşüncenin öteki-Varlığı olduğu, soyut düşünceden ayrı, seyrine dalınmış gerçek doğa olduğu anlamı ile. Ya da, insanal bir dille konuşmak gerekirse, doğayı seyredilmesi içinde, soyut düşünür, tannısal diyalektik içinde hiçlikten, arı soyutlamadan yola çıkarak, durmadan kendi içinde dönen ve dışarda gerçeklik içinde hiç ^[sayfa 264] bir yana bakmayan düşünce çalışmasının arı ürünleri olarak yarattığını sandığı varlıkların, *doğal belirlenimlerin soyutlamalarından* başka hiç bir şey olmadıklarını öğrenir. Tüm doğa, demek ki, onun için, dışsal bir duyulur biçim altında, *Mantık* soyutlamalarını yinelemekten başka bir şey yapmaz. O, *onu çözümler*, ve bu soyutlamaları yeniden çözümler. Onun doğayı seyredilmesi, demek ki, onun doğayı seyredilme soyutlamasını doğrulayan eylemden, bile bile yinelediği soyutlamasını doğurma sürecinden başka bir şey değildir. Örneğin zaman, kendi kendisine uygun gelen olumsuzluğa özdeştir (s. 238, l.c.).⁹⁰ Varoluş olarak kaldırılmış oluşa, –doğal biçimi altında– maddi olarak kaldırılmış hareket karşılık düşer. Işık ... *kendinde yansımının... doğal biçimidir. Ay ve kuyruklu yıldız olarak cisim... Mantık'a göre bir yandan kendi kendine dayanan olumlu, öte yandan kendi kendine dayanan olumsuz olan karşıtlığın... doğal biçimidir. Yeryüzü, karşıtlığın olumsuz birliği olarak, mantıksal temelin doğal biçimidir, vb..*

Doğa olarak doğa, yani kendinde saklanmış bulunan o gizli anlamdan henüz somut olarak ayrıldığı ölçüde, bu soyutlamalardan ayrılmış ve ayrı doğa, *hiçliktir, kendini hiçlik olarak doğrulayan bir hiçlik, anlamı yoktur*, ya da ancak kaldırılması gereken dışsallığının

⁹⁰ Marks'ın anırtırmada bulunduğu Hegel'in tezi şu: "Nokta olarak uzayla ilişkili olan ve kendinde çizgi ve yüzey olarak kendi belirlenimlerini açındıran olumsuzluk, böyle olmakla birlikte kendi dışında varlık küresinde, ve kendisi içindir, ve dingin yanyana konuluş karşısında kayıtsızlık olarak görüldüğünden, belirlenimlerini olumsuzluğun kendisi, içini, içinde, ama aynı zamanda dışındaki varlık küresi içinde de koyar." (*Ibid.*, § 254)

anlamı vardır.

“*Sııurlı tanrıbilim* görüşü, doğanın mutlak ereği kendinde içermediği doğru varsayımını içerir.” (s. 225.)⁹¹

Ereği, soyutlamanın doğrulanmasıdır.

“Doğa, *öteki-Varlık biçimi* içindeki fikir olarak ortaya çıkmıştır. *Düşünce* böylece kendi kendinin olumsuzu olduğundan, başka bir deyişle *kendi kendine dışsal* olduğundan, doğa sadece bu ^[sayfa 265] fikre göre dışsal olmakla kalmaz, ama *dışsallık*, onun içinde doğa olarak olduğu belirlenimi oluşturur.” (s. 227.)⁹²

Dışsallık burada kendini dışlaştıran ve ışığa, duyu ile donatılmış insana açan *duyulur dünya* olarak anlaşılmalıdır. Onu, burada, yabancılaşma, bir eksiklik, olmaması gereken bir kusur anlamında almak gerekir. Çünkü doğruluk hep fikir olarak kalır. Doğa onun *öteki-Varlık biçiminden* başka bir şey değildir. Ve soyut düşünce öz olduğundan, ona dışsal olan şey de, özü gereği, ancak *dışsal* bir şeydir. Soyut düşünür, aynı zamanda, *duyulur dünyanın* doğanın özü, durmadan *kendi içinde* dönen düşünce ile karşıtlık durumundaki *dışsallık* olduğunu da kabul eder. Ama aynı zamanda o bu karşıtlığı o biçimde dile getirir ki, *doğanın* bu *dışsallığı*, düşünceye *karşıtlığı*, onun *kusurudur* ve, kendini soyutlamadan ayırdığı ölçüde, doğa yetkinlikten uzak bir varlıktır.

[XXXIV] Sadece benim için, sadece benim için, sadece benim gözümde yetkinlikten uzak değil, ama kendinde öyle olan bir varlığın, kendi dışında onda eksik olan bir şey *vardır*. Yani özü kendinden başka bir şeydir. Bu nedenle soyut düşünür için doğa kendi kendini kaldırmalıdır, çünkü doğa onun tarafından gücül olarak *kaldırılmış* bir varlık biçiminde konulmuş bulunmaktadır.

“*Tin* bizim için, önvarsayım olarak, *doğaya* dayanır: *Tin* doğanın *doğruluğu* ve bu nedenle de *birinci mutlaklıktır*. Bu doğruluk içinde doğa yitip gitmiş ve *Tin*, *kavramı*, aynı zamanda, hem *özne* ve hem de *nesne* olan kendi kendisi-için-Varlık’ına erişmiş bulunan Fikir olarak ortaya çıkmıştır. Bu özdeşlik *mutlak olumsuzluktur*, çünkü doğada kavram kendi eksiksiz dışsal nesnellğine sahiptir, ama o kendi yabancılaşması olan bu yabancılaşmayı kaldırmıştır ve onda kendisi ile özdeş duruma gelmiştir. Bundan ötürü o, ancak

⁹¹ *Ibid.*, § 245.

⁹² *Ibid.*, § 247.

doğadan kendine döndükçe bu özdeşliktir.” (s. 392.)⁹³

“Soyut Fikir olarak, dolaylımsız geçiş olan *belirme*, özgür olan Tin’in belirmesi olarak, doğayı *kendi* dünyası olarak *koyma olgusu* [sayfa 266] olan doğanın *oluşu*; yansıma olarak, aynı zamanda bağımsız doğa biçiminde dünyanın *önvarsayımı* olan konum. Kavram içinde belirme, doğanın, kavramın içinde kendi özgürlüğünün *doğrulanması* ile *doğruluğunu* kazandığı kavram varlığı olarak yaratılmasıdır... *Mutlak, Tindir*: Mutlakın en yüksek tanımı işte budur.”⁹⁴ [sayfa 267]

⁹³ *Ibid.*, § 381.

⁹⁴ *Ibid.*, § 384.